

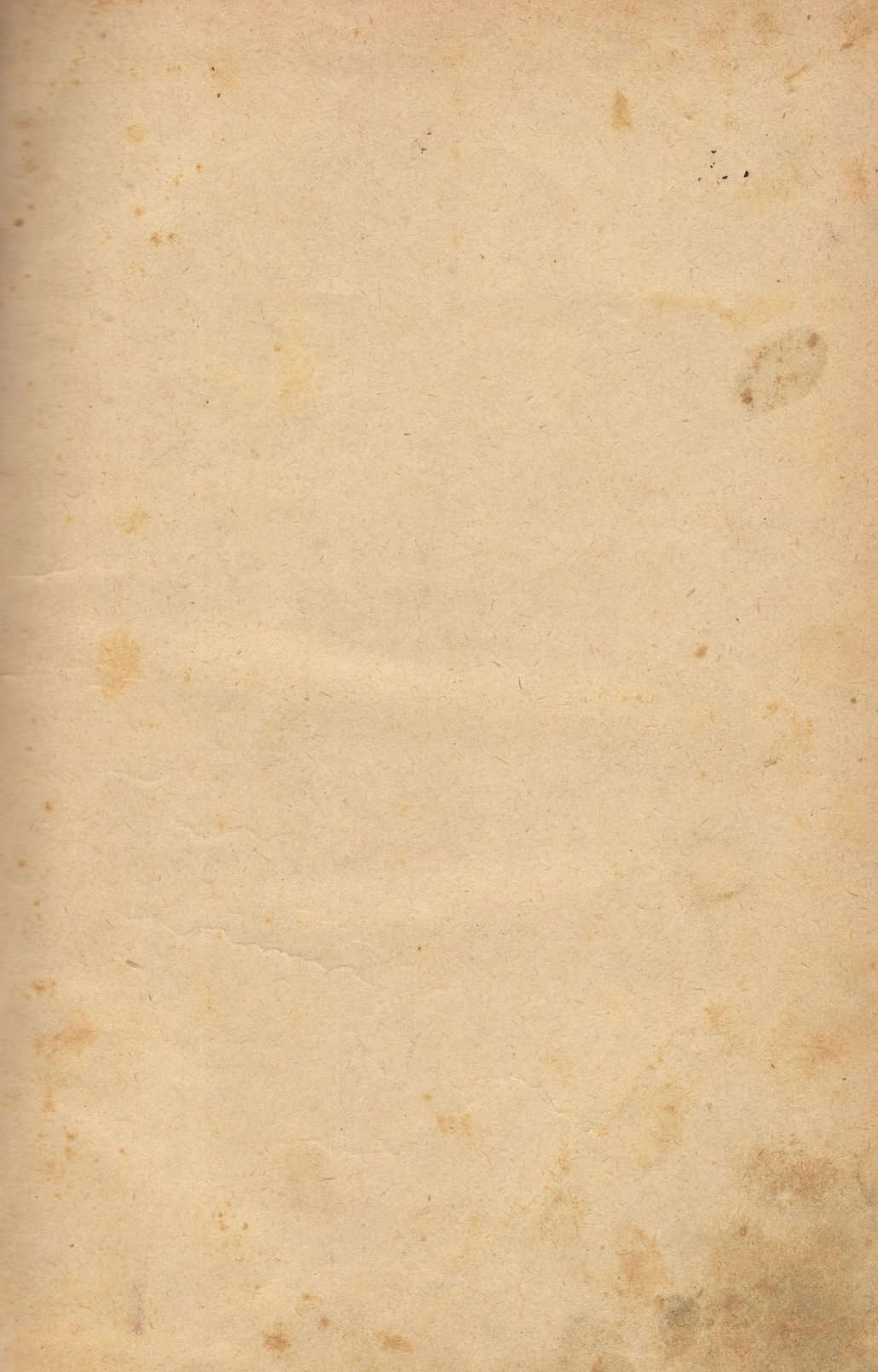
БІБЛІОТЕКА

Наукового Товариства імени Шевченка
у Львові

Знак: 1253.....

III. .... II. ....

Глв. 1453.

00

КАЙДАШЕВА СІМЯ.

ПОВІСТЬ

ИВАНА ЛЕВИЦЬКОГО.

ЛВІВ.

З друкарні Товариства имени Шевченка,
під зарядом К. Беднарського.

1880.

4p.

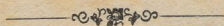
✓

КАЙДАШЕВА СІМ'Я.

ПОВІСТЬ

ІВАНА ЛЕВИЦЬКОГО. *Нечуй*

~~1253~~

ЛЬВІВ.

З друкарні Товариства імені Шевченка,

під зарядом К. Беднарського.

1879.

КАНДАШЕВА СІМЯ

ЛВІВ

ЛВІВ

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И- 13867

ЛВІВ

ЛВІВ

ЛВІВ

ЛВІВ

I.

Вся Канівщина од самого берега Дніпра вкрита крутими горами, — але нігде нема таких крутих та густих гір, як на полуденній стороні Канівщини, де річка Рось наближається до Дніпра, де вона прорізує гори и під горами камянний шар, де обидва береги Росі обставляні скелями. Глянеш с курсунських гір, славних битвами Богдана Хмельницького и по обидва боки Росі земля ніби схопилася пухирями та бульками, ніби вона кипіла, клекотіла и тільки що простигла саме тоді, як добре вбилося в ключі. Здається, ніби то не земля, а море в час бурі з високими та крутими хвилями, с кучерявими гребіннями. Скрізь понад Россю стоять круті гори, як висока покрівля хат, поломані на всі боки; між горами узькі та довгі, без кінця, ярі, покручені, як безконечник на писанках. Гори то піднімаються, то вгинаються на всі боки, то западають дуже глибококруглими глибокими долинками похожими на погріб. На їх крутих ребрах подекуди ніби хтось повиколупував долинки якоюсь велитенською ложкою. На тих горах скрізь стремлять козацькі могили, куди тільки кинеш оком. Ввесь край ніби якесь здорове кладовище, де похований цілий народ, де під безлічними могилами похована українська воля. Вся країна без ліса, гола, спустошена. Лісів зосталось небогато. Тільки в ті долини та ярі поховались чудові, пишні села та хуторі с садками та ставками. Вся сторона густо засипана седами, як рясна яблоня яблуками. Ви́деш з глибокого яру на високу круту гору, а за тією горою розкинеться долина, вся вкрита травою, ніби зеленими килимами, на котрих розкидані розкішні букети садів з білими, як сніг, хатами, з блискучими ставками, з зеленими купами верб по над ставками. Зві́деш с крутої гори в глибокий яр, и перед тобою на всі боки неначе одчиняються ворота між крутими горбами, а через ті ворота виглядають то села з зеленими садами та городами в глибоких закутках, то зелені бані церков, то зелені байраки на крутих ребрах, то голі боки гір, літом поपालяні сонцем, то здорові сахарні с чорними високими виводами коло ставків, то часом густий, як ще-

тина, дубовий старий ліс. Вискочиш на другу гору и знов перед тобою міняється декорація: в низу блищить глибока кругла узька долина, неначе здорова миска, вся обросла чегарником, а на самому дні долини лежить довгий невеликий горб, весь порослий густими кущами, неначе якийсь зелений здоровий іжак притаївся на дні долини. А там по другий бік шляху між горами вється Рось од Стеблева до Корсуня; по над Россю скрізь млини, коло млинів високі верби, хати з зеленими огородами. В воді сіріє здорове каміння, до котрого притулились букети ліз та високого очерету. Над берегами стремлять скелі, сіріє й червоніє каміння, що повисовувалось з землі на світ божий, неначе повисовувались сухі ребра.

В літній час те давнє кладовище української історії й тепер буває пишне. Всі хвилі гір зверху застеляні розкішними нивами, вкриті зеленими сахарськими буряками, житами, пшеницями, білими гречками. Горяче сонце обливає жовті жита, пшениці, ціле море зеленої ярини, кидає проміння в зелені глибокі ярі, в темні дубові та грабові ліси. А над тими хвилями ярини та озимини високо чорніють козацькі гостроверхі и круглі могили, обсмалені гарячим сонцем, а зверху блищить синє шатро широко розкинутого неба, шугають здорові орли, або сидять купами на могилах...

Між Корсуньом та Богуславом, в безкетті покручених та поламаних високих гір, стоїть велике село Семигори.

Од північного берега Росі йде глибокий та довгий яр між двома рядами ніби порепаних гір. Той яр доходить до круглої, як голова, гори и розходиться на обидва боки рукавами. В тих ярах розкидане село Семигори. По всему яру йдуть рядом один за другим ставки з греблями. Греблі обсажені здоровими вербами. Між ставками подекуди зеленіють левади яснозеленою осокою: то давні ставища, на котрих повисихала вже вода. По один бік яру стоять дуже круті, густо порепані гори, перервані подекуди узенькими западистими долинками. Попід горами біліють хати, а за хатами зеленіють сади, висять на крутих горах, ніби зелені гнізда. По другий бік яру гори піднімаються двома східцями чи терасами: на низшому східці понад ставками стоять хати, коло хат ростуть старі сади. Густе гілля яблунь та груш скрізь понавішувалось через тини на дорогу. Старі високі, як дуби груші вкривають всю терасу, як густий ліс. Вища тераса вся вкрита старим, густим розкішним лісом од одного кінця села до другого. Глянеш на той ліс з високої гори и не можеш одірвати од ёго очей. Такий він гарний, густий та здоровий! На круті горби, на узькі долини

неначе хто кинув дорогу зелену оксамитову одежу, и та одежа граціозно зібгалась, повгиналась, позападала тисячами дивних форм. На синьому небі ліс вирізується на крутих горбах ніби здоровими дугами, вкриває круглі горби, як густа щетина, заливає морем зелені узькі западисті долини. На палкому сонці круті горби блищать ясним зеленим листом, таким ясним, що круглі верхи густого дерева одрізняються один од другого, як здорові зелені мячі. Між тими крутими освіченими горбами темніють западисті узькі долини. Ліс в долинах такий густий, неначе хто насипав туди купами зеленого листя. Темні западини вкриті тінню; тінь повита зверху легесеньким туманом. Ті поетичні западини навіть здалеки ніби дишуть тобі просто на лице лісовою прохолодою, лісовою жизнью и такою поезією, од котрої душа ростає, як віск на сонці, од котрої фантазія оживає, тягне в ті місця якоюсь потайною силою и чарує, й лякає тією живою силою, захованою в тих дивних місцях природи... Довгий семигорський яр доходить до круглої, як голова гори, котра виступила терасою. Під самим шпилем блищить ставок, обсажений старими столігніми вербами, а на шпилі стоїть церква с п'ятьма банями, с кучерявими золотими хрестами, поставляними на позолочені серпи молодого місяця. Од церкви знов пішов на бік довгий яр и ввігнався в густий ліс. Вище од церкви на горі біліє здорова економія з високою покрівлею, з білими двома верхами. Коло економії, під самим лісом, чорніють старі скирти панського хліба, жовтіють золотом ожередеї свіжої соломи.

По один бік того шпиля, на котрому стоїть церква, жив Омелько Кайдаш. Кайдашева хата стояла в глибокому закутку. Той закуток глибоко ввігнувся в гору и був укритий старим садком. Кайдашева хата стояла над шляхом. Коло хати був маленький двір, неодгорожений од садка. Недалечко од хати стояла повітка, а зараз коло повітки клуня. За хатою піднімалася гора, вкрита старим садком. По крутих боках гори піднімалися одна вище од другої, старі групи та черешні, як ставни, неначе спинились навипиньки одна позад другої. Коло окопу понад ровом пішли вгору низкою густі сливи, угорки, а там ще вище ніби висіли круглі гнізда густого вишника с старими високими вишнями в середині, з молодими низенькими їх дітьми навкруги. Кругом хати, кругом клуні росла така зелена гладенька трава, як и в самому садку. Невеликий огород розстелявся під шпилем до зелених верб коло ставка.)

Одного літнього теплого дня, перед Паликопою, Омелько Кайдаш сидів в своїй повітці на ослоні й майстрував. Широкі ворота були одчиняні настіж. На ясному сонці чорна тінь у воротах здавалась ще темнішою, неначе коло повітки висів шматок чорного сукна. В тій чорній продухвині сидів, ніби намалюваний на чорному сукні, старий Кайдаш в білій сорочці, в білих широких штапах, підперезаний ремінним очкуром. Застіжка с чорного шнурка чорніла на його пазусі. Він стругав вісь, придавлюючи обома ногами підніжку. Широкі рукави білої сорочки метались на повітрі, одсовувались до ліктів, а спід рукавів виглядали здорові загорілі жилаві руки, с чорним волоссям, с товстими, як шнурки, жилами. Невеликі темні й гострі Кайдашеві очі пильно дивились на струг. Широке лице його було бліде й сухе. Широкий та високий лоб був вкритий сухими тонкими зморшками. Виски позападали и на висках темніла в западинах тінь. Тонкий ніс висох и випнув ся по середині гострим, тонким горбиком. Тонка довга шия с кісточкою на горлі за кожним махом струга то подавалась назад, то витягалась вперед; її обхватував знизу узький на палець комірчик, вишитий червоною та синьою заповоцею. Кучеряве чорне густе волося стреміло на голові, як пух, и блищало подекуди сивиною.

Зараз коло повітки на току два Кайдашеві сини, молоді парубки поправляли поди під стіжки, бо вже жнива кінчилиась и наставала возовиця. Старшого Кайдашевого сина звали Карпом, меншого — Лаврином. Кайдашеві сини були молоді парубки, обидва високі, рівні станом, обидва довгобразі й русяві, з довгими тонкими, трошки горбатими носами, з румяними губами, з узьким але м'яким підборіддям. Карпо був широкий в плечах, з довгими тонкими руками, з батьківськими карими гострими очима, з блідуватим без румянця лицем. Його тонкі губи обведяні дуже виразно. Верхня губа піднімалася по середині в гору, спускалась на обидва боки круто вниз и знов ніби легенько закручувалась кінчиками в гору. Русяві вуси його вже закручувались над верхньою губою. Тонкі пружки його блідого лица з міцно стуляними тонкими губами мали в собі щось неласкаве, а гострі темні очі та два глибокі пружки між бровами робили його лице трохи сердитим.

Лавринове молоде довгобразе лице було румяне до самих висків. Його веселі сині, як небо, очі світились привітно й ласкаво. Тонкі брови, русяві дрібні кучері на голові, тонкий ніс, румяні губи, кругловате підборіддя, дрібні білі зуби — все дихало молодістю парубочою красою. Він був похожий з виду на матір.

Лаврин проворно совав заступом по землі, Карпо ледві володав руками, морщив лоба, міцно тулив губи и неначе сердився на свого важкого й тупого заступа. Веселому, жартовливому меншому братові хотілось говорити, старший знехотя кидав ёму по кільки слів.

— Карпе! промовив Лаврин, а коли ти будеш оце сватати? Адже ж оце перед Семеном тебе батько, мабуть, оженить.

— Посватаю, кого трапиться, знехотя обізвався Карпо.

— Сватай, Карпе, Палажку. Кращої од Палажки нема на всі Семигори.

— То сватай, як тобі треба, сказав Карпо.

— Як би на мене, то я б сватав Палажку, сказав Лаврин: в Палажки брови, як шнурочки; моргне, ніби вогнем сипне. Одна брова варта вола, другій брові й ціни нема. А що вже гарна, як малёвана.

— Коли в Палажки очі витріщуваті, як у жаби, а стан кривий, як у баби.

— То сватай Хіврю. Хівря доладня, як писанка.

— И вже доладня! Ходить так легенько, наче в ступі горох товче, а як говорить то носом свистить.

— То сватай Вівдю. Чим же Вівдя негарна? Говорить тонісенько, як сопілка грає, а тиха як ягниця.

— Тиха, як телиця. Я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива та ще й с перцем, сказав Карпо.

— То бери Химку. Ця як брикне, то й перекинесся, сказав Лаврин.

— Коли в Химки очі, як у сови, а своїм кирпатим носом вона чує, як у небі млинці печуть. А як ходить, то пеначе решетом горох точить, такі викрутаси виробляє...

Карпо прикинув таке слівце, що батько перестав стругати и почав прислухатись. Він глянув на синів через хворостяну стіну. Сини стояли без діла й базікали, поспиравшись на заступи. Кайдаш скочив з ослони й вибіг, з стругом у руці, з повітки. Старий Омелько був дуже богомільний, ходив до церкви що неділі не тільки на службу, а навіть на вечерню, говорив два рази на рік, горнувся до духовенства, любив молитись и постити; він понедікував и постив дванайцять п'ятиць на рік, перед декотрими празниками. Того дня припадала п'ятниця перед Паликопою, котрого народ дуже поважає. Кайдаш не ів од самого ранку; він вірив, що хто буде постити у ту п'ятницю, той не буде в воді потопати.

— А чого це ви поставали та руки поскладали та ще й верзете Бог зна, що? загомнів Кайдаш до синів: Чи то можна в таку п'ятницю паскудити язика? Ви знаєте, що хто сьогодні спостить цілий день, той ніколи не потопатиме в воді и не вмере наглою смертю.

— В Семигорах нема де и втопитись, бо в ставках старій жабі по коліна, сказав Карпо.

— Говори дурню, нема де втопитись. Як Бог дасть, то и в калюжі втопитись, сказав батько.

— Хіба с корчми йдучи... сердито сказав Карпо и тим на-тякнув батькові, що батько любив часто заходити до корчми.

— Ти, Карпе, ніколи не вдержиш язика! все допікаєш міні гіркими словами...

Кайдаш плюнув и знов пішов у повітку стругати вісь.

Хлопці трохи помовчали, але перегода, знов почали балакати попереду тихо, а далі все голосніше, а потім зовсім голосно.

— Карпе! тихо почав Лаврин, дуже охочий до гарних дівчат: скажи бо, кого ти будеш сватати.

— Ат, одчепись од мене, тихо промовив Карпо.

— Сватай Олену Голозківну. Олена кругла, як цибулька, повновіда, як повний місяць; в неї щоки, як яблука, зуби, як біла ріпа, в неї коси, як праник, ноги, як ставиці, сама дівка здорова як тур, як иде, то під нею аж земля стугонить.

— Гарна... мордою хоч пацюки бий, сама товста, як бодня, а шия хоч обіддя гни.

— Ну, то сватай Одарку Ходаківну: ця тоненька, як очеретина, гнучка станом, як тополя, личко маленьке й тоненьке, як шовкова нитка, губи маленькі, як рутяний лист. З маленького личка, хоч води напийся, а сама пишна як у саду вишня, а тиха, як вода в криниці.

Старий Кайдаш аж на бік сплюнув, а Карпо промовив: Вже й знайшов красуню! В Одарки лице, як тріска, стан, як копистка, руки, як кочерги, сама як дошка, а як иде, то аж кістки то-рохтять.

— Але ж ти й вередливий! то сватай Хотину Корчаківну, сказав Лаврин и засміявся.

— Чи ти здурів? Хотина як вигляне в вікно, то на вікно три дні собаки брешуть, а на виду в неї неначе чорт сім кіп гороху змолотив.

— Ну то бери Ганну.

— А вже ж! оце взяв би той кадівб, що бублика ззіси, поки кругом обійдеш, а як иде, то задом крутить та...

Карпо прикинув таке слівце, що богомольний Кайдаш плюнув и знов вибіг с повітки.

Хлюпці стояли один проти другого поспиравшись на заступи.

— Господи! чи в вас Бога нема в серці, що ви в таку святу п'ятницю паскудите язика, чи вам не треба помірати, чи ви не соромитесь святого сонечка на небі? Якого це бісового батька ви стоїте, згорнувши руки, діла не робите та тільки язиками чорт зна-що верзете, крикнув Кайдаш и почав присікуватись до синів та махати стругом, перед самим Карповим носом. Старий був нервий и сердитий и ще більше сердився од того, що в ёго од самого ранку и рісочки не було в роті.

— Тату! сказав гордо Карпо: ви покинули майструвати, а ми вам нічого не кажемо.

Старого неначе хто вщипнув. Він заговорив дрібно й сердито, наговорив синам сім міщків гречаної вовни, не вважаючи на святу п'ятницю, та й пішов у повітку. Сини почали знов розмовляти.

— Коли я буду вибрати собі дівчину, то візьму гарну як квіточку, червону як калину в лузі, а тиху, як тихе літо. Хоч під лавкою полежу, та на хорошу погляжу, хоч за дровами, аби с чорними бровами, сказав веселий Лаврін.

— Міні аби була робоча та проворна. Я не дуже люблю дівчат с солодким маком, а люблю с перцем, щоб були трохи кусливі, як мухи в спасівку, сказав Карпо.

— То бери Мотрю, Довбишову старшу дочку. Мотря й гарна и трохи бриклива, и в неї й серце с перцем, сказав Лаврін.

Лаврінові слова запали Карпові в душу. Він спинився чогось думкою на Мотрі, и вона в ёго не виходила з думки, неначе стояла тут на току недалечко од ёго, під зеленою яблунею и дивилась на ёго своїми темними маленькими, як терен, блискучими, як вишня проти сонця, очима. Він неначе бачив, як паніло її лице з румянцем на всю щоку до самих висків, як білили її дрібні зуби між тонкими червоними губами, як вона, ніби одмахуючись правою рукою, одвертала од ёго своє горяче лице и блискучі маленькі очі. Горяче літне сонце огнем роспекло ту мрію перед ёго очима. Карпо задумався, підвівся од землі, сперся на заступ и не зводив очей с того місця під яблунею, де він ніби вглядив свою горячу мрію в червоних косниках на голові, в червоному намисті з дукачем.

— Карпе! чого це ти витріщив очі на яблуню, наче корова на нові ворота? спитав Лаврін.

Карпо ніби не чув ёго слів та все дивився грізними очима на зелене гілля, неначе хотів прогнати с перед очей ту мрію. А мрія все стояла и манила ёго. Карпо почув, що с краси тієї мрії ніби напився погожої холодної криничаної води в горячий день.

Сонце почало повертати на вечірній круг. Кайдашиха вийшла с хати и прикрила очі долонею. Вона була вже немолода, але и не зовсім стара, висока, рівна, з довгообразим лицем, с сірими очима, з русявими бровами, с тонким рівним носом, с тонкими губами, з блідим лицем. Біла сорочка здавалась ще біліщою од чорної запаски, од чорної с червоними квіточками здорової хустки на голові. Маруся Кайдашиха з замолоду довго служила в дворі у пана, куди її взяли дівкою. Вона вміла дуже добре куховарити и ще й тепер її брали до панів та до попів за куховарку на весілля, на хрестини та на храми. Вона довго терлась коло панів, набралася од їх трохи паньства. До неї прилипла якась облесливість в розмові и повага до панів. Вона любила цілувати їх в руки, кланятись, підсоложувала свою розмову з ними солодкими словами. Попаді й небогаті пані частували її в покоях, садовили поруч с собою на стільці, як потрібну людину. Маруся пишала губи, осміхалась, сипала облесливими словами, як дрібним горохом. До природної звичайности української селянки в неї пристало щось уже дуже солодке, аж нудне. Але як тільки вона трохи сердилась, з неї спадала та солодка луска и вона лаялась и кричала на весь рот. Маруся була сердита.

— А йдіть, дітоньки, полуднувати та й батька кличте! крикнула Кайдашиха тонким голосом.

Лаврін покинув заступа и пішов до хати. Карпо стояв, спершись на заступ.

— Карпе! йди, серденько, полуднувати! кидай роботу. Омельгу! кидай майструвати. Вже спів дня звернуло.

— Покинь міні полудень на столі: я зараз прийду, обізався Кайдаш с повітки, не повертаючи голови.

Сини з матірю пішли в хату, а батько все сидів на ослоні та майстрував. Він не обідав тієї п'ятниці и не пішов полуднувати.

Сини пополуднували и пішли знов до роботи, а старий Кайдаш все працював. Вже сонце низько спустилося над лісом, а він и не думав полуднувати.

На дзвіниці вдарили в дзвін и тонкий дзвінкий гук задрижав и розлився по селі на три долини. Він ударився об близьку гору, вкриту лісом, одскочив и залунав коло дальшого шпिला, а там далі розлився десь далеко понад густим лісом та все лунав слабше та тихіше и замирав в тихих лісових западинах, обзиваючись ніби десь під землею. Старий Кайдаш кинув струга и перехрестився. Він надів свиту й шапку, підперезався и пішов на гору до церкви.

— Омельку! Омельку! гукнула Кайдашиха тонким голосом: не забудь зайти с церкви до пана та візьми гроші за вози бо завтра треба йти в Богуслав на ярмарок. Адже ж завтра в Богуславі ярмарок. Чи чуєш?

— Та чую, чую! обізвався Кайдаш зза двору и пішов на гору до церкви.

— Та будь-ласка, не заходь до шинку. Пропеш гроші, не матимеш с чим йти на ярмарок, знов крикнула Кайдашиха, вглядаючи с сіней.

Кайдаш прийшов до церкви, церква була ще заперта. Він сів коло дверей на камяних східцях и поклав шапку коло себе. На горах за шпилями, вкритими лісом, пишно горів вечерній світ сонця. Всі шпилі тепер чорніли в тіні, а між ними в западини проривався світ пучками, заливав западини світлом, пронизував кожний верх дерева и блищав крізь зелений лист, як через кристаль. Над лісом розлився дивний спокій, а дзвін гув та дрижав над шпилями, тричі одбиваючи свій гук. Кайдаш не зводив очей с тієї картини. Він сидів, як дерев'яний, а на його лиці розливався якийсь смуток та жаль. Сторож брязнув ключами, одмикаючи важкий здоровий замок. Кайдаш кинувся, аж затрусився.

Одчинили церкву. Прийшов священник з дяком и почав правити вечерню. Паламар був у полі. Кайдаш пішов у вітвар служити за паламаря, посвітив свічки перед образами и подав священникові кадильницю...

Церква була зовсім порожня, тільки в бабинці стояли три баби в намітках. Кайдаш молився, стоячи на колінах не зводив ясних очей с царських врат, а його широке біде лице стало жовте, як віск.

Вийшовши с церкви, Кайдаш пішов до пана за грішми. Він був добрий майстер, робив панам и селянам вози, борони, плуги та рала и заробляв добрі гроші, але ніяк не міг вдержати їх у руках. Гроші втікали до шинкаря. Панщина поклала на йому свою печать.

Забравши гроші, Кайдаш пішов до дому, але при самій дорозі стояв шинк. Кайдаш не їв цілий день. Голод зтяг ёму живіт, тягнув за печінки. — Треба випити хоч одну чарку горілки; одна чарка не зашкодить, бо вже од голоду аж шкура болить, подумав Кайдаш и зайшов у шинок.

В шинку було кільки чоловік. За столом сидів ёго кум з лисиною на всю голову. Кайдаш сів з ними за стіл и почав балакати, випивши чарку горілки.

— Оце, куме, так натомився, аж спина болить, промовив Кайдаш.

— Що ж ти таке важке робив? спитав ёго кум.

— Та все лагожу вози та підроблюю осі. Ота міні каторжна гора потрощила не одного воза! А вже скільки я осей поломав через ту иродову гору, то й полічити не можна.

Дорога в село ишла коло самого Кайдашевого города. Вона спускалась с крутого шпиля, як с печі. Вози с снопами часто котились з гори и тягли вниз за собою й волів.

— То застав синів трохи роскопати шлях, сказав кум.

— А хіба ж я один возитиму тудою снопи. Адже ж и ти возиш. Чом би тобі пак не роскопати, сказав Кайдаш, випиваючи другу чарку.

— Нема, бач, міні діла. Ніби я сижу, згорнувши руки, обізвася чоловік; а воно було б дуже добре роскопати спуск, та ще так трошки накоси.

— А вже ж накоси, щоб, бач, було не так круто: так, приміром, од того чагаря та до мого тину, сказав Кайдаш, ще й пальцем махнув накоси.

— Або хоч и так, приміром, накоси од твого тину, де стоїть стара груша, та до чагарника, сказав кум и махнув пальцем накоси на другий бік. От и вози були б цілі, сказав він ще й губами цмокнув.

— Так було б ще луче... та ще як би взяти заступом поза тим сучим горбом, попід самим тином, сказав Кайдаш, випивши чарку и запаливши люльку: та вже й посадило той горб на шпині, неначе оту гулю на твоїй лисині, куме! Вже той каторжний горб сидить міні отут у печінках.

— Коли б ти знав, то я вже через ёго підірвася; мене вже поруха взяла. Коли не їдь, то все підперай воза спиною, сказав кум: всю спину поколив ик бісовому батькові.

— Та, здається, куме, и ти сам котився с тієї гори с своєю Ганною, вертаючись с хрестин! обізвася с кутка чоловік.

— И як ті люде їздили с такої гори и не роскопали, одколи Семигори стоять, говорив Кайдаш, наливаючи чарку с кварти.

— Та мабуть, попереду не возили тудою снопів, обізвався один чоловік с кутка.

— Еге, не возили. Скільки я с покійним батьком потрощив возів! Раз трохи не задушився наш віл у ярмі. Віз покотився з горба тай потяг за собою воли. По один бік заніз поламався; віл вискочив, а з другого боку заніз був добраший та й не подався. Другий віл так таки й повис на ярмі! Лежить бідна хуба, аж язика висолопила, поки я приніс сокиру та й перерубав заноза.

Вже сонце зайшло, вже стало на дворі темно, а Кайдаш усе пив у шинку, доки не пропив половини грошей и вже паний потягся до дому.

Кайдашиха с синами вже повечеряла. Вже в хаті полягали спати, як батько застукав у двері.

— Жінко! одчпни! закричав Омелько и почав лупити з усієї сили кулаком у двері.

— А деж ти, волоцюго, волочився до сего часу? крикнула Кайдашиха с хати. Не одчиною! Почуй на дворі, коли пропив гроші. Про мене, лягай там під тином.

— Одчини, бо вікна побю! репетував Кайдаш и лупив у двері ногою так, що поганенькі двері аж хрипли?

— Як побеш, то й повставляеш. Одначе завтра в Богуславі ярмарок, обізвалась с хати жінка.

Лаврін устав и одчинив батькові двері. Батько переступив поріг, заточився, поминув хатні двері та й пішов лапати стіни в темних сінях. Замість дверей, він налапав драбину и звалив її, потрапив на діжку з водою, скинув кружок и шубовснув у воду обома руками. Кайдашиха наносила повнісіньку діжку води. Вона через верх полилась до долу.

— Жінко! де ти в сучого сина діла двері! кричав Кайдаш. Чи це я вліз у ставок? Покарала мене свята п'ятниця. Прийдеться пропасти.

Кайдашеві здавалось, що він иде через узеньку греблю попід вербами, що він шубовснув з греблі у ставок. Він почав гвалтувати.

— Гвалт! рятуйте, хто в Бога вірує! гукнув Кайдаш на весь куток, аж собаки забрежали на дворі: рятуйте, бо пропаду! покарала мене свята п'ятниця.

— Якого ти бісового батька кричиш, як несамовитий! крикнула с хати Кайдашиха. Хіба ж ти не бачиш, що ти в сінях?

— А може це я згубив очі на греблі? Нічогосінько не бачу, ей Богу нічогосінько! А може це кум повидирав міні баньки з лоба, говорив Кайдаш сам до себе: оце лиха моя годинопька! Як же оце я прийду до дому без очей?

Кайдаш махнув рукою и зачепив горщик на полиці. Горщик полетів Кайдашеві на голову и гепнув об землю.

— Яка це природова душа кидається горинками. Марусе! та не кидайся бо! При... присягаюсь, що вже більше не буду.

Кайдашиха схопилася с постелі, кинулась до печі и почала роздувати жар, притуливши до ёго суху тріску. Огонь блиснув на всю хату и полився через одчиняні двері в сіни.

— О! кум вернув міні очі. Потривай же, лисий дідьку! Я тобі завтра... я тобі оддячу!

И с тими словами Кайдаш вліз у хату. Ёго ясні очі посоловіли. Лице було бліде, як віск. Рукава по лікті були мокрі и з їх текла потоками вода. На землі появились смужки та покручені фігури з водяних крапель, неначе разки намиста, роскидані й поплутані на всі лади.

— Побила мене лиха година та нещаслива! загомонила Кайдашиха: с чим же ти поїдеш завтра на ярмарок, коли пропив гроші? Треба соли, треба горшків, треба смоли. Чим ти будеш мазати вози? Адже ж настає возовиця. Та треба де чого накупити як весіллю. Адже ж думаеш женити сина.

— Брешеш! я не пропив грошей. Осьдечки гроші, та тобі не дам, сказав Кайдаш, вдаривши рукою замісь кишені по припичкові. Дулю візьмеш, а не гроші.

— От тепер, тату, вже не будете в воді потопати та од наглої смерти помірати, обіззався з лави Карпо насмішкватим голосом.

— А ти чого обзиваєся? Матері твоїй сторч та в борщ! Спи о там, коли ліг, а то я тебе палицею зверху, сказав Кайдаш, заточившись и впавши на лавку.

— В палиці два кінці: один по міні, другий по вас, обіззався з лави Карпо.

— И годі вже тобі! Ище мало того крику, спиняла мати Карпа.

Кайдаш кинув свиту на лаву в куток, звалився але не достав головою до свити. Голова стукнула, неначе хто кинув на лаву гарбуза. Він, як упав, так и захріп на всю хату. Кайда-

шиха погасила каганець, и в хаті все стихло и втихомирилось. Тільки собаки на дворі ще довго брехали, роздратовані незвичайним криком та світлом у хаті в таку пізню добу. Всі послули в хаті, тільки Карпо довго не спав а все неначе бачив під зеленою яблунею свою мрію в червоних косниках на голові та в червоному намисті з дукачем.

II.

Другого дня в суботу на святого Паликопи, Кайдаш з жінкою поїхав на ярмарок, звелівши синам забрати заступи та роскопати трохи дорогу з гори. Карпо й Лаврін zostались дома. Минув день. Сонце стояло на вечірньому пружі, а Кайдаш не вертався до дому. Карпо накинув свитку на плечі и пішов на той куток, де жила Мотря Довбишівна. Од учораннього дня вона не виходила в ёго з голови.

Довбиш був багатий чоловік; він жив на самому кінці села, там де глибокий яр входив у ліс узьким клином. В самому кутку того яру блищав маленький довбишів ставочок. Над ставком стояла довбишева хата, вся в черешнях. Од улiці було видко тільки шматок білої стіни с сінешними дверима. Густі високі соняшники зовсім закривали од улiці вікна й стіни, як густий ліс.

Карпо йшов тихо, скоса поглядаючи на довбишів двір. Перед ним блиснув угол білої стіни, підперезаний внизу червоною призьбою; зачорніли чорною плямою одчиняні двері з одвірками, помалёваними ясно-синёю фарбою с червоною узькою смужкою навкруги. Довбишова хата була нова, велика, добре вшита с чималими вікнами. Коло вікон висіли віконіці, помалёвані ясно-синёю фарбою, як літне небо.

Карпо став за двором и сперся на ворота. Мотря вийшла с хати з глиняником у руках. Вона збиралась мазати червоною глиною припічок. Другий глиняник з білою глиною стояв коло порога. Тоді була субота.

— Будь здорова, чорноброва! сказав Карпо, не здіймаючи бриля и легенько кивнувши головою.

— Будь здоров, не чорнобривий! обізвалась Мотря.

— А йди сюди, Мотре, щось маю тобі казати.

— Як схочеш, то й сам прийдеш. С чорнявим постояла б, а рудому зась.

Карпо був білявий, але волосся на ёго голові з вершечку було трохи рудовате.

— А хіба ж я рудий? То тільки собак дразнять рудими, сказав Карпо.

Мотря стояла під хатою проти білої стіни. Висока на зріст, рівна станом, але не дуже тонка, с кремезними ногами, з рукавами, позасукуваними по лікті, с чорними косами, вона була ніби намалёвана на білій стіні. Її загоріле рум'яне лице ще виразніше малювалось с чорними тонкими бровами, с темними блискучими, як терен, облитий дощем, очима. Од широкого лоба, обвитого двома кісми її довгобразий вид зужувався вниз и кінчався мягким невеличким підборідком. Тонкий ніс був рівний. Тонкі темночервоні губи були міцно стуляні, а невеликі щоки з рум'янцем були ширші вгорі, під самими очима и трохи западали, спускаючись до рота. Всі пружки її лица були тонкі, трохи гострі а в очах блищали навіть білки, неначе поліроване срібло, або тугий перлемуטר (перлова матиця). В цілому лиці, в очах було розлите щось гостре, палке, горяче, був розлитий розум с характером и трохи злістю. Сонце било на Мотрю косим промінням, освічувало її з одного боку, обливало жовтогорячий кісник на голові та червоне намисто на шиї.

— Мотре! чи дома твій батько та мати? спитав Кайдашенко зза воріт.

— Нема! поїхали на ярмарок. А тобі на що?

— Так собі питаю, сказав Карпо и помаленьку, не хапаючись, переліз через перелаз у двір.

— Чого це ти Кайдашенку, лазиш через наші перелази? Наші пороги для тебе дуже низькі, сказала Мотря...

Карпо не заціпав дівчат, не жартував з ними. Дівчата звали ёго гордим.

— Та хоч би й високі, то перескочимо. Здорова була, Мотре! сказав Карпо, подаючи їй руку.

Мотря руки не подала и підставила глиняника. Карпо взяв її за руку вище ліктя и здавив так, що Мотря крикнула на весь двір.

— Оцего я вже не люблю: крикнула Мотря и вдарила Карпа правою рукою по спині так, що аж луна пішла по садку.

— Тай упекла ж! ото легенька рука! Неначе перцем посипала, сказав Карпо, вхопившись рукою за те місце на плечі, де ёго вдарила Мотря. Карпові подобався Мотрин жарт.

— Мотре! хто тобі купив оті червоні кісники?

— Купив хтось, та не скажу. Не питай, бо старий будеш, задріботіла Мотря и блиснула двома рядами маленьких дрібненьких зубів.

— Та покинь отого глиняника, сказав Карпо и хотів одняти од неї драного горшка.

Мотря сіпнула глиняника до себе; шматок горшка зостався в Карпових руках. Червона глина полилась по землі.

— Геть, отчепися од мене, бо мати лаятиме, що я й досі припічка не підвела, сказала Мотря, але не пішла в хату підводити припічка, а почала мазати призьбу. Мотрі хотілось пожартувати с Карпом. Тільки що вона почала мазати призьбу од порога, Карпо сів на призьбі.

— Ей встань, бо я й тебе підведу червоною глиною; будеш ще рудіщий, сказала Мотря, махаючи віхтем коло самого Карпа.

— Мотре! хто це тобі купив таке гарне намисто? спитав Карпо.

— Та вже ж не ти, сказала Мотря и знов махнула віхтем коло самого Карпа; Карпо посунувся ще далі.

— А як би я купив тобі намисто, щоб ти сказала?

— Не знаю, щоб я сказала, промовила Мотря.

Карпо одсунувся на самий край призьби; далі вже й призьби не було.

— Вставай, бо зіпхну! крикнула Мотря.

— А ну пхни, чи подужаєш, промовив Карпо и осміхнувся.

— Тікай, бо Єй-Богу пхну. Я не подивлюсь тобі в вічі, крикнула Мотря и замахнулась на Карпа віхтем. Червона глина бризнула трёма кров'яними крапельками на білу Карпову сорочку.

Карпо схопився и зачепив ногою глиняник. Глиняник перекинувся и покотився з горбика. Карпо обернувся, щоб не помазати чобіт, и зачепив п'ятою другого глиняника з білсю глиною, що стояв коло самого порога. Глиняник покотився на середину двора, а за ним протяглася біла стежка, неначе хто простелив од порога білий рушник.

— Чи ти здурів, чи ти збожеволів, крикнула Мотря на весь двір. Ой лишечко міні! що ж оце буде, як мати надійде з ярмарку?

Карпо стояв серед двора й сміявся, або, лучче сказати, осміхався. Він ніколи не сміявся гаразд, як сміються люде. Їго на-супляне жовтувате лице не розвиднювалось навіть тоді, як губи осміхались.

— Візьми ж та поприбїрай, бо я не знаю, що це міні мати скаже. Та же ж мати купила на ярмарку валёк, оцієї червоної глини за цілого пятака, промовила Мотря жалібним голосом.

— А ну, Мотре, заплач! Я ще з роду не бачив, як дівчата за глиняниками плачуть.

— Добрі смішки! Як возьму оцього віхтя та обмажу тобі голову, то ти більше не будеш міні глиняників перевертати.

Мотря нагнулась вхопила з землі віхтя с червоної глини и вже замахнулась, щоб кинути ним на Карпа.

— Не сердься: найму завтра музики, промовив Карпо.

Мотря бачила, що Карпо женихається з нею и здержувала свій гнів. Другому паробкові вона б и справді обмазала глиною потилицю.

Тільки що Мотря замахнулась віхтем, за вербами заторохтів кінський візок. Мотря спустила руку.

— Боже мій! Ёй-Богу мати з батьком ідуть з ярмарку.

Карпо скочив через перелаз и пішов попід тином. По другий бік улици котився візок и підкотився під ворота. Довбишка зараз угляділа під хатою дві смуги розлитої глини и два глиняники, що качались серед двору.

— А це, дівко, що таке! крикнула мати з воза. Чи ти п'яна, чи твереза, що псперекидала серед двора глиняники?

— Та тут ускочив у двір чийсь кабан. Як почала я ганятись за ним, а він, проклятий, як дременував попід хатою та й поперевертав обидва глиняники, говорила Мотря.

— Це мабуть рябий Паращин кнур! він, каторжний, скакає через тини, як собака, промовила мати. Чом же це ти не підвела попереду припічка, та заходилась коло призьби? говорила мати, ввійшовши в хату.

— Оце, Господи! чом, та чом? крикнула й собі Мотря. Хіба я знаю, чом я попереду ступила лівою ногою, а не правою. Як би не той каторжний кнур, бодай він луснув, я б досі все діло поробила, сказала Мотря, осміхаючись до стіни.

Карпо тим часом прийшов до дому и застав уже батька й матір дома. Тільки що він увійшов у двір, батько спитав ёго:

— Деж це ти, Карпе, був? може роскопував дорогу через гору?

— Через яку гору? спитив Карпо, не дивлячись на батька.

— А через оту о! хіба не бачиш? сказав Кайдаш, показуючи рукою на крутий шпиль, що мало не висів над ёго садком.

Яж вам обом казав, щоб ви трохи розкопали дорогу навскоси. Одначе сьогодні не можна жати, а копати можна.

— Хіба я здурів, щоб гори розкопував, сердито обізвався Карпо.

— А як же ми возитимемо снопи? сказав батько.

— Так як и возили, знехотя сказав Карпо.

— А хіба ж мало осей ми там поламали?

— То ще з одну або зо дві поламаємо. Цілий куток іздить через гору, а я буду її розкопувати. Оце справді штука!

— А хто ж її розкопає, як ми не почнемо? Комусь треба почати, сказав батько.

— Як хтось почне, то й я копірсну заступом скільки там разів, сказав Карпо и пішов у хату.

— И я так само, обізвався Лаврін тай собі пішов у хату.

Старий Кайдаш тільки рукою махнув, розспрягаючи воли: були пани, шляху не розкопали, настала волесть, а шлях все таки не розкопаний. Не буду ж и я ёго копати. Нехай ёго чорти розкопують, коли знайдуть у ёму смак, бубонів сам до себе Кайдаш.

На дзвіниці вдарили в дзвін. Старий Кайдаш зняв шапку, тричі перехрестився и пішов до церкви, загадавши синам ладнувати два вози з рублями для возовиці. Другого дня світом вони збирались їхати на поле по снопи, не вважаючи на те, що була неділя. Селяне поважають неділю й празники и не роблять ніякої роботи, але не мають за гріх одного діла: возити в неділю та в празник снопи.

В неділю вранці перед службою Мотря Довбишівна прибіралася до церкви. Вона принесла с хижки завязані в хустці квітки та стрічки и розсипала їх по столі, застеляному білою скатертею, принесла й поставила на лаві червоні сап'янці. На кілку вона повісила зелену с червоними квітками спідницю. Спідниця так злежалась у складках у скрині, що стирчала, неначе була накрохмалена. Довбишівна сіла на круглому дзигликові коло стола, а подруга сусіда клала їй на голову стрічки. Вона наділа Мотрі на голову кибалку, вирізану с товстого паперу, на три пальці заширшки, похожу на вінок; на кибалку над самим лобом, поклала узеньку стрічку з золотої парчі, а по тім клала стрічки одну вище другої, так що над лобом було видко пружок од кожної стрічки. Всю кибалку пругом и всі коси вона обтикала квітками с червоних, зелених, синіх, жовтих узеньких стяжок. За вуха вона позатикала пучки дрібенького барвінку, качурові кучері та лавине

піря и потім розстелила по спині дваццять довгих кінців стрічок до самого пояса.

— Нащо це ти, Мотре, так прибіраєся? спитала її мати: тепер же невелике свято. Нащо ти надіваєш всі квітки та стрічки.

— Та коли залежались у скрині. Хочу трохи провітрити на дворі, сказала Мотря, але в неї була зовсім инча думка. Карпо обіцяв для неї найняти музики. Вона сподівалась побачитись з ним у церкві.

Мотря вбралася в зелену спідницю, в червону запаску, підперезалась довгим червоним поясом и попускала кінці мало не до самого долу, одяглась в зелений с червоними квіточками горсет, взулась в червоні чоботи. наділа добре намисто, взяла в руку білу хусточку та й вийшла на двір, як зоря зійшла. Вся її голова горіла проти сонця, здоровим вінком с квіток та зеленого листя. Павине піря блищало й мигало, а золотий пружок парчі на чорних косах сяз, як сонце и надавав краси тонким чорним бровам та блискучим очам. Мотря йшла попід зеленими садами, неначе райська птиця линула и закрасила собою сади червоними чобітьми та стрічками.

Вона дійшла до Кайдашевого двора. Саме тоді с крутого шпиля, зїзджали два вози с снопами, неначе два стїжки котидися з гори. То віз снопи Кайдаш з двома синами. Високі вози похилились на волів и кололи їх в спину гострою соломою та остюками. Воли аж позадерали голови в гору та повитріщали здорові очі.

— Карпе! держи цабе! крикнув батько на сина. Поминай колесом отой каторжний горбик.

— Цабе, сірий! цабе, моругий! крикнув Карпо и крутнув батогом над рогатими головами.

Але саме в той час він глянув униз. Проз їх двір йшла Мотра, неначе райська птиця линула, вся в квітках та стрічках. Червона запаска, червоні чоботи, червоний як жар, пояс, все блищало й сяло проти раннього сонця, як червоне золото. Карпо задивився на те диво, а віз вискочив уже одним колесом на крутий горбок.

— Держи цабе! крикнув не своїм голосом старий Кайдаш, побачивши, що віз нахилляється на один бік. Чи ти оглух, чи ти осліп! Карпе, держи цабе!

Карпо не міг одірвати очей од Мотрі, а віз усе нахиллявся на бік. Батько кинув заднього воза и побіг з гори до переднього, та все кричав: цабе, сірий, цабе! Віз вискочив колесом на гор-

бок; и з усієї сили перекинувся на бік. Передня вісь хруснула, як тріска, а колесо завязло в рівчаку.

— Ой лиха моя година та нещаслива! крикнув Кайдаш. Цеж мене покарала свята неділя. И нащо було сьогодні іхати по снопи!

Не встиг Кайдаш набідкатись, як задній віз нагнався на передній. Кайдаш спиняв воли, бив їх пужальном по морді; воли позадирали голови вгору, повитріщали очі. Ярмо врізалось в їх товсті шиї. Довгі волячі воля моталися коло ярма, як шматки полотна. А воли все таки гнались уперед, аж бігли. Важкий віз пхав їх з заду прямо на переднього воза. Кайдаш обперся руками об воза и з усієї сили пхав його на бік, але все те нічого не допомогло. Воли наскочили прямо на колесо переднього воза, що стреміло на повітрі. Колесо покрутилось на осі, вісь хруснула, як ломачка, и задній віз поліг на перекинутий передній. Один передній віл упав у рівчак и душився в ярмі. В його з рота текла слива.

Тим часом на дзвіниці вдарили в усі дзвони. Загуб, заревів великий дзвін и пішла луна по далеких ярах, по далекому лісі; задзвеніли дрібно маленькі дзвони, задзеленькала луна в лісових долинах, неначе хтось у лісі грав на кобзі та на цимбалах. Всі люде, що сиділи коло церкви, повставали и почали хреститись. Кайдашеві було видко увесь шпиль, на котрому стояла церква, всіх людей коло церкви. Він зняв шапку и почав хреститись.

— Господи милостивий та милосердний! Покарала мене и свята неділя и свята п'ятниця. Тепер хоть сядь та й плач! говорив Кайдаш и мало не плакав.

— Вас, тату, все карає як не п'ятниця, так неділя, сказав Карпо насмішкувато.

— Ти вже в нас великорозумний! Коли б було копірснути хоч раз заступом того каторжного горбика. Що ж тепер будемо на світі божому робити! бідкався старий Кайдаш.

— Кидаймо снопи та ходімо до церкви, сказав Карпо.

У старого батька и справді була така думка. Їму хотілось одмолитись за свій гріх. Карпові ще більше хотілось до церкви. Він тільки поглядав, де Мотря йшла на гору до церкви, як зоря сходила на сонне небо. Він бачив, як вона ввійшла в браму, як перейшла цвинтар під зеленими вишнями и стала коло самих дверей коло дівчат. Її голова, як мак, цвіла проти ясного сонця, проти зелених вишень и манила до себе, и гріла його душу и топнула його серце, мов ярий віск.

Карпо глянув на вози и важко здихнув. Треба було братись за роботу. Кайдашенки попробували одкотити заднього воза, але побачили, що ёго так трудно одкотити, як трудно пересунути стійки. Їм прийшлося скинути половину снопів підвести вози, скласти снопи знов на віз и одвезти на тік. Поки вони вернулись назад, в розкиданих снопах уже рились свині, и зарились так, що тільки було видно задні ноги с хвостами; десь узялись гуси, качки, вкрили снопи, як галич, ростягували по соломині, по колоскові, кричали, геготали. Горобці обсіли ті снопи, що скотилися далеко вниз. С сусідських городів півні понаводили курей, неначе паничі паннів; квочки вивели курчат на гулянку, а шикарева коза вилізла на віз, на самісінький верх и тільки борідкою махала, смикаючи колоски.

Лаврін вернувся с току с цілим возом, махнув батоном по козі; коза мекнула коротко, неначе горло ввірвала, и скочила на свиней. Свині кинулись в ро стіч, гуси нарobili гвалту й розсипались по горі.

Всі малі хлопці й дівчата покинули слухати службу, повилазили на дзвіницю поставали на горі коло брами и дивились на диво. Вже задзвонили на достойно, як Кайдаш с синами впорався коло воза, повіз снопи в двір, а на горі zostався тільки поламаний віз, неначе поламаний бурею корабель, викинутий на берег.

Старий Кайдаш накинув свиту и пішов до церкви одмолюватись за свій гріх. За ним слідком пішов и Карпо, щоб подивитись на Мотрю.

Карпо перейшов цвинтар и тільки встиг кинути очима на Мотрю. Вона навмісне стояла коло дівчат с самого краю. Карпо ледві вглядів на ході її гострі, як ніж, очі, ухопив її блискучий погляд, с під цілого вінка квіток та зеленого листя.

Виходячи с церкви, Карпо догнав Мотрю за брамою. Люде сипнули с церкви и розсипались по всему шиїлі. Дівчата й діти побігли з гори, неначе ластівки полетіли, а Мотря побігла, неначе сива зозуля полинула. Її довгі стрічки тільки маяли на вітрі, як листя роскішного хмелю, що почеплявся на тополі. Карпо догнав її коло свого двору. Мотря закрила губи хустиною, але зараз їх відкрила и сміливо спитала, чи вийде він по обіді на музики.

— Вийду! а ти, Мотре, вийдеш?

— Вийду, хоч би й мати не пускала, одказала Мотря, побігла на греблю, та й сховалась за вербами, тільки її червоні стрічки блищали між зеленим листом.

— Ой важу я на цю дівчину вражу, та не знаю, чи буде вона моєю; веться, як вюн в руках, та коли б не вискочила з рук, подумав Карпо тай пішов у хату.

По обіді на улиці вдарили троїсті музики и пішли через село до корчми, виграваяючи дорогою. Заворушилися дівчата на городах та в садках, висипали на улицю, аж перелазли затріщали. Жива кінчались, наставав вольніщий час. Дівчата збірались на гулянку під корчмою. Корчма стояла коло одної греблі над ставком, між високими вербами. Всі дівчата були тільки в червоних кибалках, одна Мотря прийшла вся в квітках та в стрічках. Дівчата оглядались одна на другу та все поглядали на Мотрю. Між парубками зачорніла висока смушева Карпова шапка. Карпо найняв музики дівчатам. Всі дівчата здивувались. Ніхто не знав, що він найняв музики для одної Мотрі. Мотря пішла у танець и повела за собою других дівчат. За дівчатами пішли в танець хлопці. Тільки Карпо стояв оддалеки заклавши одну руку за пояс. Він не любив и не вмів танцювати. Оддалеки він спід лоба дивився на Мотрю, як по її плечах маяли довгі кінці стрічок, як дріботили в танцях її червоні чоботи, як брящало на шиї добре намисто з дукачами.

Музики разом стали, неначе струни порвали. Дівчата перестали танцювати. Карпо все стояв та скоса поглядав на Мотрю. Він не приступив до неї, не розмовляв з нею. Мотрю почала брати злість. Над вечір дівчата почали розходитись. Пішла до дому й Мотря, трохи сердита на Карпа. Карпо догнав її, пристав до неї, пішов з нею поруч, але довго не говорив з нею ні слова. Мотря мовчки лузала насіння. Довбишів двір був недалечко. Вже було видко садок и задимляний верх. Вони пішли греблею:

— Чого це ти, парубче, слідком йдеш за мною? Мати вглядить та ще й вилає, сказала Мотря не дивлячись на Карпа.

— Я лайки не дуже боюся. Чи вийдеш у вечері на вулицю?

— Може до тебе й друга вийде, хто тебе знає... сказала й слово перервала Мотря.

— А як я свисну за садком, чи вийдеш?

— Я б обсадила черешнями двір, щоб и твого голосу не було чути.

— Чому ж так?

— Хто тебе знає, чи ти гордий, чи ти пишний, чи гордо несесся. Я не знаю, чи ти мене вірно любиш, чи з мене смієся. Ще й слави на все село наробиш.

Карпо став під вербою на греблі. Мотря й собі стала,

— Я не гордий, я не пишний й гордо не несуся. Я тебе, Мотре, щиро люблю и с тебе не сміюся.

Мотря стала якось добріща й ласкавіща. Вона осміхнулась и глянула Карпові просто в вічі. Її блискучі очі неначе легка роса присипала.

— Як зйдуть зорі на небі, я видам матері вечерю та й вискочу на часок у садок. Прощай, Карпе! сказала Мотря и крутнулась перед ним так швидко, що її стрічки обсипали ёму лице, ніби пухом.

— Ой ти, дівчино, с кучерявої руті-мяти звита; та з го-стролистої шельві! подумав Карпо и повернув назад до дому.

Минуло неділь зо дві. Вже кінчалось літо. Перед самим Семеном Карпо заслав до Мотрі старостів. Старости заміняли хліб: Мотря не цуралась Карпа.

Після Семена старий Кайдаш надів нову чорну свиту, засу-нув за пазуху паляницю, взяв у руки ціпок и пішов с своєю жінкою до Довбишів на розглядини. Кайдашиха вбралась, як у неділю, в горсет, в жовті чоботи, в нову білу свиту, ще й засу-нула в рукав білу хусточку. Довбиші були богатенькі, и Кайдашеві хотілось себе показати перед богачами.

Кайдаш из жінкою ввійшов у Довбишів двір. На дворі було горяче, як літом. Сонце тільки що звернуло с півдня. Кайдашиха стала коло воріт и обтерла полою пил з жовтих чобіт. Педалеко од хати під грушею Мотря терла коноплі. Її руки ходили ходором. Терниця гавкала під її руками, як сучка, дрібно та го-лосно, аж скрипіла, аж вила. Жменя конопель маяла в її руці, як лисичий хвіст.

— Добри-день, моя дитино! Боже поможи! промовила Кайдашиха до Мотрі тоненьким голосом.

— Доброго здоров'я! спасибі! обізвалась Мотря с садка, и її руки не переставали ворухити мечин терниці. Вона тільки під-вела голову в гору и знов спустила очі на терницю.

— Чи батько та мати дома? спитала Кайдашиха.

— Дома. Воши в хаті, обізвалась Мотря, и терниця замов-кла на хвилину та й знов загавкала на весь садок.

Довбишка виглянула в вікно и догадалась, що Кайдаші йдуть на розглядини. Вона міттю застлала скатертею стіл, поклала на столі хліб, накинула на себе горсет, а Довбиш вискочив у сіни, вскочив у хижку и накинув на себе свиту.

Ще Кайдашиха розмовляла на дворі з Мотрею, а Довбишка одчинила сінешні двері й стала на порозі. Кайдаші привитались

до Довбишки. Хазяйка попросила їх в хату. В сінях гостей зустрів Довбиш и поцілувався з ними. Всі вони ввійшли в хату, и гості знов поздоровкались с хазяїнами.

Кайдашиха поклала на стіл паляницю. Довбишка взяла паляницю в руки, поцілувала и знов поклала на стіл.

— Як вас, свахо, Бог минув? Чи живі, чи здорові, моє серденько? говорила Кайдашиха тонким голосом та все пишала губи.

— Спасибі вам, свахо! Живемо потрошку, хвалити Бога. Сідайте, свахо, щоб старости сідали, просила хазяйка.

— Та дай же, Боже, щоб старости сідали. Як дасть Господь милосердний, то може и справді старости незабаром сядуть у вас, говорила Кайдашиха, втираючи губи й вид хусточкою, хоч на губах и на виду нічогісінько не було.

— Чи це ви, свахо, запилитесь? спитала в Кайдашихи хазяйка.

— Еге, моє серденько. На дворі душно, неначе серед літа, сказала Кайдашиха и знов у друге обтерла вид хусточкою. Вона любила чепуритись и держала себе дуже чисто. Все на неї було чистеньке, неначе нове.

Кайдашиха сіла коло стола на ослоні. Кайдаш балакав с хазяїном.

— Та сідайте бо, свахо, за стіл! просила хазяйка.

Кайдашиха пересіла з ослона на лаву. Вона дуже церемонилась и була прохана. Пробуваючи на службі в панів, вона набралась од їх чимало пишання.

— Та сідайте бо, свахо, за стіл, будьте ласкаві. Оце, Господи! А ви, свату, чого це стоїте? Сідайте за стіл, а то ще й старости наші спротивляться.

Кайдаш поліз за стіл. Кайдашиха тільки трошки посунулась по лаві до стола, й очі спустила до долу.

— Оце, Господи! сідайте бо, свахо, коли ваша ласка, на покутя! Ви ж таки наша сваха, припрошувала хазяйка Кайдашиху.

Кайдашиха зовсім спустила очі, запишалась, втерла губи хусточкою и посунулась на саме покутя. Вона ледві підвела очі и глянула на хату.

— Де це моя Мотря? Оце загаялась за тією роботою. Вже й час полуднувати, говорила хазяйка, вештаючись по хаті.

— Та вже й робоча ваша дочка! Що за золота в вас дитина. Там так пильнує коло роботи, що й не розгинається. Ото, моє серце, гарну невісточку матиму, коли дасть Господь милосердний довести діло до ладу, заговорила Кайдашиха, неначе в розмові мед розлила по хаті.

Довбишка гукнула на Мотрю. Мотря ввійшла в хату и стала коло порога. Мати загадала їй зібрати з глечика сметану та накраяти сала. Сама хазяйка накраяла хліба а хозяїн вніс с хижки бокату пляшку горілки и поставив на стіл. В горільці плавав червоний стрючок перцю, неначе тільки що вирваний на городі. Кайдаш глянув на перець, и в ёго слинка потекла.

Мотря поставила на стіл полумисок с сметаною и тарілку с шматочками сала. Кайдашиха не зводила з Мотрі очей, неначе хотіла випитати всю її душу. Її очі з мякеньких стали зразу тверденькі. Брови насупились, а осміх злетів з уст и ніби сів десь на образах.

— Спасибі тобі, моє серце кохане, що ти нас витаєш, промовила Кайдашиха до Мотрі, и знов на її уста прилинув осміх, а с словами неначе полилась патока.

Кайдашиха сиділа, згорнувши руки, ніби тільки що запричистилась и прийшла с церкви.

Мотря підвела на будущу свекруху гострі очі й постерегла ту патоку своїм пронизуватим розумом. Той солодкий медок зразу не сподобався Мотрі.

Тим часом Довбишка звеліла дочці розкласти в челюстях трісок и спражити яєшню. Мотря почала поратись коло печі. Хазяїн налив чарку перцівки. В Кайдаша натекло повний рот слини. Він насилу вдержався, щоб не плюнути під стіл.

Хазяїн підняв чарку вгору и почав приказувати: даруй же, Боже, нам щастя и здоровя, а помершим пошли, Господи, царство небесне. Поможи нам, Боже, довести діло до кінця, а ти, дочко, будь щаслива й здорова. Як будеш свекрові та свекрусі покірненька, буде твоя голівонька веселенька!

Хазяїн випив усю чарку до самого дна, щоб не зоставалось на слези, знов налив и подав Кайдашеві. Кайдаш устав, приказав до чарки кілька слів и швидче вкинув у рот горілку. Хазяїн знов налив чарку и подав Кайдашисі. Кайдашиха взяла чарку и наговорила приказок живим и мертвим повнісіньку хату.

— Даруй же, Боже, нам и нашим дітям вік довгий та щасливий, щоб ти, моя дочко, була здорова, як вода, щоб цвіла до віку, як рожа, щоб ти закрасила мою хату, моя втіхо, як зозуля

садочок, приголубила мою старість. Пошли тобі, Боже, вік веселий, як рибі в морі.

Кайдашиха ледві помочила губи в горільці, хоч и любила горілочку.

Кайдаш глянув на жінку и подумав: и на якого нечистого вона распустила язики! Їму дуже хотілось випити по другій.

— Що це ви, свахо, так мало випили! припрохувала хазяйка.

— Ой буде, буде! залепетала Кайдашиха: така гірка, як полинь! Я не знаю, як ті п'яниці її пють.

— Та випийте бо, свахо, більше. Не вже оце ви залишаєте стільки на слези? просили хазяйка.

Кайдашиха знов притулила губи до чарки и мало не помилилась та не хильнула до дна, але якось удержалась и вкинула в рот один ковток.

— Та випийте, бо свахо, повну, знов просила хазяйка.

— Ой буде, моє серденько! Коли б не впитись, сказала Кайдашиха и оддала хазяйці чарку в руки, закусивши хлібом та салом.

Довбиш налив чарку й покликав до столу Мотрю. Мотря взяла чарку, ледві промовила кілька слів, дуже швидко притулила чарку до губ и ще швидче її одвела, неначе губи чаркою попекла, й одвернулась, втираючись рукавом.

Гості й хазяїни почали полуднувати, знов випили по чарці й розговорились. Кайдашиха щебетала, але все крадькома скоса поглядала очима на скриню, що стояла на полу, на жертку, на подушки. Вона дуже любила чванитись и почала розказувати, як її шанували пани та попи.

— Оце недавно, серденько моє, просили мене готувати обід аж у Дежки; у священика були хрестини. Господи милосердний! наїхало гостей повнісінькі хати, а я на всіх настачила. Вже як порозїздились гості, а матушка й кличе мене в покої, садить мене на стільці за столом, и сама сідає зо мною вечеряти. Так мене частувала, спасибі їй, та все припрохує: та випийте бо, пані Марусе, та їжте бо, пані Кайдашихо! Єй-Богу правду кажу, проше вас!

Мотря одвернулась до порога й засміялась. С того проше сміялись на всему селі и дражили через те слово Кайдашиху пані ікономшою.

— Коли б міні тільки Господь віку прибільшив, а я вже доведу до путя, тебе, Мотре. Господи, чого я не повиучувалась у панському дворі!

Та згадка про панський двір навела думку про недавню панщину, навела сум на всіх. Кайдашиха примітила теє и звернула на инчу стежку.

— А що вже про своїх синів, то, ей-Богу, гріх буде не хвалити їх. В мене два сини, як два соколи. Що вже що, а на старість прикриють мене орлиними крилами. Хвалити Бога, буде до кого прихилитись. Що за люба дитина мій Карпо; такий слухняний, такий тихий, хоч у вухо бгай. Такий віц був и маленьким: оце було покину в колиці, піду на город, вернуся, а він лежить, ані писне. Мої сини, як пахучі васильки на городі.

Довбиш и Довбишка слухали Кайдашиху, аж роти пороздьявляли, а Кайдаша брала злість. Він усе ждав, щоб ёго жінка скоріще стулила рота, та щоб хазяїн наливав по чарці. Червоний перець у горільці дражнив ёго, як цяцька малу дитину, а жінка розпустила розмову на всю губу. Віш не видержав.

— И годі тобі хвалитись дітьми. Хвалила ж сова своїх дітей, що нема кращих на світі, а яка ж там совина краса! сказав Кайдаш.

— А вже ж, що правда, то не гріх, притакнула Довбишка и неначе підлила масла в огонь.

— Я не хвалю своїх синів, але коли правду сказати, то на всі Смигори немає таких хлопців, як мої. Що вже робочі, слухняні, покірні, то дай Боже таких дітей усякому. Мого Лаврона, проше вас, хоч у пазуху сховай, а як иде селом, то дівчата аж перелази ломають.

Кайдашиха й сама не вважала, що перейшла міру. Карпо зовсім не слухав не тільки її, але навіть батька, а покірним він не був навіть малим хлопцем.

Мотря нагрягла яєшні и подала на стіл. Довбиш знов частував гостей. Кайдашиха випивала вже по повній и губів не втерала хусточкою. Чарка частіше пішла кругом стола. В пляшці вже зостався на дні тільки червоний стрючок. В Кайдаша и в ёго жінки посоловіли очі. Вони встали зза стола и почали прощатись, обніматись та цілуватись. Кайдашиха спіткнулась на порозі и трохи не впала.

— Дасть Бог, поженимо дітей, то я для Карпа прироблю хату через сіни, скязав Кайдаш, виходячи за ворота: в мене синами не поле засіяно. Лаврін зостанеться в моїй хаті, а Карпо житиме через сіни.

— И то добре, свату! як будуть шануватись, то помиряться, а як не схотять, то як схотять! сказав Довбиш, випроважаючи сватів за ворота.

— Де вже, щоб мої сини не помирились! Та на цілому світі нема таких слухняних дітей, як мої сизопері орли! хвалилась Кайдашиха, виходячи через ворота на улицю.

— Прощайте! залишайтеся здорові! спасибі вам за хліб, за сіль, та за вашу ласкавість! прощалься Кайдашиха. гукаючи за ворітьми.

III.

Після другої Пречистої Карпо повинчався з Мотрею. Чотири дні грали музики, чотири дні пили и гуляли гості: два дні гуляли в Довбиша; на третій день Карпо з музиками пішов до Довбишів и привів до себе попід руку Довбишку за те, що догляділа Мотриної чести. Цілий день гуляли приданки в Кайдаша, а четвертого дня знов пішли до Довбиша. Чотири дні пив старий Кайдаш. Два дні після весіля в його голові неначе джмелі гули, а в роті ніби жиди ночували. Тільки пятого дня, в четвер настав у Кайдаша зовсім будень.

В четвер ранесенько, тільки що почало на світ благословитись, Кайдашиха прокинулась и збудила невістку.

— Мотре! вставай, моя дитино, затопи в печі, та як будеш розкладати дрова, то поклади на двох полінах переклад, та вибери, моє серденько, товстенький переклад, щоб дрова швидче розгорілись. А як приставиши окріп, то піди видій корову та оджени вівці до череди.

Мотря прокинулась и через сон насилу розслухала, що говорила свекруха. Для неї чудно було, що свекруха вчить її розкладати дрова в печі, неначе її и того мати не вивчила. Мотря встала, розпалила в печі и приставила чавун з водою.

— Піди ж, моя доню, видій корівку. Я трохи ще полежу. Чогось я не здужаю. Так у мене болять ноги. Ох, ох, ох! застогнала на печі Кайдашиха, укриваючись рядном.

В хаті ще всі спали. Мотря пішла виділа корову, процідила на цідилок молоко и погнала до череди. Вертається вона в хату, а свекруха спить на печі, аж хропе.

— Чи одігнала до череди? спитала с просоня Кайдашиха прокинувшись. Візьми ж, моє серце, начисть картоплі на борщ та накриши буряків, а я ось зараз встану та покажу тобі, як борщ накладати.

Мотря заходилась чистити картоплю, а Кайдашиха знов зосну охала на печі и встала тоді, як на дворі зовсім розвиднілось. Вона вмилась, стала перед образами и довго молилась, доки Мотря не наклала в горщик картоплі, буряків та капусти. Свекруха хрестилась, а скося все поглядала на невістчині руки. Розумна Мотря й собі спід лоба поглядала на свекруху и постерегла той косий погляд.

Кайдашиха помолилась Богу и почала знов навчати невістку, як наливати борщ, як затовкувати, коли вкидати сало. Вона стояла над душею в Мотрі, як осавула на панщині, а сама не бралась и за холодну воду.

— Як приставиш до печі борщ та кашу, то вимети хату та накришиш сала на вишкварки до каші, знов порядкувала Кайдашиха, згорнувши руки, а далі знов полізла на піч, захохла и знов лягла одпочивати.

Мотрі стало легче, що свекрушині очі не слідять за її руками, але чом оце свекруха не береться до роботи? подумала вона.

Кайдашиха була зовсім здорова и дурила свою невістку. Вона була рада, що взяла в свою хату добру робітницю и почала залежуватись. В печі зашкверчав горщик.

— Мотре! крикнула вже не дуже солодким голосом свекруха с печі: чом бо ти не глядиш страви? Адже ж як збіжить сало, то борщ прийдеться хоч собакам вилити.

Мотря замітала сіни. Вона кинула об землю віником и побігла до печі. — Як би я могла розірватись на двоє, то я б и сіни мела и коло печі стояла, промовила Мотря неласкавим голосом.

В хату перегода ввійшов Кайдаш с синами и звелів подавати обід. Мотря подавала обід на стіл, а мати сиділа за столом неначе в гостях.

— Борщ зварила добре, а каша вийшла трохи рідка, сказала Кайдашиха и почала знов навчати Мотрю. Мотря тільки очі спускала до долу.

По обіді Мотря почала мити горшки та миски. Вона взяла ніж и почала вишкрібати вінці старого засаляного горшка. Горщик запищав під ножем, як цуциня.

— Не шкреби, дочко, ножем, бо в мене неначе хто в голові буряки скромадить, сказала Кайдашиха.

— А як же ёго шкребти, щоб не було чуть! не видержала Мотря и підняла свій твердий голос.

— Не дуже дави ножем, мое серденько любе, то горщик не буде скавучати, як собака, що завязла в тину.

Мотря замовкла и кинула ніж на лаву. Ніж задзвенів. Свекруха тільки скоса поглянула и трохи постерегла Мотрині норови.

По обіді Кайдашиха загадала невістці насіяти борошна, а потім вчинити діжу, а сама знов полізла на піч спати, а виспавшись встала и пішла до сусіди в гості. Мотря задумалась, соваючи ситом по сійцях, перекладених вповодж ночовок. Вона догадалась, що її свекруха лінива, и що під її солодкими річами криється гіркий полинь. Але Мотря була не с такихських щоб комусь покорятись.

Другого дня Кайдашиха знов збудила рано невістку, а сама вкрилась з головою на печі й заохала. Мотря вже не йняла віри тому оханню. Вона зварила обід, замісила діжу. Роботи було багато. Невістка вешталась, як муха в окропі, скрізь вспигала, а свекруха, вставши с печі, тільки хату вимела, ще й сміття покинула зараз за порогом. Мотря вже сердито поглядала на свекруху и насилу здержувала свого язика. Виплескала вона хліб, посажала в піч и подала на стіл обід. Борщ вийшов недобрий. Свекруха тільки ложку вмочила й не їла борщу.

— Недобрий, дочко, сёгодня зварила борщ. Мабуть и сёгодня сало збігло, сказала Кайдашиха.

— Бо ви, мамо, не дуже помагали міні варити, а в мене не десять рук, а тільки дві, одрізала Мотря.

— Хто видав так говорити матері, сказала Кайдашиха навчаючим голосом: коли не вмієш гаразд, то треба вчитись. И я не вміла, але пани вивчили мене на ікономії.

— Я, хвалити Бога, панщини не робила и в панів не вчилась, знов одрубала Мотря.

Кайдашиха замовкла и прикусила язика. Вона догадалась, що Мотря їй не мовчатиме.

Прийшла субота. Роботи було ще більше. Кайдашиха тільки хату замела тай сіла собі коло вікна старі сорочки латати. Мотря підмазала стіни, обмазала комин, грубу, припічок. Кайдашиха прийшла до комина, заклала руки за спину, нахилила голову до комина и роздивлялась, чи добре невістка помазала.

— Помаж, моя дитино, комин ще раз. Як мажеш, то не крути дуже віхтем, а так, мое серденько, дрібненько, та дрібненько попереду вздовж, а потім впоперек, отак, отак, отак! а то, бач, скрізь віхті знать, сказала Кайдашиха и покрутила рукою и

так, и так. Мотря глянула на комин, а комин був добре обмазаний и тільки де не де було знать віхоть.

— Матері було все вгодиш, а вам не потрапиш угодити, несміливо обізвалась невістка.

— Я, серце, бувала в світах, и знаю, як що робиться. Я було як мажу панські покої, то неначе вималюю. А ти, серденько, як будеш мене слухати, та будеш пильнувати, то й собі навчися, сказала Кайдашиха та й знов сіла коло вікна шити, ще й пісні затигла.

— Чи ти, стара, здуріла на старість, чи що? обізвався Кайдаш. Сьогодні субота, а вона пісні затигла.)

Кайдашиха замовкла. Йї було сором невістки.

Минув тиждень. Кайдашиха перестала звати Мотрю серденьком и вже орудувала нею, як наймичкою. Вона просто приказувала їй робити роботу, третєго тижня вже почала на невістку кричати, а далі й докоряти. Мотря насилу вдержувала язика и тільки поглядала на свекруху сердитим оком.

Настала пилипівка. Потяглися довгі, як море, ночі. Молодиці на селі почали вставати вдосвіта прясти.

— Мотре! кричала с печі Кайдашиха: вставай прясти. Чи ти не чуєш? Вже треті півні проспівали, а ти спиш. Треба прясти на полотно. Мотре! Чи ти спиш?

Мотря встала, засвітила світло, розпалила в челюстях тріски и сіла коло печі прясти. Карпо й Лаврін повставали и стали коло припічка ногами мяти коноплі, а Кайдашиха вкрилась з головою и знов заснула. Вже Мотря напярла пів починка и почала приставляти до печі обід, як Кайдашиха злізла с печі и сіла за гребінь. Вже на дворі стало світати. Мотря стала оджимати сорочки з відмоки, а Кайдашиха навіть хати не вимела.

Діло ніби горіло в Мотриних руках. Вона оджимала плаття и разом поралась коло печі. Кайдашиха разів зо два одсунула горщик од жару, вимінала кашу, а хати все таки не замела. Мотрю взяла злість. Не буду замітати хати, подумала вона: а ну, чи вимете свекруха.

Вже сіли за обід, а хата була незаметена.

— Чом це ти, Мотре, хати й досі не замела, сказала Кайдашиха: чи ти хочеш, щоб з нас люде сміялись?

Мотря натомилась коло роботи. Її взяла злість. Вона вилила з ночовок у помийницю луг и так кинула ночовками на ослі, що вони поскобзнулись и полетіли на землю.

— Легеньку руку маєш! легенько ставиш, невістко! крикнула Кайдашиха на Мотрю: одні почови маємо, а ти й ті розбий.

— Як розібю, то купите другі, одрубала Мотря.

Кайдашиха побачила, що невістка сердиться на неї. Ії саму взяла злість.

Пришов вечір, а в хаті було сміття мало не по кісточки. Кайдашиха стала й собі оджимати сорочки, а хати не замела.

— Чому це в нас и досі хата неметена? спитав Карпо, увійшовши в хату.

— Бо твою жінку сьогодні перелюги напали, сказала вже сердито Кайдашиха.

— Не знаю, кого напали перелюги, ледві обізвалась Мотря и так скрутила сорочку в руках, що вона чавкнула, ніби закричала, а бризки хлюпнули Кайдашисі в вічі.

— Якого це ти нечистого так ляпаєш? Ще мало сміття в хаті, то нехай буде грязь, крикнула Кайдашиха. Чом ти своїй жінці нічого не скажеш? сказала Кайдашиха до Карпа, хіба ти не бачиш, що вона мене не слухає та діла не робить.

— А це хіба ж не діло? не в піжмурки гуляю, крикнула й собі Мотря.

— Чому ти, Мотре, й досі не замела хати? промовив Карпо до жінки.

— Не замела, бо гуляю од самої півночі. Ось уже и рук и ніг не чую, так натанцювалась, промовила Мотря.

— Та чого це ти кричиш, як на батька! крикнула Кайдашиха: міні вух не позакладало: чую.

— Я на батька не кричала ніколи, а в вас мусиш кричати, коли робиш на всю сімю сама.

— А хіба ж ти робиш сама? спитала Кайдашиха.

— А хто ж міні помагає, коли хата й досі не заметена, крикнула Мотря.

— Чого це, ти, Мотре, кричиш на матір. Мати тебе не наводить на злий розум, а на добрий, обіззався Карпо.

— Мала розум, а в вас, мабуть, оце згубила, сказала через губи Мотря, міцно здавивши свої тонкі губи. Вона оджимала так здорово, що аж намисто брязкало, и гоїдались дукачі.

Мотря посклала плаття на коромисло и пішла прати на ставок. В хаті стало тихо. Кайдашиха взяла віника и вимела хату й сіни.

— Ти, Карпе, не потурай своїй жінці, а то вона мене не слухає, ще й лає. Вона мене зовсім не має за матір. Що с того що вона робоча, коли хата три дні стоїть неметена?

— Не три дні бо, а тільки один день, сказав Карпо.

— Так, сину, так! тягни руку за жінкою, а матері не можна буде далі в своїй хаті й слова промовити. Мотря молода, то нехай робить, а я вже стара, підтопталась. Міні можна й одпочити. А ти жінці не потурай, бо вона й над тобою далі коверзуватиме.)

Карпо узяв шапку та скоріще с хати. Їму було жаль жінки, жаль и матері.

Поки Мотря прала сорочки, Кайдашиха затопила в печі й поставила вечерю. Вже смерком прийшла Мотря с сорочками и склала їх на лаві. По хаті пішов холод та сирість. Свекруха поралась коло печі мовчки. Невістка достала с полиці хліб та сіль и сіла полуднувати. Вона кинула оком на діл: хата була заметена.

— Не буде моя невістка покірна та слухняна, думала Кайдашиха, стоячи коло печі: не одпочину я на старість од роботи. И Кайдашиха важко зітхнула. Мотря зрозуміла те важке здихання, як докір собі.

Чоловіки посходились у хату и сіли за стіл. Мотря кинулась насипати галушки в миску. — Геть! крикнула Кайдашиха: сама зумію насипати. Не ти напартолила. Сідай, та запихайся!

Мотря одійшла на бік, згорнула руки й собі зітхнула.

— Чого це ви гризетесь? обізвався старий Кайдаш: чи вже не помиритесь коло однієї печі? Ти бо, Мотре, повинна таки поважати матір, бо мати старша в хаті, почав навчати старий батько: треба ж комусь порядкувати в хаті та лад давати. Дасть Бог, прироблю через сіни хату, тоді будеш собі господинею, але в гурті все таки лучче жити...

Всі вечеряли мовчки. Мотря стала коло мисника, мов укопана. Вона не сіла вечеряти.

— Годі тобі, дочко, гніватись, знов почав батько, сідай та вечеряй, бо ти натомилась.

Мотря стояла коло мисника й з місця не рушила, та все дивилась у піч, де тлів жар у попелі, неначе хотіла розвеселити свої очі веселим огнем. Всі встали зза стола, подякували Богові та Кайдашисі, а Мотря все стояла на одному місці, як сирота в чужій сім'ї. Карпо сів на лаві и насупив свої рудоваті брови. Між бровами було знать два зморшки, в котрих чорніла густа тінь.

В хаті стало тихо, як в усі. — Керосинова невеличка лампа без скла блищала на столі. Старий Кайдаш, Кайдашиха й Лаврін стали перед образами и почали молитись Богу, а Карпо все си-

дів на лаві, а Мотря все стояла коло мисника. Світло погасло. Карпо и Мотря полягали спати, помолвившись в темряві. Мотря чула, що на її душу лягло щось важке, але ні одна сліза не виступила на її очах.

Другого дня вранці Мотря замігала сіни. Чує вона, Кайдашиха говорить на дворі з якоюсь жінкою, та все про неї. Мотря виглянула крадьком с сіней: Кайдашиха стояла, спершись на ворота, а проти неї за ворітьма стояла її кума, голова проти голови, непаче вони цілувались. Кайдашиха почала говорити тихо, але так тихо, що було чуть на все подвіря.

— От мабуть Довбиші надавали за Мотрею всякого добра, говорила кума: ще й ти, кумо, забагатієш за невісткою.

— Дє там, моє серденько! Я думала, що такі багатирі наженуть міні повний двір волів та коров, а вони пригнали одну дурну вівцю, та ще й попереду вовну обстригли. Щось моя невістка не одчиняє при міні своєї скрині; мабуть тим, що порожня.

— Чи робоча твоя невістка? спитала кума: чи тямить хоч трохи в господарстві?

— Хліб їсти добре тямить, сказала Кайдашиха. Я думала, що ті багатирі вміють добре спекти, зварити. Але міні довелось всему вчити невістку. Та то, моє серденько, моя невістка незугарна тобі ні спекти, ні зварити, ні прясти, ні шити. Оце, як сама не догляну, то напартолить такого борщу, що й собаки не ідять, як помаже комин, то всі віхті знать. А вже лаятись та мене не слухати, мабуть, учив її сам Довбиш разом з Довбишкою. Я скажу слово, а вона десять. А вже що лінива, то й сказати не можна. Вранці буджу, буджу, кричу, кричу, а вона вивернеться на полу, здорова як кобила, та тільки сопє...

— Од кобили чую! крикнула Мотря, висунувши голову с сіней: ще й одної сорочки міні не справили, а судите на все село.

Кайдашиха замовкла й не знала, де очі діти. Кума десь ділась, непаче крізь землю провалилась.

Мотря поралась в хаті й разу не глянула на свекруху. Вона вибрала сорочки з жлукта, пішла на ставок прати и прийшла до дому аж у вечері.

— Потривай же, свекрухо! говорила голосно Мотря сама до себе, розвішуючи сорочки по тину: будеш ти в мене циганської халандри скакати, а не я в тебе.

На другий день вдосвіта Кайдашиха закричала с печі на Мотрю.

— Мотре! вставай уже прясти! Мотре! чи ти чуєш?

Мотря прокинулась, але не обзивалась.

— Мотре! вже треті півні співали! Вставай та розкладай в печі тріски.

— Ох, ох, ох! застогнала Мотря достоту таким жалібним голосом, як стогнала Кайдашиха: так у мене болять крижі, що я и с постелі не встану.

Кайдашиха візнала Мотрину кумедію й розсердилась.

— Чого це ти дражнися зо мною? Ти думаєш, що мене піддуриш? Годі тобі брехні справляти. Вставай та в печі ростоплюй.

— Мамо! годі вам спати! вставайте та в печі ростоплюйте, крикнула й собі Мотря с полу, и я трошки покачаюсь.

— Оце доведось на старість терпіти таку напасть од своїх дітей, промовила Кайдашиха: Карпе! штовхни під бік свою жінку, нехай устає до роботи.

В хаті всі спали аж хропли.

— Як би я була кобила, то я б давно встала. Нехай вам кобили прядуть та варять.

Кайдашиха прикусила язика, але її розбірала злість.

— Чи ти здуріла с'єгодня, чи наважила мене с світа звести. Омельку! крикнула Кайдашиха на свого чоловіка: чи ти чуєш, що витворяє твоя невістка.

Старий Кайдаш лежав на лаві до гори лицем и важко дихав. Він з вечера таки добре випив у шинку и спав, як убитий. Жіночий крик, гострі жіночі голоси стревожили ёго, и він почав кричати через сон диким чудним голосом. Ёму приснилось, що в хату серед ночі вбігла коза с червоними очима, з огнем у роті, освітила огнем хату, вхопила в передні лапи кочергу и почала поратись коло печі та все кламцала до ёго червоними огняними зубами. Ёму стало страшно: кров кинулась в ёго груди, в голову, здавила в грудях, в горді. Він хотів підвести руку та перехреститись, руки стали, неначе залізні. А коза все крутилась коло печі, и далі почала тацювати, висолопивши язика на пів аршина. Вона махала распеченою кочергою над ёго лицем. Искри сипались с кочерги, падали на ёго груди. С тих искор ставало здорове каміння и давило ёго зверху. Дивиться Кайдаш на ту козу, а вона все росте та росте й виросла під саму стелю. С кози стала кобила з здоровою, як ночови, головою, с страшними чер-

воними очима, з огняним язиком. Те страхіття зареготалось на всю хату, и на ёго голові вирости роги, а спід губи висунулась борода до самого долу. Кобила росла на всю хату, достала до ёго головою, налягла на ёго зверху тай почала душити. Двері одчинились и в хату ввійшла свята п'ятниця, з розпущеними косами, з золотим вінцем на голові, в широкій одежі с червоного та жовтого огню. Кайдаш закричав не своїм голосом. Він хотів устати, але не міг и поворухитись. Ёму здавалось, що ёго тіло стало залізне. Сини поперекидались, повскакували с постелі и кинулись до батька. Мотря й Кайдашиха перестали сваритись и собі повставали. Карпо будив батька, а батько ніяк не міг прокинутись и все стогнав та кричав, неначе він топився у воді. Карпо перекинув батька на бік, и він тільки тоді прокинувся й опам'ятувався.

— Тату! чого це ви так кричите? мабуть вам щось страшне приснилось, питає батька Карпо.

Кайдаш підвівся, сів на лаві и довго протерав очі. Страшний сон перелякав ёго. Він устав з лави, почав молитись Богу перед образами. Ёму все здавалось, що ёго карає свята п'ятниця за те, що він не додержував посту в п'ятниці и в вечері в шинку напивався горілки.

Такий несподіваний випадок зав'язав рот свекрусі й невістці. Вони обидві кинулись до роботи, але Мотря не вимітала хати та все поглядала скоса на свекруху. Свекруха так само поглядала то на віник, то на невістку, а далі витягла с скрині сорочку и сіла коло вікна шити. Мотря одімкнула свою скриню, витягла стару сорочку и собі сіла латати коло другого вікна.

Обід докіпав у печі. Борщ, приставляний до жару, дув бульки и клеkotів в'ряди-годи, неначе хто в ёму ляпав ложкою. Хата стояла неметена. Свекруха глянула на невістку спід лоба и промовила:

— Чого це ти, Мотре, сіла шити? хіба ти не бачиш, що в печі обід недоварений, а хата стоїть и досі неметена.

— Та вже ж бачу, не повилазили, обізвалась Мотря, затуляючи нитку в вушко.

— Гляди лиця, щоб тобі и справді не повилазили. Сядеш собі шити по обіді, як упораєся.

— Ох, ох! так у мене чогось болить спина, так ниють руки, почала Мотря тонесеньким голосом передражняючи свекруху.

— Дrajнись, дражнись! сказала свекруха. Кидай сорочку та вимітай хату, кажу тобі. Я хазяйка в хаті, а не ти. Роби те, що тобі приказують.

— А я вам, мамо, не наймичка. Я и в своєй матері не була наймичкою. Коли пішлось на колотнечу, то нам треба робити діло по половині. Поганяти и в мене стало б хисту, аби було кого.

— Не видумуй чорт-зна чого. Як була я в панів, то робила за двох таких як ти: варила обід на дванайцять душ, а ти й на пять душ не поппесся.

— Робили, бо над вами пан з нагайкою стояв.

— Коли хоч, то я й над тобою стану з нагайкою. Цить, а то як візьму кочергу, то й зуби визбіраеш, крикнула Кайдашиха и скочила з місця.

— Ви міні не рідна мати, не давали зубів, не маєте права й вибивати. В коцоби два кінці: один по міні, другий по вас.

— Карпо! чи ти чуєш, що твоя жінка витворяє? Чом ти її нічого не скажеш.

Карпо слухав всю ту розмову и не знав, що їм казати. В хату ввійшов Кайдаш. Кайдашиха почала ёму жалітись на невістку.

— И хто нараяв нам брати невістку в тих багатирів? крикнула Кайдашиха: лучче було взяти циганку, ніж багачку с порождією скринією.

— Я вашого сина не силувала мене брати; я до вас с хлібом с сіллю не ходила, порогів ваших не оббивала. Ви сами до мене прийшли, сказала Мотря трохи тихішим голосом, встерігаючись свекра.

Старий Кайдаш розсердився на невістку и почав на неї кричати.

— Ти, Мотре, коли хоч, то слухай матері та роби діло. Не сёгодня ж до нас привезена. Наш хліб їси, нам и роби, а як ні, то ми тебе й попросимо слухати.

— Хіба ж я дурно їм ваш хліб! Од ранку до вечера й рук не складаю...

— А ти хотіла скласти руки та й сидіти! Чого це ти росходилась! Та я тобі не подивлюся в зуби! крикнув Кайдаш, и ёго темні очі заблищали: він замахнувся на Мотрю рукою.

— Тату! в Мотрі є чоловік, сказав понуро Карпо: ви не дуже на неї махайте кулаками.

Кайдаш був нервний и спахмув полумям.

— А ти чого оступаєся за своєю жінкою? крикнув він на Карпа: коли хочеш, то я й тобі носа втру.

— Ба не втрете! я вже не маленький, одрубав Карпо.

Бліде батькове лице стало жовте, як віск. Він кинувся до Карпа. Карпо встав з лави як стовп.

— Що ви міні цвікаєте в вічі, неначе змовились. Хіба я не ваш батько? Хіба міні не можна в своїй хаті порядок дати?

— Тату! не махайте на мене руками, бо и в мене руки є! сказав Карпо и собі зблід на виду. Їго червоні губи побілили, як полотно.

— Як візьму налігача, то я вас обох так обчухраю, що ви будете міні покорятись.

— Тату! оступіться, прошу вас, сказав Карпо, блідий, як смерть, бо й я налігача знайду.

Кайдаш побачив, що Карпо не жартує. Він не мовчав батькові й маленьким, а тепер по всему було видно, що він говорить не на вітер.

— Пху на тебе, сатано! плюнув на бік Кайдаш и хрепнув дверима так, що с полиці полетіло горня и розбилось на шматочки.

— Так, сину, так! добре говориш з батьком, ще й жінку свою навчаєш! Ти візьми ремінні віжки та загнуждай її так, щоб вона й не повернулась. Ну взяла собі невісточку! взяла собі в хату біду!

Мотря сиділа коло вікна, червона, як жар, и плутала ниткою вздовж и в поперек и по комірі й по пазусі. Карпо вийшов с хати и собі хрепнув дверима так, що вікна задзвеніли. Кайдашиха й Мотря zostались у хаті вдвох, сиділи коло вікон одна проти другої и ніби шили, не піднімаючи очей од шитва. В хаті стало тихо, тільки борщ брызжав вряди-годи здоровими бульками, неначе старий дід гарчав та сплєвував на жар, а густа каша ніби стогнала в горшку, підіймаючи густий вершок угору, ніби вона дихала й підіймала важкі груди. А зимне сонце глянуло весело в вікно и заграло рожевим світлом на білому комині, на білій грубі и намалювало долі чотири шибки с чорними рамами, с чудними малюнками простого прищуватого скла. Молодиці все сиділи одна проти другої, все шили и понашивали од злости таких безконечників, що після прийшлося їм довго випсрювати та росплутувати. Вони шили, а скоса все поглядали на того капосного віника, що стояв у кутку, під мисником.

В хату ввійшов Лаврін, узяв віника и почав мести діл. Од вікон до самої печі простяглися ніби огняні стовпи, виткані с сонця та дрібної куряви, котра ворушилась в ясному промінні, як дрібнісінька мошка.

Чоловіки посходились в хату. Мотря стала насипати борщ. Чоловіки посідали за стіл, сіла за стіл и Кайдашихад

— Чи помирились? спитав батько, обертаючись до молодичь.

Свекруха й невістка мовчали. Карпо сидів за столом и обідав мовчки. Після того як він оженився, він ніби виріс в своїх очах. Кожний батьків докір здавався ёму тепер вдвоє гострішим, вдвоє важчим. Ёго думка літала коло якоїсь хати, в котрій він живе сам с своєю жінкою, сам господарює, сам собі порядок дає, без батька, без матері, и ні од кого не чує ніякого приказу.

Од того часу вже не було ладу між свекрухою та невісткою. Вони поглядали одна на другу спід лоба. Мотря не дуже вважала на Кайдашиху й Кайдаша, але для неї все здавалось, що в хаті чогось тісно, неначе її душать стіни, душать стеля, душать піч.

Вже було недалеко до Різдва. Роботи було ще більше. Мотря вимазала сіни, помила лави, мисник, полиці. Перед празниками забили кабана. Почався в хаті гармідер. Кайдашиха все гукала на Мотрю, а Мотря ніколи не мовчала свекрусі.

— Мамо! не кричить на мене, говорила Мотря, пораючись коло ковбас. Я й сама пороблю діло й без вас. Лучче лягайте на ліжку, та про мене беріть в руки бандуру, куріть люльку, як наша пані ікономша.

Перед святками Мотря ждала, що Кайдашиха справить для неї яку небудь нову одежину. Кайдашиха одрізала для неї нову запаску.

На третій день Різдва Мотря витягла с скрині нову спідницю, привезену од батька. Спідниця була дуже гарна та рясна, зелена, с червоними густими рожами. Вона повісила спідницю на сволоці, на кілку. Спідниця висіла серед хати й горіла, як хмара, проти ранного сонця. Кайдашиха тільки скоса поглядала на ту спідницю.

Мотря пішла в хижку, наділа спідницю й червону запаску, ввійшла в хату та все похожала по хаті та розсправляла широкі хвалиди кругом себе, перед самим носом у свекрухи. Свекруха ніби не дивилась на спідницю.

— Ото спідницю справив міні Карпо ик празнику! сказала Мотря и стала перед Кайдашихою, ще й обома руками ростигла широкую спідницю на обидва боки.

— Батькові своєму покажи! однак багатий, сказала Кайдашиха, не дивлячись на спідницю.

— Сёгодня піду до батька та й покажу, тільки не ту чорну запаску, що ви справили міні ик празнику.

— Ой, Господи! прийдеться лаятись на Різдво до служби, сказала Кайдашиха: через тебе нема міні ні празника, ні неділі. Хіба не чуєш, он до церкви дзвонять.

По обіді Мотря пішла в гості до матері.

— Чи добре ж тобі, дочко, жити в свекра, питала в дочки Довбишка.

— Як уже є, так и буде. Як буде погано, то буду на себе жалкувати, сказала Мотря.

— Та вже, дочко, треба слухати свекрухи, бо як будеш неслухняна, то буде твоя головонька що дня п'яна, навчала мати.

— Як буде в мене голова п'яна, то и в свекрухи не буде твереза, сказала Мотря. В мене вже давно од свекрухи голова п'яна.

— Хіба вона, дочко, тебе кривдить?

— В мене не свекруха, а люта змія. Але я їй потуряти не буду.

— То попроси свекра, щоб поставив вам через с'їни хату, сказала мати.

— Свекор за свекрухою руку держить, обіцяв ставити хату, та казав пан, кожух дам, тільки слово його тепле.

Довбишка тільки важко зітхнула. Вона знала, що нічим не pomoже своїй дочці.

Од того часу між Кайдашихою та Мотрею не було мира. Цілу зіму вони пр'яли на полотно, але коли Кайдашиха пр'яла коло комина, Мотря світила керосинову лампу и сідала пр'ясти коло стола.

В великий піст Кайдашиха принесла од ткалі гарне тонке полотно й рушники. Вона сховала його в свою скриню ще й замком замкнула.

— Та не замікайте, мамо. Хоч и я рук до полотна доклада, та не буду красти, промовила Мотря; але для неї дуже хотілось одкрити свою частку и сховати в свою скриню.

Настав великий піст. Вже до Великодня було недалеко. Весна була рання. На пятім тижні пішов на поле навіть вдовин плут. Мотря почала вговорювати Карпа.

— Чи ти бачиш, як мене водить твоя мати. Моя мати квічала мене, як рожу, а твоя мати водить мене, як старчиху. Попроси батька, щоб дав міні грошей на нову хустку, та на спідницю. Куплю собі ик Великодню нову одежу та хоч уберуся по людській.

Карпові й самому хотілось прибрати свою жінку, як квітку на весні. Він почав просити в батька грошей.

— А де я тобі наберу стільки грошей, сказав батько. Твоя жінка не дівка, їй заміж не йти. Поїде мати до Корсуня на ярмарок, то й справить, що там буде треба.

Кайдашиха и справді поїхала на ярмарок. Мотря просилась и собі, але свекриха її не взяла.

Ввечері Кайдашиха привезла Мотрі з ярмарку хустку й матерії на спідницю. Мотря розгорнула хустку в руках. Хустка була чорна з маленькими квіточками.

— Мабуть, хочете мене в черниці постригти, сказала Мотря й кинула хустку на стіл. Вона глянула на матерію на спідницю, матерія була убога, семненька, с червоними краплями. Мотря навіть не розгорнула її та й одійшла од стола.

— Я знала, що тобі не вгожу. Я не знаю, хто тобі и вгодить, сказала Кайдашиха, розсердившись: де ж так! зросла в такій роскоші.

Мотря мовчала. А для неї, молодой, так хотілось вивязати на празник голову розкішною червоною хусткою. Вона тільки легко зітхнула.

— Не моя воля в цій хаті, подумала вона. И для неї схотілось волі та своєї хати.

IV.

Настало літо. Почалися жнива; почалася в полі робота. Кайдашиха ще раніще будила невістку гнати до череди та варити обід, та все докоряла невістці.

— Вставай, невістко, та подій ті корови та вівці, що од батька нагнала, говорила Кайдашиха.

— Од батька я не нагнала, та и в вас небагато корів застала, говорила Мотря.

Сімя літом мало сиділа в хаті, менче стало колотнечі. За гарячою роботою в полі не було часу сваритись. Кайдаші вижали свій хліб и стали заробляти в пана за сніп. Мотря жала дуже швидко и заробила с Карпом більше кіп, ніж Кайдаш с Кайдашихою.

В осени Мотря обродинилась. Кайдаш справив хрестини. Карпо ще більше ніби виріс сам в своїх очах. Він ходив кругом стола с пляшкою в руках, та все частував гостей. Він тепер вважав себе, як правдивого господаря, у всьому рівного батькові. В ёму десь узялась повага до самого себе. Батько був дуже

радий онукові и обіцяв на хрестинах приробити для Карпа хату через сні. Мале дитя наче трохи помирило свекруху з невісткою. Кайдашиха припадала коло свого онука, як коло своєї дитини, вчила невістку, як дитину купати, як сповивати и знов заговорила до невістки солодким голосом. Мотря ненавиділа того облесливого голосу, але стала ласкавіща до свекрухи. Поки вона слабувала після дитини, Кайдашиха стала для неї в великій пригоді. Але не так сталося, як дитина почала підростати. Кайдашиха тішилася онуком, колихала ёго, гойдала, а Мотря мусила робити всю важку роботу за себе й за свекруху.

Карпо й Мотря, заробивши літом собі хліба, вже знали, що вони ідуть свій хліб, а не батьківський. В стіжках стояло жито й пшениця, до котрого вони приклали більше праці, ніж батько та мати. В скрині в Кайдашихи лежало полотно, в котрому може третя нитка була напрядена Кайдашихою. Карпові та Мотрі стало ще важче дивитись в батьківські руки. Батькове та материне око давило їх, як важкий камінь. Лихо в хаті тільки затихло й пригаїлось, як гадина зімою. Весняне тепло кинули на ту гадину поперед молодичі. И гадина підвела голову, засичала на всю Кайдашеву хату, на все подвіря.

Після Покрови Кайдашиха витягла с скрині два сувої полотна: один сувої давніщий, товстого та недобре вбіяного полотна, а другий — тонкого гарного, напряденого вдвох з Мотрею. Кайдашиха покраяла товсте полотно на сорочки для старого Кайдаша, для Карпа, Лаврона й Мотрі, а собі одрізала тонкого полотна на три сорочки и зараз сховала сувої в скриню.

— А міні, мамо, не одріжете тонкого полотна хоч на одну сорочку на празники? спитала Мотря, насилу здержуючи голос.

— Мене товста сорочка ріже в тіло, а ти, Мотре, ще молада: носи тим часом товсті сорочки, сказала Кайдашиха.

— А ви думаєте, мене товста сорочка не ріже в тіло?

— Та бач, дочко, ти не ходиш до панів, а мене пани й попи просять варити обіди, кличуть до себе в покої вечеряти, ще й у покоях кладуть спати и подушки під боки стелять. Як же таки міні йти між такі люде в товстій сорочці.

— Хоч міні пани й не стелять під боки пухових подушок, але ж и я пряла на тонке полотно, може більше од вас, сказала Мотря.

— От и більше! що лаялась, то й справді більше. Не звикай до тонких сорочок, бо ще хто ёго зна, як буде тобі на своєму хазайстві, сказала Кайдашиха.

— Як уже там буде, а гірше не буде, як у вас. Колиб хоч одну тонку сорочку одкраяли на святки. Чи вже я в вас и того не заробила?

— Оце причепилась причепа! Про мене бери все полотно та й закутайся в ёго з головою. Так уже настирилась міні, що вже й не знаю, як од тебе одчепитись, сказала Кайдашиха.

Мотря одвернулась до вікна и вперве заплакала од того часу, як переступила через свекрів поріг. Вона почула, що свекруха обіжає її в тому, в чому вона поклала багато праці своїх рук. Вона втерла крадькома слёзи рукавом.

Мотря взяла одкраяне для неї полотно и швиргнула ёго на лаву. Довго лежало воно на лаві, надувшись, неначе сердилось на невістку. Мотря достала с скрині червоної та синїї заполочі и вже над вечір сіла вишивати рукави квітами. Квітки виходили здорові та лапаті, неначе вона вишивала їх на мішку або на рядні. Мотря плюнула, покинула шити розкішний хміль и тільки подекуди поцяцькувала рукави пружками та маленькими зірками.

Пошила Мотря сорочку, випрала й наділа. Товсте полотно сишло, як буз. Вона глянула в дзеркало и для неї здалося, що при такій сорочці в неї лице почорніло й брови стали нетакі гарні.

— Була я в батька, було моє личко біленьке й брови чорненькі, а в свекора личко моє змарніло, й брови полиняли, подумала Мотря, роздивляючись на себе в дзеркалі. Иззість свекруха, люта змія, мій вік молоденький.

Свекруха пішла до шинку та на підпитку судила свою невістку на все село, що невістка ледаща, не хоче діла робити, що вона нічим не догодить невістці: що справить, то все для неї погане, та дешеве, та не до лица.

Молоді молодіці все част о переказували Мотрі, як її судить у корчмі свекруха.

— Потривай же, свекрухо: не буду я більше для твоєї панської шкури тонкого полотна прясти, подумала Мотря, и с того часу вона стала прясти починки собі окроми та ховати в свою скриню.

— Навіщо, ти, Мотре, ховаєш починки в свою скриню? спитала Кайдашиха.

— На те що треба; не буду ж їх їсти, одрубала Мотря.

— А може й поіси, хто тебе знає, сказала Кайдашиха.

— Не бійтесь, не понесу в шинок, не проплю и не буду на підпитку вас судити, як ви мене судите.

— Що ж ти з ними думаєш робити? спитала мати.

— Помотаю на мотовило, осную та вироблю собі тонкого полотна на сорочки. Може й під мої боки хтось постеле подушки...

Кайдашиха догадалась, до чого воно йдеться, и трохи стреможилась. Вона пряла ліниво, а Мотря дуже пильнувала коло гребіня. Вона боялась, щоб Мотря не випряла всего прядива.

— То це ти думаєш збиратись на своє господарство моім прядивом? спитала Кайдашиха.

— Прядиво таке ваше, як и моє. Хіба я не брала конопель, не мочила, не біла на бительні, не терла на терлиці, може # більше од вас?

Кайдашиха замовкла. Для неї здалося, що невістка того не зробить, а тільки мститься над нею за товсті сорочки.

Одначе одного дня по обіді, Мотря витягла с своєї скрині десять товстих починків, взяла мотовило и хотіла мотати. Кайдашиха побачила, що то не жарти, и спазнула подумям.

— Чи ти жартуєш, молодице, чи зо мною дражнися? спитала в Мотрі свекруха.

— В мене нема жартів, сказала Мотря, махаючи мотовилом, котре гойдалось в її руках и черкалось об волок.

Кайдашиха обідилась. Мотря не мала її не тільки за матір, але навіть за господиню в хаті, ще й сама хотіла стати господинею.

— Дай сюди мотовило! Це не твоє, а моє. Принеси од свого батька та й мотай на ёму про мене свої жили, крикнула Кайдашиха и вхопила рукою мотовило.

— Ба не дам, бо й міні треба, одказала Мотря, не випускаючи з рук мотовила.

— Дай сюди, кажу тобі! крикнула на всю хату Кайдашиха, люта од злости: я сама зараз буду мотати.

— Ба не дам! В вас нема чого мотати, бо ви нічого не направили, крикнула й собі на всю хату Мотря и вхопила за мотовило обома руками.

— Геть собі як нечистій матері! Дай мотовило, кажу тобі! зарепетувала Кайдашиха вже не своїм голосом и вхопила мотовило обома руками ще й потягла до себе.

— Ба не дам! Хіба будемо битись, чи що? крикнула Мотря и сіпнула до себе мотовило.

— Дай!

— Ба не дам!

— Дай, кажу тобі!

— Ба не дам!

Молодиці підняли страшний гвалт. Чоловіки позбігались у хату. Їм здалося, що молодиці б'ються. Серед хати стояли свекруха й невістка и сіпали кожна до себе мотовило. Обидві були злі, в обох очі блищали, як жар. Починок качався далі. Старий Кайдаш, Карпо й Лаврін повитріщали на молодиць очі, не знаючи, од чого скоїлась між ними така сварка. Свекруха й невістка так розмотувались, що не примітили чоловіків.

— Дай сюди, бо як пхну, то й ноги задереш, кричала Кайдашиха и сіпала до себе мотовило.

— Одчепіться, бо й я вмю пхатись, кричала Мотря и тягла до себе мотовило.

— Чи ви подуріли сёгодня, чи показались, сказав Кайдаш, чи в хрещика граєтесь? Покиньте мотовило!

Молодиці ёго не слухали и тягались по хаті з мотовилом.

— Та це вони, мабуть, в Ворона граються, обізвався на-смішкувато Лаврін.

— Це добра играшка! Мотре! покинь мотовило, бо як ухплю кочергу то побю тобі руки.

Кайдаш ухопив кочергу й замірився на молодиць; вони ёго ніби й не бачили и все кричали та лаялись. Старий Кайдаш постив, бо тоді була п'ятниця. Він був голодний та сердитий. Жіночий крик дразнив ёго.

— Покиньте мотовило, бо так и впечу обох по спині кочергою, крикнув він на всю хату.

Молодиці стояли бліді, як смерть, и од злости ледві дихали. Вони вже не мали сили самі покинути те мотовило. Кайдаш кинув з усієї сили об землю кочергою. вихопив з їх рук мотовило и поторощав ёго на цуриалочки. Свекруха й невістка розійшлися на бік.

— Чого ви даєтесь? Чого ви сваритесь? почав Кайдаш. Господи! сёгодня свята п'ятниця, а вони тебе, як на злість, тільки до гріха доводять. На що тобі, Мотре, те мотовило?

— Буду свої починки мотати. Одначе в вас доброї сорочки не заслужиш, сказала Мотря.

— Вона хоче прясти собі на полотно, нарізно од нас, сказала Кайдашиха, ледві дишучи.

— На що тобі прясти нарізно? Чи тобі хто полотна не дає, чи що? спитав Кайдаш у Мотрі.

— Хочу прясти, бо маю право, сказала Мотря.

26/12

— Ставте, тату, скоріще хату через сіни, обізвався Карпо.

— Ти б лучче свою жінку трохи приборкав, щоб не так високо літала, сказав батько.

— Хіба моя жінка курка, щоб я крила обборкав, сказав Карпо.

— Карпе! не дратуй мене! коли хочеш, щоб и в тебе була ціла чуприна.

— Далеко вам до моєї чуприни! обізвався Карпо.

— Ти думаєш, що в мене руки не доросли до твоєї чуприни? крикнув батько.

— Мабуть уже переросли... Мати обіжає жінку, а ви мене, сказав Карпо.

— Хто ж тебе обіжає? Хіба я тобі істи не даю! крикнув батько.

— А хіба ж ви міні дали коли хоч копійку в руки. Я роблю, а ви гроші в свою скриню ховаєте.

— На що тобі гроші! хіба хочеш їх пропити! сказав батько.

— А хоч би й пропити? Яке вам до того діло? сказав Карпо.

— То ти мене будеш на старість учити! кричав старий Кайдаш, блідий як смерть; та все приступав до Карпа.

— Тату! не лізьте! Я роблю и маю право на своє добро. Одділіть нас.

— Та ти через свою дурну жінку будеш міні цвікати таке в вічі! Чого ти, бісова дочко, гризесся з матірю! крикнув старий Кайдаш, махаючи поламаним мотовилом: чи ти хочеш бути найстаршою в хаті, чи що? чи ти хочеш щоб мати була тобі за наймичку? Я тобі полічу ребра оцим мотовилом.

Кайдаш махнув на Мотрю мотовилом и зачепив її по руці. Між батьком и Мотрею став Карпо, неначе з землі виріс.

— Тату! не бийте Мотрі, крикнув він: яке право ви маєте бити мою жінку?

— А чом же вона не слухає матері та тільки збиває бучу в моїй хаті.

— Ба не Мотря винна, а мати. Мати всю важку роботу скидає на Мотрю, а сама тільки походеньки та посиденьки сираляє.

— То це ти таке говориш про свою матір! крикнув Кайдаш.

— То це ти міні колиш очі через свою жінку! крикнула Кайдашиха, приступаючи до Карпа з другого боку: от чого я діждалась на старість од своїх дітей!

— Як ти смієш так говорити на свою матір! грізно крикнув Кайдаш и приступив на ступінь ближе до Карпа.

— Тату! не наближайтесь, говорив спокійно але грізно Карпо, стоячи стовпом на одному місці.

— Через твою жінку, через оте ледащо, та я буду на старість таке лихо терпіти, крикнула аж запищала Кайдашиха и вдарила кулаком об кулак під самим носом у Карпа.

Карпо навіть не одхилив голови и не мигнув очима. Він тільки витріщив їх ще більше, так що вони стали зовсім круглі.

— Я побю на тобі оце мотовило на трісочки, як ти не впиниш своєї жінки, крикнув Кайдаш, приступивши до Карпа ще ближче.

Карпо не оступився й не похилився и тільки зблід та грізно поглядав на батька.

— Тату! оступіться! не вводьте мене в гріх, сказав Карпо.

Кайдаш з Кайдашихою то приступали до Карпа, то оступались, як хвилі бють в скелистий берег, та знов одходять од ёго. Карпо стояв, як скеля. Дуже драгливий старий Кайдаш розходився, кинувся на Карпа с кулаками и штовхнув ёго рукою в груди. Карпо зблід як смерть, а тонкі губи, міцно здавляні, стали зовсім білі, як полотно.

— Тату! не бийтесь! ледві промовив Карпо.

Кайдаш, блідий, с темними блискучими очима, знов кинувся на Карпа.

— Тату! візьміть лучче сокиру та за одним разом зарубайте мене, промовив Карпо, ледві дышачи; він почув, що вся кров налилась в ёго голову, заливала ёму вуха, очі; він почув, що в ёго вухах задзвеніло й зашуміло й занелестіло, а в очах все в хаті почало крутитись.

— Не лій, бо задушу, ирдова душе! крикнув Карпо, кинувся, як звір, на батька и штовхнув ёго обома кулаками в груди.

Старий Кайдаш, як стояв так и впав навznak, аж ноги задер. Поламані шматки мотовила випали з ёго рук и вдарились в грубу.

Кайдашиха, Мотря й Лаврін крикнули в один голос. Лаврін з матірю кинувся обороняти старого батька и заступив ёго собою. Карпо оступився на два ступіні до стола и знов став неповорушно, як скеля, блідий, як крейда. Ёго темні очі погасли и ніби померли, а волося на голові піднялося и стирчало, як у іжака. Мотря злякалась, що за її мотовило син побив батька.

Лаврін з матір'ю підвели батька и посадили на лаві. Кайдаш не говорив ні слова и тільки стогнав. Він не стільки забився об діл, як стревожився. Неповага од сина й сором перед своїми дітьми, и гнів, и злість, все злилось до купи в ёго душі, запекло ёго в грудях так, що ёму здавалось, ніби Карпо вбив ёго на смерть.

— Нема в тебе Бога в серці! Не дурно ж ти до церкви не ходиш, через силу вимовив Кайдаш, та все стогнав.

Кайдашиха почала голосно плакати. У Лаврона брови насупились. Він був готовий кинутись на Карпа и обірвати ёму волосся на голові. Одна Мотря спокійно сіла на лаві, згорнула руки и дивилась то на піч, то під піч.

В Карпа кров почала одходити од очей. Вже перед ним перестав крутитись світ. Він узяв шапку и вийшов с хати.

— Це все через тебе, невісточко! промовила Кайдашиха и вдарила до Мотрі кулаком об кулак.

— Може через мене, а може й через вас, спокійно промовила Мотря дивлячись під піч.

— Цур вам, пек вам! поставлю вам хату через сіни, та про мене там хоч голови собі поскручуйте, сказав Кайдаш.

— Та попереду зробіть міні й матері двоє мотовил, спокійненько промовила Мотря.

— Бодай тобі добра не було с твоім мотовилом. Через твоє мотовило син побив батька. Ой світе мій! Не дадуть діти своєю смертю вмерти, бідкалась Кайдашиха: хоч зараз вибірайся до сусід с своєї хати.

Сумний зімний вечір заглянув через вікна в хату. Густі діди стали по кутках и навіяли, як біда та сумна смерть, покій на роздражню, розгнівану сімю. Молодиці замовкли та тільки важко здихали. На лаві сидів старий Кайдаш, сидів мовчки и собі важко здихав, підперши голову долонею и спершись ліктем на коліно. На ёго широкому блідому лобі, на ёго спущених віках літала глибока, важка туга, літав сором, перемішаний з жалем. Він не ів цілий день. Ёго тягло за печінки, нудило в животі. Він накинув на себе свиту, надів шапку, та й пішов до шинку поминати святу п'ятницю та запивати сором.

Карпо вийшов с хати в одній сорочці. Він пішов и став за повіткою під грушею. Свіжий первий сніг укрити гори и долини, ніби тонким дорогим полотном. Все небо було вкрите густими хмарами, як молодшим туманом. Карпо дивився на голі білі гори, що зовсім зливалися з білим небом в вечірній імглі

так, що не можна було розібрати, де кінчались гори, де починалось небо. Він дивився на чорний довгий ряд гір, котрі чорніли од густого дубового ліса, неначе обкутані чорним сукном, и він нічого того не бачив. Вся ёго душа десь заховалась глибоко сама в собі; він ніби здеревенів од тієї страшної події, котру недавно вчинив. М'який перший холод ніби протверезив Карпа. З ёго голови почав виходити якийсь чад, и він потроху почав примічати хати, гори ліс; він примітив, як батько вийшов з двору, пішов шляхом поза ставком на греблю, ввійшов у шинок; як в шинку в вікні заблищав огонь. Він примітив купку чоловіків, котра чорніла й ворушилась коло шинку на білому снігу. И все те він бачив неначе десь у воді, одкинута зверху од високого берега, або десь на дні неглибокої прозорой річки.

Холод почав приймати Карпа. Він почув, що ёго тіло дрижить од голови до самих пальців на ногах, що в ёго голова горить ніби огнем. Він повернувся на місці и зачепив головою гілку груші, вкриту снігом. Сніг, як пух, посипався на ёго голову, на плечі, на голу шию, за пазуху. Тоді тільки він опам'ятувався, набрав у руки снігу, приклав до голови и тихою ходою пішов у хату.

В хаті було тихо й сумно: ніхто не говорив ні слова, тільки огонь палав та грів у печі и здавався однією живою веселою истотою в мертвій хаті. Вже в хаті и світло погасло, а Кайдаш сидів у шинку, пив с кумом горілку и там заночував.

На другий день перед обідом Кайдаш увійшов у хату и вніс двоє нових мотовил.

— Нате вам дві мотовилі, та про мене очі повиколойте собі, сказав Кайдаш, кидаючи мотовила на лаву.

Мотря весело глянула на мотовила, зараз по обіді витягла с своєї скрині починки и почала мотати. Нове мотовило аж гуло в її руках и в ряди-годи черкалось об сволок, об стелю. Ні один цар не махав с такою втіхою скипетром, як Мотря своїм мотовилом. Вона почула в собі дух господині, самотійної господині. Свекруху брала злість. Для неї невістчине мотовило гуло, неначе кусливі джмілі кругом її голови.

— Пропадут мої конопельки! подумала Кайдашиха: похоплива невісточка попряде їх собі на полотно поперед мене, подумала Кайдашиха.

А невістка помотала починки, полічила чисниці та пасми, скинула півміток з мотовила и сховала в свою скриню.

— Ховай, невісточко, в свою скриню, що запірвеш. Швидко сховала все наше добро, ще й нас убгаеш у свою скриню, промовила свекруха.

— Не бійтесь! такого добра не сховаю, а як би вас знайшла у своїй скрині, то ще б и надвір викинула, сказала невістка.

Другого дня Мотря позбірала свої й Карпові сорочки и намочила в лузі.

— Чом же ти не забрала та не помочила всіх сорочок? спитала мати.

— Тим що вас усіх більше обперати не буду. Перить собі сами; адже ж маєте.

— На що ж той захід на два рази? Хіба ще мало гармидеру в хаті? Нащо ту наляпуеш зайвий раз у хаті? сказала Кайдашиха.

Мотря не слухала матері. Вона пооджимала свої сорочки, другого дня одзолила, попрала й покачала. Кайдашиха мусіла захожуватись сама коло своїх сорочок. Вона вже й не говорила про те чоловікові, тим що боялась колотнечі. Вона думала, що все те якось перетреться, перемнеться, та й так минеться. Але воно таки не минулось.

Кайдашиха старілась и стала ще ласкавійша. Уперта Мотря дражила її своєю непокірливістю и ніколи не спускала ні одним словом. Кайдашиха чеплялась до невістки и накривали її мокрим рядом за кожну провину.

Раз Мотря спекла хліб. Хліб не вдався. Вона подала ёго на стіл до борщу; хліб вийшов липкий з закалцем на два пальці. На біду й борщ вийшов недобрий.

— Недобрий борщ, сказав Лаврін.

— Але й хліб спекла, хоч коника ліпи! сказала сердито Кайдашиха.

— Аж у горлі давить, обізвався й собі старий Кайдаш.

Як на лихо Лаврін, жартуючи, взяв та й зліпив з мякушки коника, поставив ёго на столі ще й хвоста задер ёму в гору.

Мотря глянула на коника та й скипіла, пеначе хто линув на неї окропом. Вона лучче витерпіла б лайку, ніж смішки.

— Лаяли, били, а це вже знущаються надо мною, крикнула Мотря и кинула об стіл ложкою.

— Чого ж кидаеш ложкою нам усім у вічі; чести не знаєш, чи що? сказав старий Кайдаш.

— Коли хочеш сердитись, то сердься, а не кидай на святий хліб ложкою, обізвався вперве грізно на свою жінку Карпо:

позабризкувала стравою усім очі. Щось ти справді вже дуже розібралась.

— То варить та печить собі сами. Я нічим вам не вгожу, сказала Мотря, одійшовши до печі.

— Як би ти була наймичка, то ти б собі одійшла од нас, а ми пекли б та варили сами собі, сказав Кайдаш.

— Будете ви й так сами пекти й варити, подумала Мотря и задумала на другий день варити обід тільки для себе та для Карпа.

Другого дня Мотря встала дуже рано, сіла собі прости, потім затопила в печі, знайшла два невеличкі горщечки и приставила в одному борщ, а в другому кашу, як раз стільки, скільки було треба на дві душі. Вона задумала й вечеряти с Карпом окрома.

Кайдашиха спала собі гарненько на печі та викачувалась. Полум'я тріщало в печі, окріп булькотів, а вона протягалась на печі в теплій постелі, думаючи, що невістка варить обід на всіх. Вже стало розвиднюватись. Кайдашиха злізла с печі, глянула в піч и вглянула двоє маленьких горнят.

— Що це ти, Мотре, вариш в тих горнятах? спитала вона.

— Борщ та кашу, одказала Мотря.

— На що ж ти приставила страву в таких маленьких горнятках? Сьогодні ж не п'ятниця: и батько буде обідати.

— Буде обідати, як ви наварите, бо я на вас усіх не буду більше варити. Я вам нічим не догожу. Варить собі сами, одначе ви вчились в панів.

На дворі вже світало. Сімя обідала рано, а Кайдашисі прийшлося тільки що захожуватись коло сирих буряків та коло капусти.

— Ой Господи милосердний! Мабуть ти наважила звести мене с світа, крикнула Кайдашиха, що це ти витворяєш?

— Те, що бачите.

— Приставляй у більшому горшку борщ!

— Навіщо! мій борщ уже докіпає, сказала Мотря спокійно, але насмішувато.

Кайдашисі прийшлося самій приставляти другий борщ та другу кашу.

Зійшло сонце. Мотря покликала Карпа обідати и поставила на стіл борщ. Сам Карпо здивувався.

— Що це ти, Мотре, вигадуєш? ти хочеш знов розсердити батька, сказав Карпо.

— Сідай та їж! розносився з батьком. Батькові наварить борщу мати, а я більше не буду варити на всіх.

Карпо не знав, чи сідати за стіл, чи ні.

Кайдашиха наробила крику на всю хату, на все подвіря. В хату вбіг Кайдаш, а за ним Лаврін.

— Подивись, що твоя невісточка витворяє! крикнула Кайдашиха, вихопивши с печі мале горня с кашою.

Старий Кайдаш витріщив очі на горня, и не знав, до чого воно йдеться.

— Глянь! що це таке! сказала Кайдашиха, тикаючи під самий ніс Кайдашові горня з кашею.

— Каша. Що ж воно, як не каша, сказав Кайдаш. Він не дотрапився, в якому там горшку зварили кашу.

— Подивись лишень, в якому горшку приставила твоя невісточка оцю кашу, сказала Кайдашиха.

— В щербатому б-то, чи що, сказав Кайдаш.

— В щербатому... А чи стане цієї каші на всіх? спитала Кайдашиха, сердита, що Кайдаш не розуміє діла.

— Чорт вашого батька знає, в якому там горшку ви приставляєте кашу. Бийтесь собі у двох, а мене не мішайте, сказав Кайдаш, сердитий на жінок.

— Та це твоя невісточка зварила обід тільки для себе та для Карпа. Вона хоче обідати окроми, сказала Кайдашиха.

— Та нехай про мене обідає й сама ще й розспережеться; сказав Кайдаш. Нехай про мене ззість оцю кашу з горшком...

Старий Кайдаш памятав мотовило. В ёго й досі щеміла спина.

— Я вже не знаю, що це далі буде. Візьму та й піду в комірники. Чом ти, Омельку, нічого не скажеш отій сатані!

Омелько боявся, щоб не прийшлося через ту кашу вдруге задерти ноги до гори, и мовчав.

— Коли ти нічого не кажеш, то я сама викидаю отой обід свиням, сказала Кайдашиха и швиргнула горщок с кашою в помийницю. Горщик гепнув у шаплик. Поміи бризнули на стіну и облили її потеками до самої полиці.

Мотря закипіла гнівом аж зверетенилась.

— Коли ви викидаєте мою страву в помийницю, то я не буду їсти вашого хліба. Ваш хліб давить мене отут у горлі, як важкий камінь. Нате вам и цей борщ, що я наварила, та про мене оддайте ёго собакам.

Люта, як огонь, Мотря вхопила с стола миску з борщом и кинула її під ноги свекрусі. Миска розлетілась на черепки; картопля покотилась аж під припічок.

— Пху на вас! плюнув старий Кайдаш на розлитий борщ и пішов у повітку робити воза.

— Пху! плюнув и собі Карпо та й вийшов с хати.

Лаврін присів и жартовливо плюнув на самісіньку копичку буряків та квасолі та й собі пішов с хати.

В хаті zostались самі молодіці. Кайдашиха стояла коло печі над розбитою мискою, як камяна. Мотря стояла коло стола, як дерев'яний стовп и дивилась на широкі потекі на стіні коло помийниці.

В хаті було тихо, тільки в печі на жару шкварчала ринка з вишкварками так сердито та голосно, неначе кричало десять бабів разом, побравшись за коси. Сало шипіло, як змія, булькотало, кувікало, як свиня в тину, геготало, як гуска, гавкало як собака, пищало, скреготало, а далі ніби завило: гвалт, гвалт, гвалт! Ринка, вся промочена салом, спалнула полум'ям. Сало загуло й підняло здоровий огняний язик, лизнуло челюсти и загуло вітром в комині.

Кайдашиха обернулась, глянула на огняне море в челюстях, вихопила с печі ринку и накрила її ганчіркою. Ринка погасла а по хаті пішов такий чад, такий смердячий дим, що Кайдашиха закашляла и заприхала губами. Погасивши ринку, вона крикнула на Мотрю:

— Візьми ж віник та підмети, коли напаскудила своїм борщем серед хати, або про мене, сховай оте добро в свою скриню.

Мотря взяла віник и згорнула черепки, буряки та картоплю до помийниці и укинула в помийницю.

— Зварила обід для свиней; хто вже хто, а свині тобі сьогодні подякують за хліб за сіль, сказала Кайдашиха.

Мотря мовчала тільки зуби сціпила. Вона вхопила кожух, накинула на себе та й побігла до своєї матері.

— Дайте, мамо, пообідати, сказала вона Довбишці.

— А чом же ти не пообідала дома, спитала мати.

— В мене свекруха люта змія: ходить по хаті, — полум'ям на мене дише, а з носа гонить дим кужілем. На словах, як на цимбалах грає, а де ступить, то під нею лід мерзне; а як лягне, то од її очей молоко кисне.

— Кажі, дочко свекрові, щоб вас одділив, а то ви колись с свекрухою спалите хату, сказала Довбишка, насипаючи в миску борщу.

Колотнеча в Кайдашевій хаті не переставала. Кайдашиха не говорила з Мотрею по три дні, хоч Мотря вже не сміла варити собі обід окроми. За кожную нікчемну річ вони піднімали в хаті лайку. Стара Кайдашиха дуже любила свого онука, колихала ёго, цілувала, пестила. Мотря не давала їй дитини и одгоняла її од колиски. Тільки в ночі, тоді як Мотря спала міцним сном, Кайдашиха вставала до дитини, забавляла, як воно плакало, та годувала ёго молоком.

Кайдаш побачив, що справді треба одділити дітей. Він боввся Карпа. Карпо, побивши батька, забув про те и ні кришки не жалкував, неначе він побив якого небудь парубка в шинку.

В Кайдаша в повітці лежало чимало деревні. Деревня була закопана в землю и так присипана трісками та кострицею, що її зовсім не було знать. То була деревня, нарубана в панському лісі зараз після визвоління людей од панщини. Семигори належали до одного великого польського пана, але в тім краю ще всі памятали, що ті села недавно були непанщинані: в їх жили вольні козаки. Ще не вмер в народі переказ про те, як ёго пани записали в панщину, як забрали в козаків землю, стави, сади в лісах, и навіть ліс. Народ, почувши про волю, кинувся валками в ночи в ліс, рубав деревню, одбивався киями та сокирами од панських лісовиків. Люде багато наховали собі деревні в соломі, в погребках, закопували в землю, на грядках и садили зверху цибулю, та часник, доки не минув на селі струс.

Кайдаш прикупив трохи колодок и почав у повітці тесати слупи, крокви та сволоки. Тільки почалася на дворі весна, він закопав слупи. Мотря посіяла на тому місці пшеницю. Пшениця зійшла: то був знак, що місце для хати було чисте.

Кайдаш с Карпом закидав стіни, вишив покрівлю, а Мотря валькувала стіни. Стара Кайдашиха не поклала своїми руками ні одного валька глини.

Настало літо. Хату освятили. Карпо й Мотря перейшли у свою хату. Мотря вимазала чисто хату й тільки половину сіней, неначе шнурком одміряла. Вона мазала сіни та все голосно співала:

Колиб міні Господь поміг
Свекрухи діддати!
Заставила б стару суку
Халяндри скакати.
Скачи, скачи, стара суко,
Хоть на одній ніжці,
А щоб знала, як годити

Молодій невістці.
 А у батька свого горе —
 В свекра погуляти!
 А у свекра гірше пекла,
 Світа не видати.

Мотря співала на злість свекрусі, голосно на всі сіни. Двері були одчиняні. Кайдашиха зачинила двері с притиском, а Мотря ще голосніше гукала: „заставила б стару суку халяндри скакати!..“

Карпо з Лавроном перенесли Мотрину скриню в нову хату.

Мотря сіла на скрині й промовила: тепер я кругом пані! Вона гордо сиділа на своїй скрині, як цар на престолі.

— Як же, Карпе, тепер буде в нас з господарством. Чи тільки Мотря одділить свої горшки, чи й ти думаєш одділитись с худобою та с полем.

— Лучче, тату, зовсім одділитись с худобою и полем, сказав Карпо.

— Гляди, щоб навпісля не жалкував. Ми робили в гурт однією худобою, а ти знаєш, що в гурті каша іється, а гуща дітей не розгонить.

— Й вже, тату, нас гуща давно розігнала. Як уже буде, так и буде. Оддіть мене с худобою и с полем. Буду плакати на себе, а не на вас.

— То ти й свій тік закладеш? У нас ґрунт такий тісний.

— Та вже де небудь притулюся хоч у куточку, сказав Карпо.

И батько мусив одділити синові господарство: дав ёму пару волів, воза, борону и мусів виділити частину поля.

Мотря с того часу у своїй хаті ніби на світ народилась. В свекрушину хату вона ніколи й не заглядала.

V.

Раз перед зеленими Святками Кайдаш послав Лаврона до млина. Лаврін запряг воли. Батько виніс с комори два мішки жита и поклав на віз. Мати дала Лавринові торбину с харчею.

— Ідь же, сину, до млина та не гайся. Тепер в млині незавізно; млива там небогато. До вечера змелеш и до дому вернешся.

Син рушив з двора, виїхав с села и поїхав понад Россю. Дорога йшла с крутої гори та на гору, з гори та на гору над

самою Россю. Млин був над самим Богуславом. Лаврін звернув на малий шлях в глибоку долину и виїхав до річки.

Молодий парубок сидів на возі и навіть не поганяв волів. Він задивився на річку, на зелені верби понад водою. Веселе сонце грало маревом над вербами, над водою, над камінням. Воли ліниво сунулись по дорозі. Лаврін дивився на річку и співав пісні.

За Россю під високою скелею блищав на сонці новий гарний панський млин, весь обтесаний, обмалёваний, як цяцька, с покрівлею з дощок, з двома вікнами, з білими стовпами, навіть з ганком. Четверо коліс неначе залюбки та заиграшки крутились на ясному сонці и сипали бризками на всі боки. Вода гула на потоках, шуміла білою піною низче коліс, бризкала тихеньким туманом, в котрому ніби грали в хрещика маленькі веселки.

На другому березі, проти самого млина, стояла друга скеля, неначе другий стовп воріт через Рось висунувшись з гори. Під скелею бігла смужка піску. Од скелі до скелі виляса гребля с тирасу, перервана серед Росі маленьким острівцем, на котрому було ніби накидано каміння купами. Весь острівець був укритий соковитим, товстим, як мизинці, чебриком, густим як щит. Чебрик стояв саме в цвіту, жовтів проти сонця, неначе шовкові жовті дорогі хустки. Гуси й качки вкривали весь острівець, сиділи на камінні, грали по воді и їх веселий крик сповняв горяче повітря, як срібні струни.

Лаврін приїхав до скелі. Колеса загрузли в пісок а далі пірнули в тарас и зашуміли по соломі на греблі.

Лаврін приїхав до млина, зніс з воза мішки, заїхав під верби, роспріг воли, поклав ім сіна, а сам ліг спати. Виспавшись добре в холодку, він скупався в Росі, пополуднав и пішов у млин. Мірошник уже набивав борошном ёго мішки.

На дворі починало вечоріти. Лаврін виніс на віз мішки и почав запрягати воли.

— Ший ставай, сивий! крикнув Лаврін на вола и штовхнув ёго під бік занозом. Віл ліниво піднявся и підставив під ярмо свою товсту з волом шию під ярмо.

Лаврін не встиг закласти заноза в ярмо и ненароком кинув очима за Рось. За Россю, коло скелі, на долині, вкритій зеленим житом, щось червоніло, як жар. Вечірне сонце залило долину косим промінням и зробило з густої пшениці та жита ніби зелене блискуче скло, а серед того блискучого моря, щось червоніло проти сонця, неначе горів жар.

— Де та квітка взялася на долині, та ще така червона, подумав Лаврін.

Коли дивиться він, та червона квітка сунеться межою по між зеленими колосками, неначе пливе по воді. С під квіток винирнула с колосків голова с чорними кісми и неначе поплила понад колосками. Лаврін углядів, що ту чорноволосу голову двічі обвивали жовтогогорячі кісники, а за кісники були затикані цілі пучки червоного маку. Коли це разом з високого жита виплили плечі, в білій сорочці. За житом починалася риза низчої пшениці. В пшениці ніби плила попід руки молода дівчина с сапою в руках. Лаврін задивився на неї и покинув запрягати другого вола. Дівчина прийшла до Росі, стала на плискватому каміні и почала мити ноги. Лаврін вглядів її чорні брови и знехотя задивився на ті брови.

Дівчина перейшла через греблю, ступила на місток на лотках, сперлась на поренчата и задивилась не так на воду, як на свою вроду. До неї з води виглянуло її лице, свіже, як ягода, с чорними бровами. В воді червоніли на голові нові кісники, червонів мак. Дівчина милувалась кісниками та червоним намистом на своїй шиї.

Лаврін стояв під вербою недалечко од дівчини и дивився на неї. Сонце облило її рожевим світлом, грало на червоному намисті, на рум'яних щоках, на чорних бровах. Вона була невелика на зріст, але рівна, як струна, гнучка як тополя, гарна як червона калина. Її лице було довге з гладеньким лобом, з м'яким підбородям, с тонким носиком, на котрому був примітний малесенький горбичок. Все її лице було ніби трохи здавляне з боків. Щоки трошки видавались у низу, як червонобокi яблучка. Губи виступали вперед и були повні та червоні, як калина. На чистому лобі були ніби намалёвані веселі тонкі чорні брови, густі прегусті, як шовк, не тончі й не товщі на кінцях, од краю до краю однакові, ще й піднялись у гору веселками. Під бровами блищали темнокарі очі, як тернослив, на білих підсиняних білках. Її смугловате лице все дихало румянцем, а чорні коси лежали над бровами, як праники.

Лаврін дивився на дівчину, як вона спустила на щоки довгі чорні вії, як вона потім обернулась боком, дивилась на воду, на скелі, а проти синього неба блищав у бік її чистий, рівний лоб, тоненький ніс, ніби виточений с кості.

— Ой дівчина ж, як рай, мов червона рожа, повита барвінком! подумав Лаврін, запрягаючи другого вола.

Дівчина вирвала з верби гілку и кинула далеко на воду. Гілка сунулась по воді поволі, а далі побігла на лотоки, неначе з гори, и шубовснула під колесо. Дівчина засміялась и блиснула всіми білими зубами проти сонця, ніби двома низками перлів. Вона кинула очима на Лаврона задивилась на ёго й засоромилась, потім знялася з місця, як птиця та й побігла на пригорок.

Дівчина шугнула зозулею проз Лаврона, блиснула на ёго карими очима й повернула на шлях.

Лаврін почув, що вона ніби освітила всю ёго душу, освітила густу тїнь під вербою якимсь сонцем и побігла на гору зіркою.

— И де ти, красо, вродилася! подумав Лаврін, с твоїми шовковими бровами: коли б ти була зозулею в гаю, то я тебе й там упіймаю.

Лаврін махнув батоном на волів и, замісь того, щоб їхати до дому через греблю, повернув цабе, на пригорок за дівчиною.

Дорога од млина розходилась на три шляхи. Кругом було дуже густо сіл, и Лавронови дуже хотїлось знати, з якого села та дівчина. Дівчина пішла середнім шляхом. Лаврін повернув за нею. Він поганяв воли и не міг одірвати очей од тонкого стану, загорнутого в горсет, од тонкої загорілої шиї. По обидва боки стояло високе жито, як дві зелені стїні. Дівчина йшла попід самою зеленою стїною, висмикувала з жита синї волошки и затикала за вуха. Лаврін догнав її и зрівнявся з нею.

Вона глянула на ёго своїми темними очима, и ёму здалося, що на житї зійшло дві зірки.

— Добри-вечір тобі, дівчино! Чи далеко звідсїль до села? спитав Лаврін.

— До якого села тобі треба? спитала дівчина, и її голос рознісся, неначе в житї затуркотала горлиця.

— До того села, звідкіля ти сама, спитав Лаврін.

— Не питай, бо швидко старий будеш, сказала дівчина и всміхнулась.

Проти зеленого жита знов блиснули її білі зуби, як біла лелія. Вона задивилась на Лаврона.

Лаврін сидів на возі, спустивши ноги на вія, и махав батоном на волів. Ёго стан був рівний. С під солом'яного бриля обведеного узькою чорною стяжкою, вилися розкішні біляві кучері, як лляні пачоси. Ёго довге рум'яне лице с прямим тонким носом, с повними червоними губами, світилося проти сонця, як повний гвоздик. Тонку шию обвивав каблучкою узький комір, весь обли-

тий червоною та синією заповочю. Сорочка влипла до повних плечей, до високих здорових грудей. Сині веселі очі на білявому лиці ще ясніще блищали й світилися, й красили рум'яні щоки.

Який гарний парубок, хоч и білявий, які в його веселі очі! подумала дівчина, поглядаючи скоса на Лаврона.

Дівчина пішла вперед. Лаврін погнав воли за нею. Їму хотілось, щоб вона йшла, як можна тихіше, щоб надивитись на неї.

— Чого це ти так хопаяєся? спитав Лаврін.

— Щоб мати не лаяла, одказала дівчина.

— А деж ти була?

— Панські буряки полола за Россю, а це йду до дому, сказала дівчина и вже сміливіше глянула на Лаврона. Вона пішла тихіше, розмовляючи с парубком.

— Та скажи бо, дівчино, з якого ти села: чи з Бієвців, чи з Дешок?

— З Бієвців, сказала дівчина: а тобі нащо?

— А хіба не можна спитати! Як же тебе звать?

— Мелашка. Оце, який ти цікавий.

— А як твого батька прозивають?

— Охрім Балаш. Може хочеш знати, як и матір звать? спитала дівчина и засміялась: а ти сам бієвський?

— Ні: я с Семигор. Мене звать Лаврін Кайдашенко.

— А чого ж ти ідеши з борошном не в Семигори, та в Бієвці?

— Та це мене батько послав... сказав Лаврін та й не доказав.

Узька дорога йшла на гору и прорізувала високе жито до самого ліса. На горі було видко лісок. Дорога ховалась у лісок и знов зараз спускалася дуже круто в глибокий узький яр, весь закиданий густим лісом. Воли йшли лісом поволі. Лаврін не поганяв їх: він забув и про воли, й про мішки и тільки дивився на Мелашку.

В долині вже стояла під деревом густа тінь. Доріжка була така узька, що зелене гілля в горі сходилось до купи и закривало небо. Старі дуби й граби стояли в тіні стовпами, а на противній горі верхи дерева ще горіли на червоному вечірньому сонці.

Мелашка йшла стежкою й плуталась між високою смілкою та дзвониками. Її чорноволоса голова з маковим вінком здавалась квіткою між високою травою на окопі, між синіми дзвониками та червоною смілкою.

Лаврін не зводив з дівчини очей. Вона чарувала ёго чорними бровами, як лісова русалка. Її краса так засліпила ёго очі, так разом заманила серце, що вона ёму здавалась не дівчиною, а русалкою.

Мелашка заспівала пісні. Пішов гук по лісу и розлився по долині срібною луною.

Нема в Семигорах ні одної такої гарної дівчини, подумав Лаврін; він скочив з воза, кинув воли и пішов стежкою поруч з Мелашкою. Дівчина липнула на ёго своїми очима, як блискавкою, почервоніла й спустила очі вниз.

Густа тінь під зеленим гіллям розлила якісь чари. Мелашка здалась ёму тепер вдвоє кращою. Червоний мак на голові зблід перед її красою.

— Скажи міні, Мелашко, де ти живеш? Покажи міні твого батька хату.

В Мелашки так забилося серце, як птиця тріпається крилами в густому дереві.

— Наша хата край села, в яру, на Западницях, сказала вона дуже тихо и зовсім спустила віі на щокі.

Воли тихо плентались дорогою. Лаврін мовчав и Мелашка мовчала. В лісі було тихо, як у хаті. Здається, ліс уже дрімав, засипав и тільки через сон дивився з гори освіченими верхами на заходяче над Богуславом сонце. На високому дубі, над самими головами парубка й дівчини затріпала крилами якась птиця. Вона злякала їх обох так, що вони аж кинулись, як спросоння.

— Мелашко! промовив Лаврін тихим голосом, як побачив я тебе над водою, то неначе с криниці погожої води напився...

Мелашка засоромилась и дивилась в землю. Вона мовчала. Птиця на дереві затихла, и знов у лісі стало тихо, як у хаті.

— Твоя краса, твої чорні брови, неначе мое здоровя. Як глянув я на тебе, то неначе набрався здоровля, знов почав Лаврін.

По дорозі проти їх йшла якась молодиця, спускаючись з гори. Лаврін замовк. Молодиця зійшла з гори в яр, минула їх, та все оглядалась на парубка та на дівчину.

Ліс кінчився на горі. За лісом починалось село, розкидане на горах, та в глибоких ярах. Лаврін сів на віз. Мелашка одійшла на бік и пішла попід тином. Вони поминули церкву, знов спустились с крутої гори и повернули в узький, як рукав, яр. Лаврін поїхав за нею. Яр крутився гадукою на всі боки. Хати були подекуди розкидані попід горами.

— Оце наші Западинці, а ондечки біліє наша хата! сказала Мелашка, показуючи на одну маленьку хатину під самою крутою горою в кінці узької тісної долини.

Хата була третя од кінця и стояла край вишневого садочка. Вона була мала, стара, аж похилилась на бік. Коло хати стреміли хлівці та повітка. Було по всему видно, що Балаш був чоловік убогий.

— Мелашко! я прийду до тебе на вашу улицу. Чи прийти, чи не треба? спитав Лаврін.

— Приходь, сказала Мелашка, але поспішай до дому, бо тебе батько лаятиме.

— А може ти вийдеш до млина завтра над вечір, під ту вербу, де я стояв з волами. Однак завтра неділя. Я одпрошуся в батька, або прийду, и батька не питаючися.

Мелашка йшла осторонь и мовчала. Вона думала.

— Чи прийдеш, Мелашко? бо я прийду, хоч би мене батько привязав.

— Прийду, ледві почув Лаврін од неї тихе слово.

Лаврін спинив воли и водив слідком за Мелашкою очима, доки вона ввійшла в свою хату. Тоді він повернув воли назад и поїхав до дому. З Бієвець до Семигір була простіца дорога, але Лаврін поїхав назад тим самим шляхом, кудюю йшла Мелашка. Їму здавалось, ніби дівчина погубила за своїм слідом квітки та зорі.

Лаврін приїхав до дому аж о півночі. Батько напнув його мокрим рядом:

— Чого це ти так довго барився, неначе їздив з мішками у Крим?

— Та там у млині так завізно, що трудно було дотовпитись; мусів застоювати черги до самого вечора, одбріхувався Лаврін.

— А я думав, чи не поламав ти часом воза, говорив сердито батько.

Мелашка ввійшла в свою убогу хатину и стовпом стала. Доки вона йшла поруч з Лавроном, доти на неї неначе південне сонце світило; а як увійшла в хату, для неї неначе сонце впало з неба и разом стала темна ніч. Мати загадувала їй роботу; робота випадала з рук. Вона пішла в садок, стала під вишнями, схиливши голову, и для неї все здавалось, що вона йде зеленим гаєм поруч з Лавроном, и ніяк не перейде того гаю. От вона ніби сходить з гори, входить в темну долину, а з долини знов

виходить на гору и знов поруч з Лавроном спускається в яр під дубами, а Лаврін ніби дивиться на неї ясними веселими очима, та все говорить ніби соловейко щебече...

— Чи ти, дівко, сьогодні здуріла, чи на тебе наслано! крикнула мати.

И зелений гай, и Лаврін, и ёго очі, — все разим счезло. Мелашка важко зітхнула и пішла в хату до роботи.

Другого дня, в неділю, Лаврін не міг діждати вечора. Ніколи ёму день не здавався таким довгим. Над вечір Лаврін накинув на плечі свитку, взяв у руки сопілку и пішов до млина. Ёму здавалось, що ёго тудя несуть крила. Цілу дорогу то сопілка ёго грала, то пісня ніби сама співалась.

Лаврін прийшов до Росі. За високою скелею перед ним розгорнулась долина з вербами, гребля, Рось, млин над Россю. Вечірне сонце так як и вчора обливало розкішним огнем всю картину. Вода під колесами шуміла... Лаврін глянув на місток на лотоках. Мелашки не було, подивився під ту вербу, де він стояв возом, и там її не було.

Понад Россю над самим берегом росли довгими рядами верби та лози. На одному каміні під вербою сиділа Мелашка. Лаврін углядів її голову с цілим вінком квіток и впізнав її здалека. Сопілка сама защебетала, як перепілка. Мелашка вгляділа Лаврона на греблі, встала с каміня и стала над водою, похиливши голову.

Лаврін перейшов через греблю и насилу проліз через густі верби та лози, переплетяні крученими паничами та ожиною.

— Добри-вечір, Мелашко! тихо промовив Лаврін, взявши її за руку.

— Доброго-здоровя! обізвалась ще тихіше Мелашка, и її очі стали повні сліз, як криниця води: я думала, що ти не прийдеш. Чого ти так опізнився? Чи тебе мати не пускала, чи батько сварився?

— Сядьмо, Мелашко, та поговоримо.

Вони сіли на довгому, як стіл, каміні. Сонце било на їх зза Росі и пронизувало зелені верби, кущі високої осоки коло самого каміня в воді, високий кущ очерету з мохнатими китицями, що закривав їх од млина.

— Чого ти, Мелашко, така смутна? Брови твої чорні й лице біле; де ж подівався румянець с твого лица.

— Я цілу ніч спала — як не спала. Все ніби гуляла с тобою в зеленому гаю, та квітки рвала; все ніби дивилась на тебе — не надивилась, говорила с тобою — не наговорилась.

Лаврін роспитував Мелашку про її батька, матір, про сестер, та братів. Вона йому розказала, що її батько був бідний, що мати її дуже любить и жалує, що в неї багато маленьких сестер та братів. Лаврін обняв її тонкий стан, и вона схилила йому на плече голову, заквічану маком, настурцями та мятою. На Лавронове лице похилились свіжі квітки маку, та пахуча мята и прохоложувала його горячу щоку, як холодна роса.

Мелашка роспитувала Лаврона про його батька, про село, про Семигорських дівчат. А води в Росі тихо плинули; лотоки гули, неначе десь далеко у лісі; тихо гойдалася осока та лататя на водяній бистрині коло каменя, неначе лист на тихому вітрі. Сонце сідало за Россю, за богуславським лісом. Жита ніби дрімали. А в молодих душах розгорювалася любов, як розгорюється сонце літнім ранком.

Вже сонце зовсім зайшло, и на дворі стало темніти. Мелашка встала.

— Чи це ти підеш уже до дому? спитав Лаврін.

— Боюся опізнитись. Міні дорога до дому через гай.

— То я тебе проведу, сказав Лаврін.

И вони обоє знялися с каменя и пішли між житами на гору. Лаврін провів Мелашку до села. Вже було видно хати. Треба було прощатись.

— Дівчино моя, краща од сонця! не маю сили одірватись од тебе. Де збірається ваша улица? Йди до дому, а з дому виходь на улицу. Я там тебе ждатиму.

— Наша улица збірається недалеко од церкви, під вербами, коло криниці. Але як ти вернешся до дому в ночі? Що тобі батько скаже?

— Вже про те не питай! Те буде, що Бог дасть.

Мелашка пішла до дому, а Лаврін пішов до криниці, де збиралася улица.

На дворі смерклося. Під вербами, недалеко од криниці заворушилися дівчата й хлопці. Лаврін стояв під вербою коло тину. Парубки вгляділи його, поздоровкались з ним и зараз примітили, що Лаврін був їм незнакомий.

— Що ти за чоловік? спитав Лаврона один парубок: ти, здається, не з нашого кутка... А чого це ти, вражий сину, ходиш до наших дівчат на нашу вулицю, нас не спитавшись?

Парубки обступили Лаврона кругом.

— Я не бієвський. Я прийшов в Бієвці недавно и шукаю собі роботи, обізвався Лаврін.

— Ого-го! добрий робітник. Роботи не знайшов, а на улицю зараз дорогу знайшов! крикнув другий парубок.

— Коли хоч з нами гуляти, та до наших дівчат ходити, то став нам могорича, а то ми тобі киями покажемо дорогу з нашої улиці.

Лаврін знав парубоцький звичай и повів усю парубочу ватагу в шинок. Він поставив їм могорич и вже в ладу з ними вернувся на улицю.

Мелашка швидко вибігла на улицю. Лаврін впізнав її и одрізнився з нею од челяді. Вони стали осторонь під вербою коло тину, зза котрого виглядали широкі квітки соняшників. Лаврін прикрив Мелашчині плечі своєю свитою и обняв її стан.

Зорі висипали на небі. Село заснуло. Дівчата співали та жартували с хлопцями. А Мелашка, як горлиця, горнулась до Лаврона; Лаврін, як орел, вкривав її ніби крилами. Вже улиця розбіглась. На небі зійшла зірка, а Лаврін все стояв з Мелашкою и не мав сили одійти од неї.

— Коли ж ти прийдеш до мене? спитала Мелашка.

— Я до тебе готов що ночі ходити. Прощай, чорноброва! Прощай, моє ясне сонечко! Десь ти, моя мила, з рожі та з барвінку звита, що додержала мене до самого світа, сказав Лаврін.

— Коли я твій голос коло двору зачую, я зараз вилину до тебе, як з гаю зозуля, сказала Мелашка.

— Як я тебе за себе візьму, чи не будеш скучати в Семигорах? спитав Лаврін.

— Чого міні скучати с тобою? Коли ляжу спати, твоя тінь ніби в головах стоїть у мене. Я б прикрила твій слід листом, щоб ёго вітер не завіяв, сказала Мелашка. А може ти оце, підеш за ту дуброву та й занесеш на віки свою лобу розмову, свої чорні брови...

— Не бійся, Мелашко! я тебе не покину. Після завтра виходь на улицю. Я прийду, хоч маю пропасти. Прощай, моя мила, краща од золота, краща од сонця, сказав Лаврін и поцілував Мелашку, неначе впік її душу своїми горячими губами.

Лаврін прийшов до дому вже світом и ліг спати у повітці. Вже всі повставали, а Лаврона не було видно. Вже сонце високо підбилося в гору. Батько знайшов Лаврона в повітці и не міг добудитись.

— Десь Лаврін бродив цілу ніч, сказав Кайдаш жінці. Ходить коло роботи, як п'яний, и походя-спить.

— На улиці гуляв; сказала Кайдашиха.

Минув день, минула ніч, а на другу ніч Лаврін знов майнув у Бієвці темної ночі при ясных зорях. Мелашка знов до ёго вийшла, як зоря зійшла, и знов простояла з ним ніч під вербою. Лаврін знов вернувся світом до дому, знов не виспався и так изнемігся, що без сорома казка, пішов по обіді в клуню, ліг у засторонку на соломі и спав до самого вечора.

— Занапастив себе парубок! бідкався Кайдаш: и де ти бродиш, де ти волочисся цілу ніч? питав Лаврона батько.

— Там, де й ви волочилися, як були парубком, сказав Лаврін.

Лаврін ходив у Бієвці до Мелашки через день и зовсім розледащів. Без Мелашки ёму став світ немилий. Ёму стала немила мати, став немилий батько, стало погане село. Як тільки настав вечір, як тільки висипали зорі на небі, ёго тягло в Бієвці. Він не зводив очей с тих гір та лісів за Россю, де стояли Бієвці.

— А що, жінко! настають жнива, а з нашого Лаврона не буде ніякої роботи, говорив Кайдаш до жінки. Ходить по садку, неначе напившись отрути.

— То про мене нехай жениться. Треба ж ёго колись оженити. Але де ёго брати собі невістку в нашому селі, коли вже ось маємо одну сатану в хаті. В цих Семигорах всі дівки стали, як чорти.

— То оженімо ёго буді-де: хіба немає більше сіл на світі, сказав батько.

Мати пішла в садок, де під яблунею лежав Лаврін.

— Чого ти, сину, став такий смутний? чи в тебе що бо-
лить, чи ти, щось на думці маєш?

Лаврін мовчав, тільки рукою махнув. Ёго очі дивились в зелену гушавину з яблунь та черешень.

— Я оце говорила з батьком про тебе. Батько хоче тебе оженити. Посилай, сину, старостів до Катрі Головківни. Катра тиха дівчина й гарна, як калина процвітає.

— Правда, що процвітає: як макуха під лавкою. Нема міні в Семигорах парі.

— А до кого ж ти ходиш на улицу?

— Та я, мамо, хожу на улицу аж у Бієвці.

— Аж у Бієвці! крикнула мати и в долоні плеснула.

— В Бієвці, мамо. Там набачив я дівчину! Брови чорні, очі карі, любо подивитись; личко, як калина, а як глянє, засміється, в мене серце вяне.

— То про мене шли старостів и в Бієвці. Чия ж вона дочка?

— Балашова. Її звуть Мелашкою.

— Чи ти ж знаєш, що за люде ті Балаші? Чи ти знаєш Мелашині норови? Стережися, сину, щоб не взяв такої, як Карпо.

— Як з нею не оженюся, то в Росі втоплюся, сказав Лаврін и одвернув лице од матері.

— Чи робоча ж вона? Чи має що за душею її батько?

— А чом же. Балаш, здається, чоловік з достатками, але я в ёго скриню не лазив.

— То про мене посилай старостів и до Балашівни, а я з батьком поїду на розглядини, та подивлюся и на твою милу, и на її батька.

Лаврін так и зробив, як ёму раяла мати: прибрався, причепурився, взяв двох старостів, та й пішов у Бієвці.

Балаш не сподівався так рано старостів до своєї дочки. Мелашці тільки що кінчався шіснайцятий рік. Наставали жнива. Мелашка була потрібна в господі, як робітниця. Балаш одказував старостам ні се ні те. Мелашка стояла коло печі и заливалась слёзами. Батько постеріг, чого Мелашка так пізно верталась з улиці, и згодився на заручини. Мелашка втерла слёзи рукавом и винесла старостам хустки.

В неділю Кайдаш с Кайдашихою збірались їхати в Бієвці на розглядини до Балаша. Лаврін, веселий та щасливий, запрягав воли.

— Чи гарна ж, сину, хата в твоєї Мелашки? питала мати в Лаврона.

— Ого-го! ще й яка гарна. Здається, и в цілому селі кращої нема, говорив Лаврін, знаючи норови своєї матері.

— Чи добрі ж господарі Балаші. Чи мають худобу? питала мати.

— Та там такі робочі люде, що в нас у Семигорах и нема таких, хвалив Лаврін, бо ёму й справді Балаші здавались лучшими од усіх людей на світі.

— В Бієвцях мене знають: я варила обід у попа, як він видав заміж дочку. Я там у поповому дворі частувала всю громаду. О, там, моє серденько, є добрі господарі. В нас у Семигорах и справді таких нема, говорила Кайдашиха.

Кайдашиха наділа тонку сорочку, завязала гарною новою хусткою с торочками до самих пліч, понадівала всі хрести й дукачі, наділа нову юбку, нову білу свиту ще и в жовті чоботи вбулась.

— Треба гарненько убраться: мене знають усі Бієвці, думала Кайдашиха и звеліла Лавронові намостити на возі високо сіна, щей рядном застлати.

Кайдашиха всілася на ввесь віз, Кайдаш сів спереду и поганяв воли. Лаврін ишов за возом. Кайдашиха проїхала коло шинку, де стояла купа чоловіків, гордо підняла голову и добридень людям не сказала.

— Ого-го! наша пані ікономша вилізла трохи не під небо! загомоніли чоловіки: видно, що іде на розглядини.

Кайдашиха виставила навмисне на показ громаді жовті нові сап'янці. Сонце грало на чоботях. Сап'янці жовтіли на всю улицу.

— Єй Богу, підняла свиту зумисне вище колін, та показує жовті сап'янці, сміялись чоловіки, везе Кайдаш свою жінку, неначе на ярмарок на продаж.

Кайдаші переїхали Рось, виїхали на гору и вїхали в Бієвці. Кайдашиха оберла білою хусточкою сап'янці и гордо дивилась навкруги: дивітеся, мов, люде добрі, яка пані іде до вас у гості.

Вже вони вїхали в село. Чималі хати блищали між садами. Коло церкви стояла здорова хата з новими вікнами.

— Чи не тут живе Балаш? спитала в сина Кайдашиха.

— Ні, мамо, це дякова хата. Балаш живе трохи далі, сказав Лаврін, показуючи улицу, куди треба було повертати.

Віз повернув поза церквою. В одному садку біліла здорова хата з маліваними одвірками та дверима.

— Мабуть, це Балашова хата, говорила Кайдашиха.

— Ні, мамо. Балаш живе ген-ген на отому кутку, в яру, на Западинцях.

Вже вони минули село. Хат було видно дуже мало. Дорога спускалась с крутої гори в глибокий яр. В яру подекуди білили убогі хати, як овечки.

— Оце мамо й Западинці, сказав Лаврін и ёго очі весело заблищали.

Кайдашиха насупилась. На Западинцях невидно було ні однієї хозяйської, доброї хати.

— Куди ж ти оце везеш нас? Здається, ми вже й село минули спитала мати.

— Встаньте, мамо, з воза, бо тут гора дуже крута, сказав син.

Кайдашиха не встигла встати з воза. Воли розбіглись с крутого, як піч горба. Кайдаш скочив з вія, побіг за волами, спи-

няв їх, бив пужалном по мордах, але важкі воли не могли здержати воза. Віз пхав їх в зад, и вони поперли з усієї сили вниз. Кайдашиха вхопилась за полудрабки и трусилась, як у пропасниці. Віз натрапив колесами на горб й перекинувся. Кайдашиха вискотилась з воза, як мяч. Сіно вкрило її зверху. Воли потягли воза по долині.

— Тпру, сірий! тпру, моругий! бодай ти сказився, кричав Кайдаш и сам летів з гори з усієї сили, незгірше волів, а воли басували, як коні, задерши голови, та тільки рогами крутили.

— Оце завіз мене в Западниці, бодай вони пропали, кричала Кайдашиха на весь яр: трохи вязів не скрутила.

Кайдашиха вкачалась у сіно та в пил и тільки обтрушувалась. Сіно почеплялось до червоних торочок на голові, поналазило за комір, в пазуху, заплуталось в хрестах та в дукачах. Курява набилась їй у ніс, в вуха и навіть у рот. Вона розпезалась, витрушувала сіно с пазухи та прихкала, як кішка, що понюхала перцю. Полудрабок обшмульгав жовтий сапянець и зробив смугу через усю халяву и передок.

— А бодай ці Западниці були запались, як мала я в їхати, лаялась Кайдашиха, витягаючи сіно зза пазухи, висмикуючи ёго зза голови: оце заквічалась сіном, як вівця репяхами: каторжне сіно коле в спину, хоч спідницю скидай!

— Та тут хоч спідницю скинь та й по яру бігай! Ніхто не побачить, бо щось тут и хат не гурт видно, сказав Кйдаш.

Лаврін помостив на віз сіно, застлав рядном. Кайдашиха зовсім обчистилась, сіла на віз та все лаяла Западниці.

М Поїздрушив далі. Яр закрутився на всі боки. Хат було видно все менче та менче. Хати були все бідніці.

— Та й крутяться каторжні Западниці, аж голова в мене вже крутиться! гомоніла на возі Кайдашиха: де ж хата твоєї Мелашки? питала вона в Лаврона.

— Ото третя од кінця сказав син.

Високі, зовсім голі гори стояли по обидва боки, як стіни. Зверху було видно невеличку смужку синього неба. В самому кінці було видно три убогі хатини.

— Оце завіз мене в якийсь улк. Це не Западниці, а якийсь чортів мішок! Сюди тільки чортам збиратись битись на вкучачки, а не господарям їздити. То це ті твої здорові хати! Та тут мабуть живуть старці, а не господарі.

Віз підїхав під ворота. Балашова хата була мала й стара, вона розсунулась, вигнула задвіркову стіну и ніби присіла на

землю на одпочинок, як стара баба. На причілку хата була підперта двома стовпами, обмазаними білою глиною. Маленькі віконця ледви блищали.

Кайдашиха сиділа на возі і не хотіла злазити на землю. Вона зовсім розсердилась. Лаврін одчинив старі ворітечка. Вони заторохтіли в ёго руках, як кістки сухих ребер. Кайдаш погнав воли в ворота. Зза хати вибігла суха собака, як вівця, і зашавкотіла на гостей. С хати вибігло п'ятеро невеличких дітей, а за ними вийшла с хати Балашиха, в товстій сорочці, в убогій хустці на голові.

Кайдашиха сиділа на возі, як павич! Її біла нова свита бігла як сніг а червона хустка та жовті чоботи аж блищали на весь двір.

Кайдаш и Лаврін поздоровкались з Балашихою. Зза Балашихи с сіней виглянула Мелашка, як квітка, блиснула чорними очима, пахнула рум'яним лицем и знов сховалась у хату, як зорі за хмару. У Лаврона зомліло серце.

— Просимо як найласкавіще до хати, промовила Балашиха й поклонилась Кайдашисі.

Кайдашиха була сердита на Западінці, аж сопла. Вона простягла с полудрабка жовті чоботи и показала їх Балашисі до самих колін.

С сіней вийшов Балаш, ще молодий чоловік, привитався до гостей, кланявся сватам и просив їх у хату.

Кайдашиха нахилила в низьких дверях голову и для неї здалося, що вона влазить у якусь скриню в дірочку. Хатні двері були ще низчі. Кайдашиха нагнулась и тільки що хотіла гордо підняти голову, та з усієї сили лусь тіям об одвірок!

Кайдашиха почула, що в неї на тімці вискочила гуля. Вона вхопилась за тімя. Гуля заболіла так, пеначе хто сунув у тімя розспеченим залізом. В Кайдашихи виступили слізи на очах, защеміло коло серця, але вона мусіла мовчати й терпіти.

— Ой крикну! думала Кайдашиха: ой не видержу, заохая! Оце сором! Ой вилаю в батька матір и Лаврона и цих поганих Балашів! думала вона и мусіла зуби сціпити, щоб не вилаяти Балашів.

Малі діти зареготались. Кайдашиха сціпила зуби и мовчки кляла в батька в матір и Бівці, и балашову хату. Вона полапала рукою тімя, високий очіпок поламався й увігнувся. Кайдашиха стала шута, як безрога корова.

Балашиха попросила Кайдашиху за стіл. Кайдашиха глянула на убогу сімю, на убогу хату и не церемонилась; вона просто

полізла за стіл и сіла на покуті, запишавшись та втеряючи губи хусточкою.

Хата була дуже низька. Маленькі віконці були ніби сліпі. Через старі шибки, вкриті зеленими та червоними плямами, невидно було навіть неба. Стара лежанка с каміння неначе присіла й роззіхалась. Каміння повитинались з неї, як сухі ребра в худой шкапи. На полу в кутку стояла стара невеличка скриня. Стеля ввігнулась, а серед хати стояв тонкий побіляний стовп: він підперав сволок.

Кайдашиха гордим оком окинула хату и обернула голову до образів. Її червона, високо завязана хустка на голові придавила коліна святій Варварі на чималому образі. Вона одсунулась од образа и сіла проти вікна.

Малі діти поставали серед хати и повитріщали на Кайдашиху оченята. Коло дітей терлась кішка, обстрижена од голови до самого хвоста. Кайдашиха глянула на дітей, глянула на чорнобриве Мелашине лице и трохи помякшала. Вона любила дітей.

— Чом ти Лавроне, не сказав, що в моїх сватів є маленькі діти. Ото який же ти! Я була б вам, діточки, привезла гостинця. В мене ж є й горішки, є мед и мак; була б спекла маковників. Ото Боже мій! бідкалась Кайдашиха.

Діти пороздвляли роти. Горішки й маковники залоскотали у їх ротиках. Вони дивились на багату тітку и все ждали, що спід її поли от-от посипляться горішки, а с пазухи повискакують маковники.

— Оце Боже мій! не взяла дітям нічоґісінько. Натє ж вам хоч по шажку.

Кайдашиха витягла с пазухи хусточку, розвязала узел и роздала дітям по шагу. Діти дивились на шага и не знали, що з ними робити.

— Чи можна, мамо, їсти дзеню? спитала маленька дівчина и полизала язиком свою дзеню.

— Не бери, серце в рот, тхе! сказала Кайдашиха.

— Кака дзеня! як би маковників, сказав хлопчик. Мамо! хочу маковників, зарепетувала дівчинка.

— Які в тітки жовті ноги, неначе в нашої зозулястої курки, сказав голосно, але ніби про себе, старший хлопчик.

— Хто видав так говорити. Ось я тобі дам. Ідїть собі гуляти на двір, сказала Балашиха и випроводила дітей с хати.

Балаш с Кайдашом посідали кінець стола и почали розмовляти про жито та пшеницю, про сіно та про ярину. Кайдашиха послала найстаршого хлопця до шинку по горілку.

— Оце, Боже мій! гарні гості, та не знаю, чим вас и витати. Тепер петрівка, такий важкий час, бідкалась Балашиха.

— Адже ж, мамо, я принесла з ліса глечик суниць, вихопилась Мелашка: зварімо на полудень вареники с суниць та с луниць.

— Одже ти, дочко, добре говориш, сказала Балашиха. Побіжи, вибери свіжих огірочків та й захожуйся коло вареників, а ми с свахою трошки поговоримо.

Мелашка завешталась по хаті, зняла с кілків ночови, винесла в сіни и пішла в хижку за борошном. Кайдашиха не зводила з неї очей. Мелашка була молоденька й невеличка на зріст, але проворна.

— Ну, невелика поміч буде міні с такої невістки. Для неї ще б тільки на припічку кашу їсти, думала Кайдашиха.

Хлопець приніс квартиру горілки. Балашиха накраяла хліба. Балаш почаствував гостей горілкою. Кайдаш вихилив чарку до дна, а Кайдашиха, по своєму звичаю, тільки губи вмочила и втерлась хусточкою. Вона взяла закусити шматочок хліба. Хліб був чорний, як земля, глевкий та несмачний. Кайдашиха через силу проковтнула шматочок. Хліб давив її в горлі.

— Чи ці люде вбогі, чи Балашиха зовсім не господиня. Довго прийдеться міні вчити цю Мелашку, подумала Кайдашиха и важко зітхнула: коли б хоч не була така сатана, як Мотря. И в Мотрі не поганчі брови, а під тими бровами ціла купа лиха.

— Погана в вас в Бієвцях горілка, неначе сироватка с перцем, сказав Кайдаш, згадуючи ту чудову запіканку с червоним перцем, що він пив на розглядинах в Довбиша.

— Погана, бо иродів шинкар мішає з водою, промовив Балаш: бодай ёму смерть така, як оце горілка.

— Так тільки смердить горілкою, сказав Кайдаш.

Хозяїн почаствував Кайдашиху. Кайдашиха багато приказувала, а мало пила.

— Ну та й горда моя сваха! тільки полоще губи в чарці, подумала Балашиха.

Поки старі балакали та пили, Мелашка ростонила в печі и поліпила вареники. Кайдашиха не зводила з неї очей, та все скося поглядала на чорні, неначе житні вареники на ситі.

Швидко й вареники поспіли. Балашиха одцідила їх на друшляк и подала на стіл.

— Вибачайте на цей раз, будьте ласкаві. До вареників нема меду, сказала хазяйка.

— Та обійдемося, моє серденько, и без меду. Чи це житні, чи пшеничні вареники? спитала Кайдашиха.

— Та це в нас така пшениця вродила, сказала хозяйка: не пшениця, а якась мішаниця з житом.

Кайдашиха полизала вареники, виїла полуниці, а тісто покинула на полумиску.

Полуднюючи, свахи зговорилися, щоб зараз після Петра в першу неділю справити весілля. Лаврін пішов з Мелашкою у садок и не міг з нею наговоритись.

— Як би батько не оддав мене за тебе, то я б сама собі смерть заподіяла, говорила Мелашка до Лаврона.

— Чи не буде, Мелашко, тобі скучно за Бієвцями, спитав Лаврін.

— Там міні буде веселенько, де ти будеш зо мною, моє серденько, сказала Мелашка.

Балашиха вийшла и покликкала Лаврона й Мелашку полуднувати. Балаш почаствував їх с своїх рук и налив чарку Кайдашисі. Кайдашиха взяла чарку в руки и, хоч була сердита, але таки не вдержалась и розпустила на всю хату мед своїм язиком: будь же, дочко, здорова, як риба; гожа, як рожа; весела, як весна; робоча, як бджола; а багата, як свята земля! Дай тобі, Боже, спішно робити; щоб твої думки були повні, як криниця водою, щоб твоя річ була тиха та багата, як нива колосом. Дай вам, Боже, и з роси и з води; нехай ваше життя буде між солодкими медами, між пахучими квітками.

Кайдашиха таки випила чарку, хоч и скривилась, як середина на п'ятницю. Мелашчина краса таки розв'язала її язика и витягла з його меду цілого шів уліка.

Кайдаші над вечір розспрощались з новими сватами и поїхали до дому.

— Горді наші свати, нема що казати, сказала Балашиха: не знаю, чи добре тобі, дочко, буде в цієї чепуристої свекрухи, промовила вона до Мелашки.

Не швидкою ходою потяглися Кайдашеві воли вздовж Западінців. Кайдашиха сиділа високо на возі и вже поховала свої жовті сап'янці, прикривши їх свитою. Лаврін йшов осторонь коло воза.

— Ой поганяй швидче воли! крикнула Кайдашиха на чоловіка. Коли б завидна вилізли с цього каторжного вуліка. Буду пам'ятати, коли іздила на ці Западінці. Не заманите мене сюди й

калачем. Поробили двері, нічого сказати. Мало собі голови не знесла, а на очіпку зробила собі правдиві Западниці.

— За те ж, мамо, в вас на голові мабуть набігли цілі Семигори. Чи велика, мамо моргуля на голові? спитав насмішкувато Лаврін.

— Моргуля! Твоя теща правдива моргуля: Хліба не вміє доброго спекти. Набралася лиха, поки вивчила багачку Мотрю, а за цією невісткою наберуся три копи лиха ще й з верхом. Мотря пригнала в двір стрижену ягницю, а твоя Мелашка, мабуть, прижене оту стрижену кішку.

Кайдашиха лаялась, та все подивлялась на бік, чи не вглядить де знайомих людей. Їй здавалось, що проти неї назустріч вийде вся бієвська громада з головою.

— Поганяй бо швидче! може забіжу на часок до попаді, та хоч пополудню гаразд, та наплюся наливки. Я в тутешній попаді, як у себе вдома.

Воли виїхали в гору. Коло попового двора Кайдашиха встала и пішла в двір.

— Та не баріться, мамо, не залежуйте довго на пухових подушках! гукнув матері вслід Лаврін.

— Гляди лиш! побачимо, яких пухових подушок навезе твоя Мелашка, обізвалася Кайдашиха, обтираючи хусткою чоботи.

— Хоч між дровами, аби с чорними бровами! сказав Лаврін: хоч під лавкою, аби з гарною панянкою.

— Побачиш! краси на тарільці не краять. Чорними бровами не напесся й не наісися, сказала Кайдашиха и пішла в двір.

— И на чортового батька їй здались ті попаді! Хочеться ж дражнити попових собак! бубонів собі під ніс Кайдаш.

Вже сонце зайшло, вже на дворі смерклося, а Кайдашиха сиділа та щебетала в попаді. Воли стояли, похиливши голови. Лаврін сперся на тин и думу думав. Кайдаш заснув, простягнувшись на возі.

Забрехали собаки в дворі. Кайдашиха вийшла с хати, весела, неначе прийшла с церкви.

— От хто мене витав! то не так як Балашиха. И Господи! не знали, де й посадити мене. Поїла мене матушка и чаєм, и горілкою, и наливкою, хвалилася Кайдашиха и тим трохи примирилась з гидкими Западницями.

Через тиждень Лаврін повінчався з Мелашкою и привіз її в батькову хату.

VI.

Тиждень прожила Мелашка в свекровій хаті, як у раю. Після вбогої батькової хати вона ніби ввійшла в панські покої. Кайдашева хата була просторна, с чималими ясними вікнами, з новими образами, з великими вишиваними рушниками на стінах та на образах. И зелений садок и маленька пасіка в садку під горою, и криниця під грушею, и левада, и зелена діброва на горах, и розмова з Лавроном за пасікою; все ніби завітчало свекрову хату квітками та залило пахощами. Тиждень минув, як одна година.

Мелашка ніби не бачила, як п'яний свекор лаявся с свекрухою, ніби не чула, як свекруха зразу обсіпала її неласкавими словами.

Кайдашиха привитала старшу невістку попередю солодкими медовими словами, а потім уже дала їй покуштувати полиню. З Мелашкою вона обійшлась инакше: вона зразу почастивала її полинєм. Вона не полюбила Мелашчиних батьків, и як тільки бралась за тімя, то згадувала Западниці и свої розглядни в Балашів. Мелашка була молода, незугарна до важкої роботи, а Кайдашисі дуже хотілось на старість полежати та одпочати.

Тільки тиждень після весіля Кайдашиха змовчувала та скоса поглядала на Мелашку, показуючи їй роботу. На другий тиждень вона вже лаяла невістку и глузувала над нею.

Ще вдосвіта Кайдашиха збудила Мелашку и загадала їй місити діжу, а сама поралась коло печі. Мелашка влізла руками в діжу и ніяк не могла вимішати тісто с самого дна: діжа була здорова, а вона сама була невелика на зріст и не могла достати руками до дна.

— Лавроне! підстав своїй жінці під ноги стільчики; бач, не достане руками й до половини діжі.

Лаврін взяв маленького стільчика и підставив Мелашці під ноги. Мелашка вилізла на стільчик и, запнувшись білою хустиною, неначе боролась з здоровою діжею, тикаючи в тісто маленькими кулачками та тонкими руками. Лаврін не зводив очей з Мелашки и милувався, як вона проворно орудувала руками, аж стільчик хитався під ногами. В неї на лобі виступив піт.

— Лавроне! втри жінці піт з лоба, а то ще в діжу накапає, знов сказала сердито Кайдашиха.

Лаврін обтер своїм рукавом горячого Мелашчиного лоба. Мелашка, як дитина, глянула на ёго темними очима й всміхнулась. Свекрушин докір полетів проз її вуха, и не зачепив її душі.

— Лавроне! знов гукнула Кайдашиха, утри лиш носа своїй жінці. Он, бач, дядьки з носа виглядають, вже кепкувала свекруха, дивлячись на дитячі Мелашчині руки.

Мелашка всміхнулась, але якось жалібно глянула на Лаврона: вона неначе не дочула свекрушиного слова, хоч роскоштувала полинь.

Лаврін мовчав и тільки глянув на матір.

В хату ввійшов Кайдаш. Він виголодався за роботою и почав гріматити, що Кайдашиха опізнилась с хлібом.

— Опізнилась. Чому пак не опізнитись, коли понабірала в хату невісток з Западінців. Коли з Довбишами не могла увинутись, а з Балашами й потім... Он бабляється з діжею од самого ранку, неначе дитина пічки копає.

Кайдашиха заглянула в діжу. Тісто було зовсім не вимішане: на ёму було видно бульбашки, неначе горіхи.

— Геть, вилазь з діжі, бо сьогодні не будемо обідати, крикнула Кайдашиха на Мелашку.

Мелашка витягла з діжі руки в тісті, скочила с стільчика и стала серед хати. В неї на лобі блищали здорові краплі поту.

Кайдашиха помила по лікті руки и кинулась з злістю на діжу, як на свого ворога. Тісто в діжі аж запищало и неначе заплямкало губами під її руками. Мелашка знала, що не вгодила свекрусі, и стояла ні в сих, ні в тих серед хати та дивилась на замазані руки.

— Чого ти стоїш, ніби сьогодні привезена? Он зосталось тіста на руках на цілий хліб. Пообшкрібай ножем тісто в діжу, та порайся коло печі.

Мелашка зітхнула. Вона почула, що рідна мати и бє, та не болять, а свекруха словами бє, гірше ніж кулаками.

Мелашка мила руки, але руки с тістом не швидко обмивались.

— Чого ти там бабляєся? Мий швидче руки, бо прийде батько вдруге до хати, то він нам побє спину! вже крикнула Кайдашиха на Мелашку.

Мелашка затріпала рученятами, як пташка крилами: ще й добре не обмила тіста на руках, обтерла їх сяк так рушником и кинулась вимішувати лемішку. Вона сіла далі, поставила в колінах горщик, обернутий ганчіркою и, хапаючись, так повернула копісткою в горщку, що копістка завязла в густій лемішці, хруснула и переломила.

— Ой Боже мій, с цим недбайлом! крикнула Кайдашиха, глянувши на Мелашку: тепер про мене, сажай руки в лемішку та й мішай.

В Мелашки затрусилась руки. Вона вхопила ложку и почала вимішувати лемішку ложкою.

— Мати твоя, мабуть, вимішувала лемішку ложкою та й тебе навчила, крикнула з злістю Кайдашиха.

Мелашку здавило в горлі. Вона заплакала.

Тільки що Кайдашиха виплескала хліб, а Мелашка посажала, посипаючи лопату межисідкою, голодний Кайдаш знов увійшов у хату и почав лаяти и жінку й невістку.

— Якого ви недовірка у двох робите, що в вас и досі обід не готовий! крикнув Кайдаш на всю хату. Піди, Мелашко до Мотрі та позич хліба на обід.

Тільки що Мелашка ступила на поріг, Кайдашиха крикнула так, неначе на неї линув кипятком.

— Не йди до Мотрі позичати хліба, бо ноги рогачем поперебиваю! в неї снігу зимою не достанеш.

В Карповій противній хаті двері були одчиняні. Мотря почувала ті слова.

— Як тільки котра з вас ступить на мій поріг, то я вам обом поперебиваю ноги оцією кочергою, крикнула Мотря с свого порога и показала кочергу: сплять до обіда та ще тебе й судять: судить вже Мелашку, а мене не зачіпайте.

Мотря причинила свої двері, аж горище загуло, як бубон. Мелашка побігла до сусіди позичати хліба на обід.

Мелашка позичила хліб и верталась через свій садок. Вона вгляділа в садку Лаврона.

— Обіжає тебе, моє серце, мати, сказав Лаврін, и неначе закрасив матерну лайку своїми ласкавими словами.

— Дарма, що мати лає, аби ти мене тішив своїми очима, сказала Мелашка, глянувши Лавронові в самі сині очі.

Йшла вона за хлібом, садок неначе появив для неї и листя пожовкло, а як верталася назад, глянула милому в вічі и для неї знов ніби сад розвився и зазеленів и сонце весело на ёму заграло.

И знов в Кайдашевій хаті почалася колотнеча. Кайдашиха почала старітись и стала дуже лайлива та дражлива. Вона напалася на Мелашку сливе кожного дня, точила її, як вода камінь. Мотря не любила Мелашку и все чогось підкопувала під неї, як річка під крутий берег. Мелашка жила с Кайдашихою в одній хаті, а через Кайдашиху, Мотря була недобра й до Мелашки.

Настали жнива. Кайдашиха запрягла Мелашку до роботи, як у віз. Мелашка вже скучала за Бієвцями, за батьком, за своєю доброю матір'ю. Вона просилась в свекрухи в гості до батька, свекруха її не пустила. Кожної неділі просилася Мелашка в гості, и кожної неділі Кайдашиха знаходила для неї роботу. Мелашка зажурилась.

— Чого ти, Мелашко, журиєся, аж з лиця спала? питав її чоловік.

— Скучила за матір'ю. Вже й жнива минають, а я ні разу не була в матінки в гостях. Цієї ночі міні снилось, що я стала зозулею та й полетіла в Бієвці. Прилітаю в батьків садок та й сіла на вишні. Батько неначе виходить в садок та й просить мене до хати. Я влітаю в хату, дивлюсь, а моя мати лежить на лаві мертва, заверчена наміткою, укрита чорним сукном, згорнула руки на грудях и жалібно дивиться на мене.

— Коли мати не пускає, то я попрошу батька. Виждемо ярину, то може й поїдемо в гості.

— Проси, Лавроне, батька, бо я з нудьги не знаю, де дітись. Шумить діброва на горі, та тільки жалю міні завдає. Що вечора дивлюся на заросянські гори, що вечора туди пориває мою душу! Як би я мала крила, я б, здається, зараз одвідала свою неську. Така нудьга мене бере, що, здається, як би я зозулею летіла, то ліси б посушила своєю нудьгою, крилами сади поламала б, степи попалила своїми сухотами и зелені луки слезами залила.

Молода молодиця залилась слезами, як мала дитина. Лаврові стало жаль молоді жінки. Він пригорнув її до себе, вговорював ласкавими словами.

— Здається міні, що до моєї матінки й дорога терном та колючою ожиною заросла, сказала Мелашка.

Лаврін таки впросив батька, а батько почав вговорювати Кайдашиху. Кайдашиха пустила невістку до родини, а сама таки не поїхала. Навіть попадині пухові подушки та наливка не заманили її на Западниці. Кайдашиха вговорювала поїхати до сватів Кайдаша. Кайдаш не схотів, бо в Бієвцях була недобра го-рілка.

— Візьми ж, Мелашко, паляницю батькові, а дітям я передам гостинця; ось, бач, яка паляниця! На Западницях мабуть и не бачили таких паляниць, не тільки що не їли, сказала Кайдашиха, подаючи Мелашці пухну паляницю.

Мелашка взяла паляницю в руки. Паляниця, через свекрушин докір, стала для неї важка, як камінь.

Лаврін пішов з Мелашкою в Бієвці.

Тільки що Мелашка ступила на батьків поріг, та й залилась дрібними слёзами, впавши матері на груди.

— Я думала, дочко, що ти вже од нас одцуралась. Ждала я тебе в гості, в вікна виглядала та вже й перестала.

— Не пускав нас батько, не пускала й мати, сказав Лаврін: в жнива було дуже багато роботи.

— Чого ж це ти, дочко, так росплакалась? Мабуть дуже скучала за Бієвцями та за пами, говорила мати: привикай, серце, до чужого села та до нової рідні. Адже ж люде якось привикають. Не дурно ж кажуть: дівка, як верба: де посади, то прийметься.

— Не так легко, мамо, прийнятись, говорила Мелашка: коли посадили ніби на горячому піску.

Мати задумалась: вона догадалась, який то був горячий пісок.

— У нас була, як рожа цвіла, а тепер така стала, як квітка вяла, сказала Балашиха, роздивляючись на свою дочку: чого ти, дочко, зблідла та неначе пилом припала? И голос твій став такий тихий та смутний.

— Нема міні од чого цвісти. Як би не Лаврін, то я б, здається, рада й до вас вернутися.

— Не можна, дочко! завязала головоньку, не розвяжеш до віку, сказала Балашиха, осміхаючись через слёзи.

Матері все здавалося, що Мелашка скучає за Бієвцями, що вона ще дуже молода и жалкує за дівочкою красою та за чорною косою. Вона не думала, що Мелашці так було важко в свекрухи, неначе вона лупала кам'яну гору, та іла гіркий полинь.

— Привикай, серце! Як я вийшла заміж за твого батька, то й я плакала, а далі звикла. Така вже жіноча доля.

Мелашка обцілувала маленьких братів та сестер, розв'язала хустку з гостинцями. Діти вкрили хустку, як мухи мед, а в тій хустині було всякого добра: й горіхи з насинням, и груші, й яблука, ще й медяники. Діти аж плескали в долоні та щebetали на всю хату.

Балашиха накрила стіл скатертею, поставила пляшку з горілкою. Балаш частував зятя, а Мелашка з матір'ю пішла в садок, жалувалась на свекруху й свекра, виплакала всі слёзи, що зібрала за всі жнива, и полила ними материн садок. Мати стояла під вишнею та й собі плакала.

— Я тижня не пробула в свекрухи и вже слёзами облилася, говорила Мелашка. Як би Лаврін не оступався за мною, то вони б

мене заїли. А збоку через сіни живе Карпова Мотря, як люта змія, ненавидить мене через свекруху. Заскубуть, заклюють вони мене, мамо, як лихі шуліки голубку.

— То ти, дочко, не потурай свекрусі. Адже ж Мотря не мовчить, то й ти не мовчи.

— Коли, мамо, кругом мене все чужі люде, чужий рід, чуже село. Я одна, як билина в полі, а вони всі на мене, як вітер на билину.

Поплакала Мелашка з матір'ю в садку, ввійшла в хату, сіла за стіл полуднувати и не полуднувала.

— Як би міні перекликати сюди Лаврона, я б на віки зосталась у матері, думала Мелашка, поглядаючи на убогу хатину.

Мелашка посиділа в батька до вечора, пішла до сусід, побачилась с сусідами, наговорила и вже смерком розпрощалась з ріднею. Перейшла вона двір до воріт и стежку облила слізми. Йшла вона долиною та все оглядалась назад на батькову хату, вийшла на гору, ще раз подивилась на вишневий садочок.

— Прощай, мій спокою! мій віночку, вишневий батьків садочку! подумала Мелашка и пішла селом до дому з Лавроном.

Вже в ночі вони прийшли до дому. В хаті всі спали. Лаврін почав стукати в двері. Двері були заперті на засов. В хаті ніхто не обзивався. Лаврін постукав у вікно.

— А вже ж! оце встану вам відчиняти! крикнула в хаті Кайдашиха, неначе десь у діжці: досиділи до ночі, то про мене ночуйте й на дворі.

Старий Кайдаш не чув нічого и спав, як убитий. Кайдашиха замовкла. В хаті знов усе затихло.

Лаврін пішов під Карпове вікно и постукав у шибку.

— Хто там стукає! гукнула Мотря.

— Одчини, будь-ласка, Мотре! це ми! сказав Лаврін.

— А мати чом не встане та не одчинить; мабуть где, поки я встану, обізвалась Мотря, неначе десь у погребі.

— Одчини, будь-ласка, бо мати не хоче одчиняти, просив Лаврін.

— А вже ж! велика пані! Нехай встане та й одчинить, крикнула Мотря.

В Карповій хаті щось заворушилось: то вставив Карпо. Він заворушився в сінях, стукнув лобом об двері, звалив кочергу, перекинув мірку в сінях, и, позіхаючи на весь рот, одсунув засова.

Лаврін з Мелашкою ввійшли в сіни. В одчиняні двері наліво кричала Мотря, в двері направо репетувала стара мати.

— И де чортяка їх носить до пів ночі! Ходять у ночі с чортами разом, та ще ім и двері одчиний! верещала по один бік Мотря.

— Досиділись мало не до світа, неначе завтра свято! Ще й уставай та двері ім одчиний! кричала с печі мати.

— Чого ви, мамо, кричите! ще й не вставали одчиняти, а верещите на всю хату, обізався Лаврін.

— Виводив попід руки свою Мелашку по всіх Западнцях до півночі, ще й мене розбудив.

— Якого ти чорта кричиш? аж мене перелякала! обізався с-просоня старий Кайдаш: оце наробили гвалту! Міні здалось, що хата зайнялася.

Мелашка швиденько кинула свиту на лаву и впала, як нежива. Лаврін погасив світло. Мелашці здалося, що вона з зеленого саду та ступила просто на лід.

— Потрівай же, Мотре! виносила я с сіней и своє и твоє сміття, а завтра не винесу, думала Мелашка, згадуючи науку своєї матері: нехай уже лає мати, а то й вона кричить.

Другого дня Мелашка вимела хату й сіни и покинула сміття коло порога. Мотря переступила через поріг и спіткнулась на сміття.

— Оце понакидали свого сміття під порогом. Дві їх здорові, як печі, а сміття не винесуть, сказала Мотря так голосно, щоб було чути в свекрушини хату.

— Виносила я до сьогоднішнього дня и твоє сміттячко, а тепер не буду. Маєш руки, то й винесеш, сказала Мелашка.

— А тобі та твоїй свекрусі хіба поодпадали руки, крикнула Мотря.

— Не поодпадали, але як носитиму що дня сама сміття, то й поодпадають.

— Ще й підмела на мою половину сіней, сказала Мотря и вхопила віник та й одсунула сміття під самісінькі свекрові двері.

С хати вийшла свекруха саме тоді, як Мотря сунула сміття під двері. Сміття посипалось на свекрушині ноги. Вона підкинула ногами сміття в гору и обсипала Мотрю.

— На що ти, вража дочко, сунеш оце сміття міні в хату? крикнула Кайдашиха.

— Од вражої дочки чую. Суну на те, що це ваше сміття. Про мене візьміть його та поїжте! крикнула Мотря.

— Іж сама, коли мене загадуєш; про мене сховай його в свою скриню та понеси матері на гостинець, релетувала свекруха.

— Не матері, а вам принесу ще й на стіл покладу, сказала ласкаво але хитро Мотря: поісьте на здоровячко, бо чия праця, того й користь.

— Я, Мотре, виносила й твоє сміття с сіней, а тепер не буду: винось сама. Я од цього часу и твоєі половини сіней не буду мести, обізвалась Мелашка.

— То про мене перегородить сіни тином по половині! Я через тин не буду лазити до вас у гості, кричала Мотря: впала в гріх, що вимела усі сіни та сміття винесла. Ти менча то й мети сіни.

— Як на менчу, то більше треба здавати роботи, сказала Мелашка: од цього часу я не буду мести твоєі половини сіней.

— Та про мене и своєі хати три дні не мети! Чого це ви до мене причепились у двох, як скажені собаки! вже кричала гвалт Мотря и била кулак об кулак.

Три молодіці тупцями кругом сміття, неначе три курки на смітнику.

— Чи ви показались, чи вас чорт напав, крикнув старий Кайдаш входячи в сіни. Чого це ви гризетесь? Ось я вас по-пирю ломакою!

Мотря втікла в свою хату й двері причинила. Стара Кайдашиха стояла над сміттям и виливала на ёго всю злість, що мала вилити на Мотрю, а далі захопила віника й присунула сміття під Мотрині двері.

— На тобі твоє добро! крикнула свекруха, ще й віника в гору підняла проти зачиняних дверей, неначе то були не двері, а сама Мотря.

— Поїйте ёго з Мелашкою. Бодай ви ним обідві подавились! кричала за дверима Мотря.

— Бодай уже тебе вдавила болячка. Ти міні сидиш тут в горлі гірше од болячки! кричала Кайдашиха, тикаючи себе в горло пальцем та обертаючись до зачиняних дверей.

— Ти ж міні гірше од трясці! кричала Мотря и ніби кляла свої двері.

— Бодай тебе трясло и твоіх Довбишів, и твою таранкувату сестру и весь твій поганий рід до страшного суду! лаяла Кайдашиха и штурхнула в двері віником так, що нехворощ за-тріщала и посипалась на землю.

— Не штуркай в моі двері, бо як вискочу, то штурхну тебе в морду так, що й ноги задереш, галасувала Мотря и три-

снула обома кулаками в двері. Двері одскочили и справді тріснули Кайдашиху по лобі.

Кайдашиха одскочила и и вхопилась рукою за лоба.

— Вбе вона мене! зість мене без соли, зжене вона мене с світа! кричала Кайдашиха: ой Боже мій, світе мій!

Мотря через одчиняні двері вгляділа під своїм порогом сміття, нагнулась, вхопила в пригорщі сміття, сицнула ним свекрусі в вічі и причинила двері.

Кайдашиха вхопилась за очі. В очах було повно сміття. Вона кинулась одчиняти двері и вхопилась за кілок обома руками. Мотря з другого боку обома руками держала двері за кілок.

— Пусти! нехай я тобі коси обскубу! кричала Кайдашиха.

— Побачимо, хто кому обскубе! кричала Мотря: обскуби собі та Мелашці.

Молодиці смикали кілок кожна до себе. Двері одхиялись то знов причинялись, аж гунали. Старий Кайдаш кинувся обороняти двері, одіпхнув Кайдашиху и так гушнув кулаком в двері, що Мотря за дверми пустила кілок и одскочила. Він одчинив двері и закричав на Мотрю:

— Чого ти, галасуєш на весь куток, неначе тебе чорти хапають!

— Чого ви лізете в мою хату? яке ви право маєте лізти через мій поріг? Я вам голову провалю кочергою! кричала Мотря, бліда, як смерть. Вона стояла серед хати с кочергою и як би старий Кайдаш не одскочив назад за поріг, вона б и справді провалила ёму голову кочергою.

— Цур вам! осика вам! Де баби біються, там и чорт не розбере діла. Мелашко! будь ти найрозумнійша. Візьми оте сміття та винеси на двір.

Мелашка взяла шматок ряднини, згорнула половину сміття, а половину покинула під самим Мотриним порогом.

— Я своє винесу, а твоє осьдечки кидаю! крикнула Мелашка, виносячи сміття с сіней.

Другого дня Мелашка вимела свою хату и половину сіней, неначе шнурком одміряла.

— Як вимела рівненько. Чи не поясом міряла сіни? питала Мотря в Мелашки.

— А хоч би й поясом? що тобі до того. Не буду виносити од цього часу твого сміття, сказала Мелашка.

— А хіба ж ти не міряла сіней шнурком, як мазала діл та стіни? обізвалась Кайдашиха. Мірите ви, бодай уже міряла вас лиха година.

Од того часу Мелашка знайшла собі ще одного ворога. Мотря не давала їй перейти сіней: вона була сердита на Мелашку за те прокляте сміття. Од того часу в хаті гризла Мелашку свекруха, в сінях та на дворі стерегла її Мотря.)

Настала зима, настав важкий час для Мелашки. Кайдашиха насілась на неї, як лиха доля: сама спала досхочу, робила легку роботу, а все важке діло скидала на Мелашку, як на свою наймичку. Молода Мелашка, вкинута в чуже село, між чужі люде, не сміла нічого говорити проти свекрухи и мовчки робила все, що загадувала свекруха. Вона вставала вдосвіта поперед усіх, топила й варила, діжу місила, хліб пекла, ходила прати на став, прибирала в хаті, ще й на полотни пряла. Свекруха гризла, за все докоряла, ще й судила між людьми. Мелашка ні чим не могла догодити свекрусі й свекрові. Вона була тільки тоді щаслива, як одпрошувалась в гості до батька, та й те траплялось дуже рідко. Старий Кайдаш пив у шинку, приходив п'яний до дому и зганяв злість більше на невістці, ніж на своїй жінці. Мотря не пропускала Мелашку через сіни и зачіпала її уціпливими словами. Лаврін оступався за нею та й годі сказав.

Раз у великий піст перед вербою Кайдаш прийшов у хату вечеряти и вже був зовсім п'яний. Сімя повечеряла и полягла спати. Кайдаш збудив Мелашку и звелів подавати собі вечерю. Мелашка пасипала в миску гречаних галушок и поставила на стіл. Галушки були холодні, стали тверді й такі густі, як кваша. Кайдаш пхав їх у горло и не міг ніяк захнути. В ёго повипадали зуби и він ніяк не міг їх розжувати.

— Наварила ж, невістко, галушок! Чи це каміння, чи галушки? сказав Кайдаш до Мелашки: на покуштуй, чи вкусиш? Ти думаєш, що в мене залізні зуби? На! батькові своєму понеси, нехай вдавиться. Це я знаю, нащо вона наварила міні каміння: щоб мене с світа згубити! щоб я скоріще вмер, та покинув вам усе добро! О хура чортів на вашу голову з Лавроном та й с Карпом! Це вже вони змовились, щоб мене галушками вдавити цієї ночі. На! понеси собакам.

Кайдаш взяв у ложку галушку и шпурнув нею на Мелашку. Галушка перелетіла через її голову и свиснула в комин.

— Оце тобі, а це твоєму батькові! сказав Кайдаш, и друга галушка свиснула, як куля й ляпнула об мисник.

— А це твій матері! и третя галушка чавкнула на грубі.

— А це тобі, чортів сину, щоб не троїв батька! И четверта галушка полетіла на Лаврона и луснула ёго по губах.

Лаврін прокинувся, сів на лаві, витріщивши сонні очі, й чухав боки кулаками.

— А це тобі Карпе! галушка полетіла в гору и ляпнула об стелю, а с стелі потрапила Мелашці на голову.

Мелашка дивилась, як літають по хаті галушки, и не знала, чи плакати, чи сміятись.

— А Мотрі вже й нестало! Мотря відьма! перекинула галушки на макітру, говорив Кайдаш: звідкіля це макітра прилетіла на стіл? Це не макітра! та це Мотря прилетіла з лисої гори. Кайдаш штовхнув рукою ту невидиму макітру и одсунувся трохи на бік.

— Потривайте ж, матері вашій хура чортів, ще й сіра свита зверху. Не діждете, щоб я вдавився цим камінням. Карпо забрав воли й вози, а ця с своїм Лавроном хоче забрати ярма й занози.

Кайдаш присунувся до стола, поколоцькав ложкою в мисці и взяв у рот галушку. Галушка була здорова, як пацюк, и застрягла ёму в губах.

— Чи пацюки, чи каміння? Каміння! Це не галушки! А не діждете ви, щоб я ними вдавився. На! давись сама с твоїм Лавроном! крикнув Кайдаш, вхопив миску и шпурнув нею на Мелашку. Миска розгубила по дорозі галушки й юшку и гепнула об припічок. Кайдашиха прокинулась на печі и закричала с переляку.

— Хто там кидається! Що там розбили! Ой Боже мій! Чи стеля завалилась, чи що.

— Еге! стеля! Наварили міні отрути та ще й на вечерю дали, щоб я в ночі луснув. А я таки не лусну, матері вашій хура жидів ще й з рублем зверху, на злість не лусну и не істиму каміння, булькотав Кайдаш.

Мелашка стояла коло печі, згорнувши руки, и тільки дивилась на сивого пьяного свекра.

— Ось я вам и ваші ложки поламаю и вам спини поламаю! отак, отак!

Кайдаш штрикав ложкою об стіл з усієї сили, доки ложка не хруснула двічі. Він дупив її кулаком та все приказував: отак, отак!

Кайдашиха скочила с печі.

— Бога бійся, або котрого святого! Що ти робиш? чом ти не лягаєш спати? Чого ти стоїш, згорнувши руки, та не ля-

гаєш спати? крикнула Кайдашиха на Мелашку, неначе Мелашка була у тому всему винна.

Мелашка пішла до лави и лягла, а Кайдаш ще довго сидів, тикав кулаком в стіл та все приказував: „отак, отак! матері вашій ковп'як!“ доки не потрощив ложки на шматочки. Він упав на лаву, й захріп. Кайдашиха встала, дмухнула на каганець и все в хаті замерло, тільки Мелашка обливала постіл слёзами. В неї була думка, чи не втікти до батька та більше не вертатись у Семигори.

Настав страстний тиждень. В великий понеділок до Кайдашів зайшла баба Палажка Соловіха. Вона була дуже богомольна и що року їла паску в Києві в Лаврі. И тепер вона збиралася в Київ, але самій йти до Києва було невесело, а ще до того вона трохи боялась сама виражатись в далеку дорогу. В неї була думка підбити самого Кайдаша, бо з чоловіком в дорозі все таки бабі безпечніше.

— Помагай-Біг вам! Поздоровляю вас з великим понеділком, промовила Палажка.

— Спасибі, будьте й ви здорові, одказала Кайдашиха: сідай, Палажко, в нашій хаті.

Палажка сіла на лаві и скорчилась в три погібилі. Вона за великий піст так спостилась, що в неї тільки очі блищали, а кістки під шкурою мало не торохтіли.

— Чи підеш, Палажко, и цёго року до Києва? спитала Кайдашиха.

— Як Господь поможе та сподобить, то чом би й не піти. Зсіла я двадцять пасок у Києві, то може Бог поможе зсісти и двадцять перву. Стара Головичиха зохотилась йти зо мною, та це може хто и з вас піде з нами, бо як з хати піде їсти паску в Київ хоч один чоловік, то Бог благословить усю сімю и на хліб буде поліття. А як хто їстиме що року в Києві паску, та ще й умре на великоднім тижні той піде просто в рай, бо на великоднім тижні царських врат не зачиняють, и в церкві, и в раю; душа через царські врата так и полетить просто в рай.

Палажка оберталась до Кайдаша. Вона знала, що він богомольний.

— А хто постить дванадцять п'ятниць на рік, той не піде просто в рай? Чи не чула ти, Палажко, чого про те на Печерях або в Лаврі? спитав Кайдаш.

— Ні, сказала з повагом Палажка: хто постить в ті п'ятниці та носить при собі сон Богородиці, той не буде в воді по-

топати, в огні горіти, од наглої смерти помірати, а в рай просто не піде. А хто піде в Єрусалим, або що року в Києві в Лаврі паску істиме, або вмере на самий Великдень, той спасеться, того душу янголи понесуть просто до Бога.

Мелашка слухала и в неї робота випала з рук.

— Треба в Києві на великому тижні висповідатись в чистий четвер одговітись, треба молебінь на Печерах найняти, на часточку дати, на святі моці по шагу покласти, то тоді Господь и помилує нас, навчала баба Палажка, піднявши в гору палець: а хто купить мира од мироточивих голов, або масла з лямпад над святою Варварою, та буде мазати собі очі та лоб, в того ніколи не болітимуть очі й голова. Я знаю в Києві всі моці, всі церкви. Оце як хожу по Печерах та по церквах, то за мною йде рядом сотня або й друга людей, а я всім розказую, в якій церкві які моці, показую, де леясить пір'я з Архангела Гаврііла в паняньському монастирі, де стоїть молоко Богородиці, де святий Миколай притиснув до стіни своїм образом злодія, як той хотів обікрасти церкву.

— Не вже притиснув? спитала Мелашка, розкривши широко очі.

— А вже ж притиснув, ще й за чуба рукою вхопив та й держав, доки ченці з усього Києва не посходились. А од образа пішов світ на всю церкву, як од сонця. Ченці думали, що в церкві пожежа, та й позбігались. Коли глянуть на те чудо, та скоріше на себе ризи, та зараз вдарили в дзвони, та позабірали в руки свічі та давай перед Миколаєм правити та молитись. Тоці образ и пустив злодія. А той злодій зараз постригся в ченці тай став святим.

В хаті всі слухали палажчину мову. Молодиці позгортували руки та важко здихали, приказуючи: ой Боже наш, Боже наш!

— А я оце як прийду до того Миколая, та як почну розказувати, то мене люде обступлять та й слухають, та аж шапки поздіймають та христяться. Я знаю, и де гроші коло образів класти, а де гроші черниціям та ченцям просто в руки давати. А за мною люде так и валять всякою, а я їх вожу од Военного Миколая до Десятинного, од Десятинного Миколая до Доброго, од Доброго Миколая до Малого, а далі до Мокрого Миколая, а потім до Притиского Миколая.

— Ой пустіть мене, мамо, в Київ з бабою! просилася Мелашка: я и зросла, а в Києві не була. Мене й Господь не помилує, на тім світі.

— А церкви там все з золотими верхами. В Печерях лежать дванадцять братів, що будували Лаврську дзвіницю. Кажуть, що як будували, то вона все входила в землю, а одної ночі й вийшла з землі. Од того чуда усі брати постриглись в ченці. Господи, скільки я переводила людей на самий верх дзвіниці до великих дзвонів!

— Ой пустить мене, матінко! Здається вмиру. як не піду в Київ: чи то правда, що там є такий лев, що з рота вода біжить?

— А вже ж є; а на львові сидить Святий Самсін та щелепи йому роздирає. Як піймав його на Подолі коло Дніпра, як роздер щелепи, та й сам каменем став и лев каменем став, а з лева з рота вода потекла. Та якого там дива нема! Як би розказувати все, то не то що дня було б мало, тижня мало! говорила Палажка и підвела очі до образів, підняла обидві руки вгору ще й пальці розставила.

— Там на Андреевській горі під престолом є джерело, а в те джерело що року забивають віз вовни. Як тільки покажеться зверху роса, то зараз знов запишають туди віз вовни, бо якби полилась з того джерела вода, то весь світ залила б. Я сама чула, як янголи бовтають воду під престолом. Ой Господи! помилуй нас грішних! сказала Палажка и здихнула на всю хату.

Старий Кайдаш сидів, похиливши голову, а Мелашка плакала.

— Піду я з бабою до Києва та одговіюсь в Лаврі. Як не пустите мене, то я, здається, вмиру, сказала Мелашка.

— А вже ж, Марусе, пусти невістку, бо як не пустиш, то буде тобі великій гріх од Бога, навчала Палажка, тикаючи пальцем на образи.

— Та коли ж на великому тижні багато роботи, обізвалась Кайдашиха.

— Я мамо готова день и ніч не спати, пороблю вам усе діло та й піду, просила Мелашка, втираючи слізи.

— Та про мене йди та й за нас подаси на часточку, сказав Кайдаш: пішов би й я, та настає чоловіча робота на полі.

— А коли, дочко, думаєш ити, то спечи собі святу пасочку та поросятко, та вкинь в торбу крашанок, та кільце ковбаски, та шматочок сала, щоб розговітись свяченим у Лаврі, то тебе Господь простить и помилує, навчала Палажка: а я вже тобі дорогу скрізь покажу, як по писаному. Мене всі богомольці знають з усього світа; я ім усім даю лад.

Баба Палажка розпрощалась и пішла з хати. Кайдашиха вчинила тісто и спекла Мелашці маленьку паску. Баба Палашка назбирала по селу десять бабів и другого дня зайшла за Мелашкою. В палажчиній торбі була й паска й печене порося з хріним у зубах, и сало, й навіть крашаики. Вона кланялась кожному в хаті и просила простити їй гріхи. Богомольці пішли до Київа.

— Та не барися, дочко; вертайся до дому! наказувала Кайдашиха невістці, стоячи за ворітьми.

— Як Господь не прийме нас до себе, то й вернемось, говорила Палажка, кланяючись до дзвіниці до самої землі.

Йдучи селом, Палажка заходила в декотрі хати, щоб попрацятись з тими молодицями, з котрими вона лаялась; але як вона лаялась з цілим селом, то для неї прийшлося не минати ні одні хати и ходити з хати в хату, як ходить піп з молитвою.

Богомольці йшли день, упросились в одному селі на ніч до добрих людей, перепочували и раненько знов пішли в дорогу. Мелашка неначе на світ народилась: її не допікала тут ні свекруха, ні свекор, ні Мотря. Понад дорогою зеленіли молоді жита, синіли далекі гори та могили. На дворі було тепло й ясно. Мелашка ніби набіралася здоровля на волі.

Вже звернуло з пів дня. По один бік дороги була чимала гора, а на горі могила. Баба Палажка повела молодиць на ту могилу. З тиеї могили вже було видно Київ з церквами та дзвіницями. Тиеї могили богомольці не минали ніколи.

Палажка зійшла на могилу, впала на коліна и почала молитись. З могили було видно на горах високі дзвіниці, церкви з золотими верхами. Кругом Київа в долині зеленів густий ліс, синів за Дніпром, ніби повитий синім туманом, бір, а між соснами подекуди блищали широкі плеса розлитого Дніпра. В лісі блищали золоті хрести монастирів, неначе дороге каміння, розкидане зверху на бору. Сонце свігло на київські гори; золоті верхи сяли й горіли. Баба Палажка принала до землі головою, а за нею й молодиці почали бити поклони.

Палажка встала и, піднявши руки в гору, почала розказувати богомольцям:

— Онде велика лаврська дзвіниця, а ото коло неї сама Лавра, а то далі свята Софія, а то свята Варвара, говорила вона.

Молодиці водили очима слідком за її рукою, а Мелашка стояла, як кам'яна. Ті золоті верхи та білі дзвіниці здавались для неї якоюсь дивною казкою. Вона вперве йшла до Київа. Богомольці перейшли бір и прийшли на заставу. На заставі стояла

черничка и пристала до їх: спасайтеся! люде добрі! нехай вас Господь спасеть и помилує. Йдїть говіти в наш монастир на Подолі до святого Хрола й Лавра. У нас більше мощей, ніж у других монастирях; у нас є частка младенця, убитого Иродом, є риза христова и кров з христових ран, и пір'я архангела Гавриїла, й молоко Богородиці.

Богомольці прибували до застави сотнями. Черниця проповідувала и заманювала їх до свого монастиря. Сотня богомольців пішла за нею. На других заставах так само стояли черниці й загляли до себе богомольців.

Баба Палажка не послухала черниці. Вопа гордо одказала, що вже йде в Київ їсти двадцять першу паску и знає всі церкві й монастирі.

Над вечір Палажка привела богомольців у Лавру.

— Чи тут той лев, що з рота в ёго тече вода? спитала Мелашка.

— Де там тобі тут! гордо сказала Палажка: покажу тобі й льва, а це, бач, велика дзвіниця, а оце Лавра; тут лежать мощі святого Феодосія...

Мелашка глянула на дзвіницю и трохи злякалась. Для неї чогось здавалось, що дзвіниця впаде на неї и раздавить її.

Богомольці пішли в церкву. В великій Лаврській церкві йшла одправа. То було саме на страсть в чистій четвер. Вся велика церква палала свічками, и була набита народом. По церкві неначе розливалось огневє море, заливало закутки, йшло поза стовпами, переходило на стіни, спажнуло на високому иконостасі до самого купола, ростило на чисте золото иконостас и повисло під куполами огневими краплями на панікаділах. Після кожної євангелії дзвонили в дзвони. Серед церкви виходили ченці, ставали півкругом и співали страстні пісні.

Палажка и Мелашка посвітили свої свічки и впали на коліна. Сорок душ ченців в чорних клобуках співали серед церкви такі жалібні пісні, неначе хотіли виплакати в піснях всевітнє горе народа. То був не жаль, не плач горя, а якийсь слізний крик, якесь море сліз, що зливалось тисячі літ и злилось до купи и полилося піснями з грудей. Здається, в тому морі сліз текли ріки народнёго горя од самого початку світа, горя од холоду й голоду, од меча, од огню, од татар, од царів, од панів, од жидів, од дужого й богатого, од дикого звіря...

Якась незвичайна туга лилася слізми з тих давніх пісень, складаних сотні літ.... и Палажку и Мелашку здавило за серце.

В тих слезах співу ніби текли ріки їх власних сліз од їх бідности, од панщини, од московських та польських закуцій, од давного польського ярма, од жидівського здирства.... Палажка плакала, аж ридала. Мелашка ніби почула в тих піснях, впізнала своє горе в свекрушиній хаті и залилась слізми.

— Ратуй мене, Боже, ратуй, бо я молода загину! подумала Мелашка, стоячи на колінах коло Палажки и залилась слізми.

Вони вийшли з церкви. На дворі була північ. З церкви висипала сила народа. Коло Лаври була гостиниця тільки для панів. Ввесь народ покотом ліг кругом церкви на кам'яних плитах. Багата Лавра не спромоглася поставити гостиницю для народа, хоч забагатіла народними грішми.

Висипали зорі на небі. Мелашка не могла заснути. В неї над головою ніби висіла дзвіниця, а в вікна виглядали здорові дзвони. Вона й дивувалась и боялась тих дзвонів, та все роспитувала в Палажки про Печері, про святих в Печерях, про лева, та про пір'я з архангела Гавриїла. Для неї так хотілось побачити всі дива, що вона не чула, як у неї боліли ноги, нили коліна.

На другий день баба Палажка повела молодиць по церквах. До неї пристало ще з п'ятьдесят богомолек. Всі вони йшли за нею, як сліпці за поводитором. Палажка водила їх од одного Миколая до другого, так що богомольці загубили лік церков. Богомольці прийшли в Софію. Серед церкви на амвоні стояв митрополітанський стілець з червоною подушкою. Один дзвонар поклав на ту подушку образок, поставив олив'яну тарілку, вдарив поклона и поклав на тарілку шага. Баба Палажка й собі вдарила перед стільцем три поклони, поцілувала образок и кинула на тарілку шага. За нею посинались молодиці. Посинались п'ятаки на тарілку. Дзвонар забірав з тарілки гроші и сховав собі в кишеню.

— Святий сидів на цьому стільці! йдіть цілуйте образ, та кладіть по шагу, говорила баба Палажка до молодиць.

З Софії Палажка повела богомольців до Михайловського монастиря и найняла молебінь Св. Варварі. За нею слідком и другі молодиці клали гроші на молебінь. Од Варвари Палажка повела їх до святого Андрея, а звідтіл на Поділ в панянський Хроловський монастир.

— Наймайте молебінь святому Флору й Лавру! шептала черниця молодицям: жертвуйте на святі мощі, а гроші давайте міні до рук.

Деякі молодиці оддали гроші черниці в руки. Черниця сховала їх десь під свою чорну рясу.

— Чи показують ризу господню та пір'я з архангела Гавриїла? спитала баба Палажка.

— Од пір'я ключі у матушки Игуменії. Ви не сподобитесь ёго сьогодні бачити, а ризу Господню я вам покажу.

Черниця повела бабів за колони, зняла з однієї срібної домовини з мощами червоне покривало. Під ним було друге дороге, все золоте з золотими китицями.

— Спасайтеся! прикладайтеся до Господнєї ризи! говорила черниця плаксивим голосом. В цій ризи Христа жиди мучили.

Баба Палажка впала на коліна, залилась сльезами и поцілувала кіпчик золотого покривала. Мелашку взяв якийсь страх, як вона доторкнулась губами до золота та до оксамиту. Для неї здалося, що вона бачить самого Христа и цілує ёго одєжу. Всі молодичі плакали, втерали слези, а черниця плаксивим голосом розмалёвувала, як жиди Христа мучили, як накладали на голову терновий вінець, як били вірєвками и роспинали на хресті. Богомольці кидали на ризу гроші, а черниця забирала и ховала їх десь під рясою та все поглядала на двері, щоб часом не надійшла мати игуменія.

В велику п'ятницю Палажка повела богомольців на Поділ. Богомольці заночували в Брацькому монастирі. Утрення мала початись в третій годині о півночі. Богомольці збирались лягти спати покотом на траві під липами просто чернечих келій. З одних дверей келії за богомольцями слідив очами один чернець, молодий, здоровий та повновидий, з довгою чорною бородою. Він набачив у церкві Мелашку. Її краса так вразила ёго, що він не міг одірвати од неї очей. Він вийшов слідком за нею з церкви, підглядав, як вона сіла з богомольцями під липами полуднувати, и все стояв на дверях, доки смерклось на дворі и богомольці полягали рядом на траві. Він наглядів, що Мелашка лягла другою од краю и пішов у свою келію.

З самого краю коло Мелашки лягла баба Палажка и ніби стерегла своє стадо, як добрий пастир. Але одна семигорська молодича десь спізнилась, прийшла до гурту и лягла спати коло баби Палажки з самого краю, підмостивши під голови клунок з харчами. Баба Палажка лежала тепер од краю другою.

Вже пізненько, як усі богомольці поснули таким сном, що їх не розбудили б и Лаврські дзвони, чернець вийшов з келії, знайшов той ряд, де лежала Мелашка, як ёму здавалось, другою од краю, підкрався тихесенько та й натрапив як раз на бабу Палажку. *Смолко*.

Саме тоді бабі Палажці приснилось, що вона вилізла на лаврську дзвіницю, та й стала під великим дзвоном. Дзвін одірвався та й упав на неї. Вона закричала з усієї сили, але дзвін надавив її важким серцем и затулив рота. Прокидається вона, и чує, що на її лиці чиясь здорова борода, а чийсь губи так вчепились в її губи, що вона ніяк не могла розтудити рота. Вона хотіла підняти руки, але хтось держав її за руки, придушивши їх, ніби железом, до землі. Вона хотіла повернути головою, а в неї на лиці плуталась страшна борода, а повні губи так цілували її, що в неї губи аж пристали до зубів.

Баба Палажка перелякалась. Їй здалось, що на неї справді впав дзвін, що то не був сон, а правда. Але вона якось покрутила головою и так крикнула на все горло, що побудила всіх богомольців. Піднявся гвалт, шум. Богомольці заворушилися, зашуміли, а повні губи цілували бабу в щоки, в брови, в очі, а далі щось чорне знялося и, як куля, полетіло між липи.

— Що це таке? думав чернець: така гарна молодиця, а лице таке тверде, як діравий горщик; аж губи щемлять!

— Що там таке! чи злоді, чи що? питали сонні богомольці.

— Це тебе, Палажко, хтось чи цілував, чи хотів обікрати, обізвалась крайня баба.

— Ой щось побігло! крикнули молодіці и кожна почала обланувати свій клунок під головами.

— Це нечиста сила мене давила, говорила баба Палажка, це він мене скушав, бо я вже висповідалась и завтра мала причащатись. Оце, Боже мій, який гріх трапився! Двадцять пасок ззіла в Києві, а за двадцять першою такий гріх трапився. Послинив нечистий усе лице й губи, й щоки. Пху на тебе сатано!

— Та то якийсь послушник побіг до келій, говорив один чоловік.

— Еге! добрий послушник! Се, Дух Святий при нас, чорт! Пур ім таким послушникам. Прийдеється завтра другий раз сповідатись. Оце одговілась! Боже мій, яка міні напасть од скусителя, бідкалась баба Параска.

— Мабуть якийсь послушник, бо я чула, як він вас, бабо, цілував, сказала простенька Мелашка.

— Оце вигадала! сказала баба Палажка: чи то можна, що б в монастирі були такі ченці. Неначе я оце вперше в Києві. Говорить, неначе маленька. Ще рознеси по Семигорах, як вернесь до дому.

Баба Палажка дуже обідилась. Вона бачила, що Мелашка підривала її повагу, боуім то чорти вже звернули на неї свою увагу и почаствовали своїм жениханям та поцілунками.

Одначе на другий день баба Палажка боялась zostаватись на ніч у монастирі и повела богомолок говіти в одну церкву на Подолі, під самою Андреевською горою. В тій церкві був старий священник. Він збудував для богомольців, зараз коло цвинтаря, на церковному дворі довгу комору з перегородками, але без вікон, и пускав тудя богомольців на ніч. Тиею коморою він притягував до себе велику силу богомольців и заробляв добрі гроші. Манастирі навіть не поробили для селян и таких комор.

Баба Палажка завела богомольців у ту комору. Там вони поскладали свої мішечки и заперли двері. Рапенько в велику суботу богомольці пішли в церкву. Старий священник сповідав людей. Сотня богомольців стояла кругом ёго и ждали. Баба Палажка кивнула на своїх рукою и повернулась до дверей. Вона боялась, що не діждеться сповіді. А гріх тиеї ночі мучив бідну бабу, як пекельний огонь.

Тільки що семигорці застукотіли чобітьми по залізному помості, священник покинув сповідати якусь бабу, обернувся, махнув до баби Палажки рукою и крикнув на всю церкву.

— Кудя ви, бабки! йдіть до мене сповідатись! В мене шагом дешевше, ніж у Мокрого Миколая. Вертайтесь сюды! в мене сповідь шагом дешевше й покута більша.

Баба Палажка махнула до своїх, и вся ватага повернула од дверей назад и знов застукала чобітьми по залізному помості.

Тим часом як баба Палажка сповідалась, Мелашка вийшла з церкви и сіла між довгими рядами бабів на церковних східцях, під колонами. С краю недалечко од неї сиділа старенька проскурниця и продавала проскури. Мелашка задумалась.

Третій день прожила Мелашка в Києві, як у раю. Вона згадала, що через день для неї треба було вертатись додому, и зітхнула дуже важко. Слезы виступили на її очах. Вона в Києві не бачила ні свекрухи, ні свекра, ні Мотрі, не чула ні од кого лихого слова. Ніхто не гриз їй тут голови.

Проскурниця почула те важке здихання, глянула на молодицю и задивилась на неї.

— Чого ти, молодице, так тяжко здихаєш? спитала вона в Мелашки.

— Господи, як тут у Києві гарно. А як подумаю, що оце треба вертатись додому, то міні здається, що треба через день умірати.

Мелашка розказала проскурниці про своє горе. Добра проскурниці слухала її й жалкувала за нею. В Мелашки блиснула в голові чудна думка. Несподівано їй впало на ум зістатись в Києві. Краса міста, краса церков, монастирів одібрала од неї думку навіть про Лаврона.

— Найміть мене, матушко, за наймичку. Не піду я додому.

— Коли хоч, то й ставай помісячно. В мене одна робота пекти щодня проскури, сказала проскурниці.

Мелашка сподобалась проскурниці, а од неї одходила тоді наймичка.

— Тут у церкві наші односельчане. Сховайте мене, матушко в свою хату, поки вони підуть з Києва до дому.

Проскурниці повела її в свою хату. Хата її була зараз коло церкви на цвинтарі, в великому домі, в нижньому етажі, тільки двері в хату були за брамою, на другому дворі. Проскурниці привела Мелашку в пекарню. Пекарня була невеличка, але висока з одним здоровим вікном, переплетяним жезлізними ґратками. Під вікном од стіни до стіни стояв довгий стіл. Ввесь стіл був укритий рядами проскур и великих, и малих, и маленьких, як буває вкрите стігло чередою. На ліжку коло печі, на подушках, прикритих білим простирядном, лежали здорові проскури, як паляниці. Наймичка печатала проскури знамеником.

Проскурниці звеліла Мелашці помити руки и поставила її в кінці стола виробляти проскури. Мелашка викачувала тісто та все поглядала на двері. Вона боялась, щоб баба Палажка не вислідила її.

Здорова піч була вже витоплена и паніла огнем. Через двері було видно в маленьку комнату, де жила проскурниці. В кімнаті було чисто й гарно, як у віночку. На ліжку білили чисті подушки. На вікні червоніли між зеленим листом китайські рожі. Коло образів з золотими широкими рядами блищала лямпадка. На Мелашку неначе віяв тихий теплий вітер в літній день, такий спокій був розлитий в тих хатах. Вона витачувала проскури, а її думки літали в Семигорах, коло Лаврона. Слезі закапали в неї з очей. Вона втерла їх рукавом.

— Не вернуса до дому, зостануса тут, що Бог дасть, а потім що буде, те й буде, думала Мелашка, втираючи слези рукавом.

Тим часом баба Палажка вистояла службу, запричастилась и повела бабів з церкви. Вона хотіла вести їх у Печері, але на цвинтарі оглянувшись на всі боки и примітила, що нема Мелашки.

— Де ж це ділася Мелашка? говорила Палажка, оглядаючись на всі боки: чи не зосталась у церкві.

Палажка вернулась до церковних дверей, паламарь зачиняв двері и замикав замком.

— Куди ж це вона пішла! Може ж за церквою, говорили баби.

Палажка обійшла з бабами кругом церкви, заглянула в комору, обдивилась увесь двір, Мелашки нігде не було.

— Оце, Боже мій! Де це вона загаялась? бідкались баби и посідали під колонами на східцях.

Сідли вони, сідли, ждали-ждали, а Мелашки не було.

— Куди це її нечистий попіс, почала вже лаятись Палажка: а може вона потяглася за другими людьми. Та чого ми будемо її ждати.

— А вже ж ходім, а то ще и в Печерях не будемо.

Баби знялися з місця и швиденько почимчикували з цвинтаря.

Вечері баба вернулася з Лаври за Мелашкою, а Мелашка не приходила. Палажці треба було йти знов у Лавру на діяння, щоб їсти паску у Лаврі, а Мелашка неначе крізь землю пішла. Баби пішли в Лавру, дождались свяченого, розговілись, знов вернулись на Поділ, а Мелашка все таки не приходить. Вони заметушилися и забідкались, кинулись шукати Мелашки по монастирях, скрізь питали в богомольців и нічого не допитались. Просиділи ще день другий у Києві та й пішли в Семигори.

Баба Палажка, вернувшись у Семигори, боялась зайти сказати Кайдашам про Мелашку, пішла собі додому та й сіла. Але по селу пішла чутка, що Мелашка десь одбилась од своїх людей и не вернулась в Семигори. Та чутка дійшла й до Кайдашів: її принесла баба Параска Гришиха, лютий палажчин ворог, звісна на все село брехуха.

— Христос воскрес! з празником будьте здорові! сказала Параска, переступаючи через Кайдашів поріг: чи ви знаєте, де ваша Мелашка? Це ж наша Палаза розгубила свою череду десь по Києві. Водила, водила, поки доводилась. Мелашка зосталась у Києві, а з Києва мабуть пішла на заробітки за гряницю або на Басарабію. Уже правда! Палажці тільки б сліпих блиндарів водити по селах, а не людей до Києва.

— Та це я перечула вже через людей на селі, сказала Кайдашиха: а Палажка завела нашу Мелашку десь мабуть під шум чи під греблю, та й очей не показує.

— Еге! знаєш ти, чого вона ходить що року до Київа паску істи? Та вона цілу ніч в Брацькому монастирі обнімалась та цілувалась, вже й не знаю, чи с ченцями, чи с чортами. Знає вона там усі входи! Побачиш, коли вона не принесе з Київа другого байстрюка в приполі, бо одного вже має; ще й твою невістку навчить добру.

Параска розказала Кайдашам всю кумедію з бабою Палажкою в брацькому монастирі в велику п'ятницю.

— Ти, Кайдашиха, не пускай з нею більше Мелашки до Київа, як ще Мелашка вернеться додому. Тепер я знаю, як вона розговіляється в Київі, говорила баба Параска.

Лаврін стояв ні живий, ні мертвий. В ёго й руки опали.

— Ой Боже мій! що ж тепер нам робити? Де Мелашки шукати? завела ота стара сука, бодай її завело в ставок та в безодню, говорила Кайдашиха.

— Та піди в волость та попроси, щоб її погнали в Київ шукати Мелашки. Нехай знає, як поводитарем бути, намовляла Параска: та піди, та побий їй морду, та натовчи добре потилицю. Шкода, що вона не завела моєї невістки. Я б оце показала їй Київ.

— Це, мамо, Мелашка покинула через вас, обізвався Лаврін.

— От и через мене! Ще що вигадай! Хіба я гнала її в потилицю до Київа, чи що? говорила Кайдашиха.

— Бо ви її гризли, гризли, доки до свого не догризлись. Як пропаде Мелашка, то я вам цього не подарую, говорив Лаврін, блідий як смерть. А оту стару відьму я за коси потягну в Київ, нехай міні шукає Мелашку.

— А вже ж за коси, та ще й батогом ззаду підганяй! намовляла Параска: та чого ви сидите? Чом ви не підете до неї? Ви думаете, що вона сама до вас прийде? Підіть до неї та роспитайте, та наступіть на неї та придавіть коліном, то вона й роскаже вам, де діла Мелашку. Певно завела в монастир до ченців на спасіння.

— А справді ти, Параско, добре радиш, сказала Кайдашиха: ходім та присікаймося до тієї дурисвітки, може вона знає, де Мелашка, та тільки не хоче признаватись.

— А вже ж идіть усі гуртом та насядьте на неї, то вона й признається, де старців водила, намовляла Параска.

Кайдаш, Кайдашиха та Лаврін пішли з бабою Параскою до Палажки.

Палажка сиділа під хатою на призьбі и грілась на весняному сонці. Вона вгляділа Кайдашів з бабою Параскою за ворітьми, догадалась, чого вони до неї йдуть, и трохи злякалась.

— Христос воскрес, Палажко! сказала Параска: а я до тебе гостей навела, и сама в гості прийшла.

Баба Параска одчинила ворота, впустила Кайдашів, знов зачинила, спердась на ворота обома руками, поклала голову на руки и тільки поглядала на Палажку веселими сірими очима. Її губи осміхались, неначе їх хто помазав солодким медом. Вона зібралась дивитись на кумедію.

Баба Палажка не одказала їй на привитання. Вона тільки блиснула на неї злими маленькими чорними очима. Кайдаші обступили Палажку; вона сиділа на призьбі.

— А що, Палажко! водила, водила нашу Мелашку, доки не завела, сказала Кайдашиха: де таша молодиця?

— А хіба я знаю де вона. Одбилась од нас коло церкви на Подолі ще й нам наробила клопоту. Ми через неї просиділи в Києві цілих два дні ще й мусіли бігати по монастирях та по церквах.

— Чом же ти хоч не зайшла до нас та не сказала? спитав Кайдаш:

— Де ви, бабо, діли Мелашку? кричав Лаврін: куди ви її завели? навіщо ви її покинули в Києві?

— Оце Боже милостивий! хіба ж я її в пазуху сховала, чи ззіла, чи що? Завела, тай завела... Хіба Мелашка мала дитина, що я її за руку заводила.

— Навіщо ви її підмовляли йти в Київ? Чого ви притаскались до нас с своїми брехнями, розпустили дурного язика про чуда? на що ви підманили молодицю, кричав Лаврін, згорнувши руки на грудях.

— Про які брехні це ти говориш? Я розказувала про чуда, а не про якісь брехні. Бреши сам, бо ти од мене молодчий. Не на те я що-року хожу в Київ, щоб брехні точити. В тебе, Лавроне, молоко на губах не обсохло, а ти брехню завдаєш преподобним жонам.

— Йдїть, бабо, до Києва та пошукайте Мелашки, бо як не підете, то я вас силою потягну, сказав Лаврін.

— А вже ж потягни, та ще й за коси, та підгоняй її ба-тогом ззаду! крикнула зза воріт баба Параска.

— А тобі яке діло? Чого ти прийшла паскудити мої ворота! Он послинила ворота, як скажена корова! крикнула с призьби баба Палажка.

— Я, бабо, піду в волость жалітись на вас. Вас волосний силою пожене в Київ за Мелашкою.

— Та залигай її віжнами та й веди! Чого ти на неї дивися, як на святу та божу, кричала за ворітьми баба Параска: цілувалася в Києві с ченцями та с чортами, доки не розгубила своєї челяди.

— Хто? я? крикнула Палажка й скочила з призьби.

— А тож хто? Вже ж не я. Добре розговілася, нічого сказати, говорила Параска.

— Йди, Палажко, з нами в волость, сказав Кайдаш: нічого тобі не допоможе. Там даси одвіт перед громадою.

— Де ти діла мою жінку? Куди ви її завели? кричав Лаврін.

— Та вона завела її в монастир до ченців! кричала Параска за ворітьми.

— Вбійайся та йди з нами! Нічого тобі не допоможе. Підеш ти з Лавроном знов до Києва, та хоч покажеш, де згубила мою невістку, кричав Кайдаш.

— Як підеш другий раз у Київ, то не цілуйся с ченцями! крикнула Параска на всю улицу.

— Хто? я? То це ти на мене таке говориш? закричала Палажка и вхопила граблі: ось я тобі, стара відьмо, покажу ченців та чортів!

Палажка кинула Кайдашів, кинулась до воріт и влупила граблями по воротах. Параска одскочила. Граблі перебились по половині. Половина одскочила за ворота и зачепила по руці Параску. Параска вхопила шматок граблів и шпурнула ними через ворота на Палажку. Палажка поперла держалном на улицу на Параску. Параска прийшла під ворота, плюнула в двір и пішла по улиці.

— Бодай тебе побачила лиха година та нещаслива! Ще й вона чепляється до мене, неначе я згубила с світа її невістку, голосила через слези Палажка, вхопившись руками за голову. Це не Мелашка, а смерть моя! Коли вона зосталась у Києві, то певне чирез тебе, Кайдашихо. Про мене, йди собі в Київ, чп хоч и заграницю та й шукай її, сказала Палажка, обертаючись до Кайдашихи.

— Що ти кажеш? через мене Мелашка покинула нас? Тобі Палажко, час помірати, а ти набрехуєш на мене. Схаменися, стара бабо! Що ти говориш? Сама ходить по хатах, розносить брехні, підманує людей с собою, а на мене складає пеню.

— Ба через тебе. Хіба люде не говорять про тебе на селі? Хіба не знаємо, як ти нападалась на невістку? Отак як раз, як ота стара сука, Параска, на мене, що я через неї и світа не бачу.

— Палажко! не бреши на старість! Ти гріха не боїся, говорила Кайдашиха.

— Ба не брешу. Бреши сама! крикнула Палажка и кинулась на Кайдашиху, як півень кидається на другого півня.

— Ба брешиш! Яке тобі діло до мене, та до моєї невістки? Яке тобі діло до того, що в нашій хаті робиться? На що тобі заглядати в наші горшки?

Кайдашиха кричала и совалась с кулаками до Палажки. Палажка кидалась до Кайдашихи й била кулаком об кулак. Вони то збігались, то розбігались, як ті півні, що кидаються один на другого.

— За мої горшки, за мою невістку ось тобі на! сказала Кайнашиха и тикнула Палажці дулю під самісінький ніс, так що вона аж голову задерла.

— А тобі ось дві!

Палажка стулила дві дулі, покрутила одну кругом другої и сунула обидві під самий ніс Кайдашисі.

Кайдаш побачив, що непереливки, пхнув одну бабу на один бік, а другу на другий.

— Куди яка пані! проше та проше, пані економша! дражнилась Палажка с Кайдашихи: це по-панський дулі тичеш; нічого сказати, звичайна!

— Не твоє діло, попанський, чи не попанський! вбійайся та ходім в волость, от що! репетувала Кайдашиха.

— То й піду! ти думаєш, я тебе боюся? То й піду! Піди попереду вберися в жовті чоботи та в червоне намисто, пані економша, коли хочеш вести мене позивати в волость.

— Не тільки в жовті, в червоні чоботи взуюсь, а таки тебе в тюрму посажу! кричала Кайдашиха и крутилась на одному місці, неначе козачка танцювала.

— Не дїждєш! погана! Готуй ладан та свічки, а не червоні чоботи. Ти попереду здохнеш, ніж я буду в тюрмі сидіти, кричала Палажка и крутилась на одному місці проти Кайдашихи, розставивши руки, неначе метелиці дріботіла.

Кайдаш и Лаврін вмішались и собі в бабську змажку, кричали на все горло, змагались разом з бабами и підняли такий гвалт на ввесь куток, що люде повибігали з хат. Параска знов

вернулась, сперлась руками на ворота и єхидно осміхалась своїми сірими очима.

Кайдаші таки потягли бабу Палажку в волость. Параска пішла за ними на зирці оддалеки. Палажка ніби почула її плечима, обернулась, взяла грудку землі та й пожбурила на неї.

— На свого батька кидай! скажена! крикнула здалека Параска.

— На цюцю! на, сіра! крикнула Палажка и знов пожбурила на Параску грудкою.

— Понеси своєму чоловікови та дочці на закуску! крикнула Параска и все таки йшла за Кайдашами в волость.

Кайдаші прийшли с Палажкою в волость. Волосний роспитав про їх діло, вилаяв Палажку, але не присудив їй ити в Київ шукати Мелашки. Він сказав, що Мелашка не маленька, а коли зісталась у Києві, то вона мала свій розум у голові для того.

Палажка вийшла з волості с Кайдашами, скрутила дві дулі, тикнула ім в вічі и пішла додому. Лавріп спустил очі, похилив голову и крикнув до Палажки:

— Як не знайду Мелашки, то я вас бабо убью або повішу!

— Повісь свою маму на сволоці на кілочку; ще й убери в червоні чоботи! обізвалась Палажка и дременула додому. Позад неї здалека йшла Параска. Її сірі очі припухли: Палажки не посадили в холодну.

Лавронови приходилось самому йти до Києва шукати Мелашки. Він ходив по селу та роспитував тих бабів, що ходили до Києва разом з Мелашкою. Всі вони говорили, що Мелашка покинула їх коло тієї церкви, котра стоїть під самою Андрєєвською горою, на Подолі, а як звали ту церкву, ні одна баба не знала. Під тією горою на Подолі стоїть не одна церква.

Лавріп все думав, що Мелашка от-от прийде до дому, а вона не приходила. З Києва вертались богомольці и розказували богато дива, як буває між богомольцями. Одна баба розказувала, що сама чула од людей, а ті люде говорили, що на свої очі бачили, як у Лаврі ходив якийсь чоловік, у котрого руки приросли до матерних кіс. Кажуть, як ухопив син матір за коси, а руки єго и закликали та й приросли до кіс. Хотіли обрізати коси, а з кіс потекла кров, як з тіла. Мати кричала, неначе їй різали живе тіло. Так той син з матірю и ходять по всіх Київських церквах та монастирях та просять, щоб ім Господь простив гріх. Друга баба принесла з Києва звістку, що якась молода молодиця ходила в Києві по Лаврі та по Печерях, та все кричала не своїм

голосом. Люди говорили, ніби її прокляв батько, прокляла мати, прокляв увесь рід и вона с того часу ходить в Києві по манастирях в одній сорочці, боса й простоволоса, бліда, як смерть, нічого не їсть, не п'є й не говорить, та все просить Бога журавлиним та совиным голосом, та виє як собака, то нявчить, як кішка, то реве, як товаряка. Всі Кайдаші стояли кругом баби посхиливши голови, и тільки важко здихали. Кайдашисі здалося, що та молодиця Мелашка. Вона боялась, що її прокляв побив Мелашку, як лиха година. Вона почула свою провину и тільки плакала мовчки.

Через кілька день через Семигори йшли с Києва люде й розказували, що коло Києва в бору знайшли вбиту молодицю. Та чутка полетіла по селу. Баба Параска принесла ту звістку до Кайдашів. Кайдашиха дуже стревожилась. Її серце помякнуло и вона дуже жалкувала за тим, що не добре обходилась с своєю невісткою.

Тим часом чутка про Мелашку пішла по близьких селах, дійшла до Бієвців. В Бієвцях скрізь говорили и про сина, що приріс руками до материних кіс, и про молодицю, прокляту родом, и про вбиту жінку в бору. Мелашчин батько та мати побігли в Семигори до Кайдаша. Вони довідались, що Мелашка й справді пропала десь у Києві.

Бідна Балашиха плакала; Балаш и собі плакав; Кайдашиха ридала, бо знала свою провину; Лаврін стояв коло порога и собі плакав. Карпо з Мотрею, забувши про колотнечу з матір'ю, и собі ввійшли в хату и сумно дивились, підперши руками голови. В хаті непаче лежала на лаві мертва Мелашка, и вся рідня зібралась її ховати.

— Боже мій милостивий! голосила Мелашчина мати: як би Мелашка вмерла дома, міні не було б так жалко; я б знала, що вона вмерла; я б її оплакала полюдський, а то може її тіло звірі рознесли по лісу. А все, свахо, через вас. Чи то раз Мелашка приходила до мене та обливалась слізми?

Кайдашиха втерла слізи рукавом и терпіла не менче од Балашихи. Несподіване горе впало на неї, як камінь з неба. Довго плакали та сумували Кайдаші й Балаші. Кайдашиха, Балашиха та Лаврін постановили йти до Києва та шукати Мелашки. Балашиха вернулась на час в Бієвці, щоб тільки забрати на дорогу одежу та харч, и вони в трьох зараз, таки того дня пішли до Києва.

Тим часом Мелашка служила в Києві в проскурниці. Вона прожила перший тиждень тихо, спокійно, як у Бога за дверима. Робота в проскурниці була нетяжка, після всякої роботи в свекрухи. Харч була добра. Сама проскурниця була добра жінчина не лаяла, не гризла Мелашки з ранку до вечора як свекруха. Перший тиждень Мелашка одпочивила. Але другого тижня, після провід, Мелашка почала скучати за Лавроном. Вона виробляла проскури, а її думки бродили в Семигорах кругом милого. От їй здається, що вона стоїть з Лавроном в садку під черешнею, розмавляє з ним, дивиться ёму в вічі; Лаврін докоряє їй за те, що він любив її, як свою душу, жалував її, як мати дитину, а вона покинула ёго. От вона примічає в ёго очах слёзи; слёзи виступили з ёго синіх очей и полились по рум'яних щоках на траву...

Мелашка з разу заплакала так, що слёзи полились з її очей річкою на стіл. Вона ледві встигла перехопити їх рукавом.

Чого ти, Мелашко плачеш? спитала проскурниця: чи жаль тобі села, чи матері, чи чоловіка?

— Не жаль міні ні села, ні роду, жаль міні тільки чоловіка. Мабуть він за мною побивається, коли зразу так залило мою душу слізми.

— То вернися додому, коли тобі за ним жалко, говорила проскурниця.

— Не вернуса, матушко! Міні здається, що треба вертатися в пекло, як тільки я згадаю про свекра та свекруху. Як би міні прикликати сюда Лаврона, я б до смерти не вернулася в Семигори.

Мелашка посажала в піч проскури, вийшла на двір и стала на воротах. Ворота виходили в цвинтар; через їх було видно високі стовпи церкви с широкими желізними східцями. На східцях сиділи й стояли богомольці. В церкві правили вечерню. Мелашка обвела очима богомольців и вгляділа семигорських молодичь. Вона так зраділа, що крикнула й хотіла побігти до їх розпитати про Лаврона, але схаменулась и оступилась за браму. Вона дивилась зза брами на своїх людей и неначе побачила Лаврона та рідну матір.

Вечерня скінчилась. Люде розійшились; пішли с цвинтаря й семигорські молодичі. Мелашка слідила за ними, доки вони не зайшли за залізні ґратки. Молодиці обернулись, вгляділи її, але вона так швидко одскочила за ворота, що молодичам здалося, ніби вони бачили мрію похоже на Мелашку.

На дворі стало смеркатись. Мелашка вийшла на цвинтар, стала під липою й згорнула руки. Вона все думала про Лаврона, як він сумує, як плаче за нею, а слізи лилися з її очей.

На цвинтарі було тихо, як у хаті. Тополі й липи мліли в теплом повітрі, а Мелашці ніби снився семигорський садок; вище од садка на горі семигорська церква, під церквою ставок: в садок виходить до неї на розмову Лаврін, бере її за руку.

— Боже мій! прийми мою душу до себе! говорила бідна молодиця: краще міні каміння носити, ніж таке горе терпіти. Полинула б я через бори, через степи, та хоч би глянула на свого милого. Гріх міні, що я мучу й ёго, й себе!

Над цвинтарем ніби висіла Андреевська гора з гострим верхом, а на самому верхечку стреміла Андреевська церква і ніби висіла на яспому темносиньому небі, що блищало на заході. Мелашка задивилась на гору, на церкву; їй здалося, що тонкі, с самих стовпів, бокові бані на церкві заворушились, що сама церква почала колхатись на гострому версі гори. На неї напав страх. Їй здалося, що церква от-от покотиться з гори, впаде на цвинтар, на неї, и що спід престола, з джерела полиється вода й потопить весь Поділ, Київ, потопить Семигори и весь світ. Вона глянула ще раз вгору, и їй здалося що хрести на церкві дріжать и коливаються, що дріжить уся гора, от-от впаде на неї. В неї по голові й по тілу ніби забігали комахки и вона прожогом побігла с цвинтаря до хати.

Проскурниця посадила Мелашку вечеряти, вона й ложки не вмочила. Лягла вона спати, її сон не брав. А журба та туга давила її коло серця, як важка гора. Тільки що вона заснула, аж їй сниться, що вона йде з Лавроном зеленим бієвським гаєм, йде по пояс в траві та в квітках, а далі вийшла на шлях и пішла з ним між двома стінами зеленого жита, прийшла до млина и сіла з ним над Росею на каміні, обняла ёго й приголубила. Коли гляне вона на Рось, аж Лаврін пливе, тоне серед річки. Бистра вода несе ёго серединою. Лаврін то поринає з головою, то виринає, виставляє руку й махає на неї. Вона хоче кинутись у воду, ратувати ёго, а її ноги приросли до каміня, пустили в камінь коріння. Її руки простяглися й стали зеленими вербовими гілками; волосся на голові стало листям. А вода клекоче булькотить та все несе Лаврона далі на гостре каміння, де вода реве та стогне, як весною. Мелашка хотіла закричати и тільки зашуміла листом. А за Россю в Семигорах десь дзвін сумно

дзвонить на тревогу, й тиха луна йде над водою, над шумом, над дібровою....

Мелашка прокинулась. На дзвіниці дзвонили на утретню. Вона схопилась с постелі и перехрестилась. На дворі почало на світ благословитись.

— Боже мій! він за мною побивається! Я взяла на свою душу великий гріх, думала Мелашка.

Минув другий тиждень, Мелашка почала потроху привикати до нового місця: пекла проскури, ходила по церквах, по монастирях и вже й сама добре не знала, чи вертатись, чи не вертатись додому.

Тим часом Мелашчина мати, з Лавроном та Кайдашихоу йшли до Київа, стрічали дорогою богомольців та все роспитували, чи не бачили вони молодіи молодиці, що одбилась од богомольців, чи не чули чого про таку молодицю між богомольцями в Київі? Вони вступили в великий бір під Київом и разом всі троє заплакали та все дивились по дорозі між сосни: ім здавалось, що Мелашка лежить десь у бору убита. Бір жалібно гув по тихому вітрі, як бджоли в здоровій пасіці, и тільки ім жалю завдавав.

Прийшли вони в Київ, зайшли в Лавру. Коло Лаври снувала велика сила людей з усяких сторін. Вони в трьох ходили роспитували, чи не чув хто, чи не бачив молодіи чорнявої молодиці, чи не шукала, чи не питала вона про своїх людей. Богомольці розказували, що недавно одна молодиця одбилась од своїх людей и шукала їх на печерях, але та молодиця була русява й немолода.

Лаврін з матірю та с тещею зайшов в новий Іонієвський монастир. Між богомольцями похажав старий игумен в шовковій чорній рясі, роспитав їх, чого вони шукають, и почав уговорювати Лаврона, щоб він зостався в тому монастирі на роботу на год або на два за спасіння душі, доки не знайде в Київі своєї жінки. Чернець лякав ёго тим, що Господь покарав ёго за якийсь гріх, як не свій, то батьків, або материн. Лаврін трохи вже не зостався, але ёму дуже хотілося знайти Мелашку! Всі вони троє пішли шукати тієї церкви на Подолі, що стояла під самою Андреевською горою, але таких церков було дві. Вони ходили, роспитували людей и зайшли на той цвинтар, де жила Мелашка.

Під стовпами коло церкви Лаврін сів з матірю на східцях. Проскурниця сиділа на самому низчому східці и продавала проскури. В той час Мелашка вибігла с пекарні и хотіла побігти до проскурниці про щось спитати. Вона виглянула в ворота и

почала роздивлятись на богомольців. Обвела вона очима по східцях раз и нікого знакового не побачила. Народ снував коло церковних дверей, як бджоли коло вуліка. Коли вона зирк! коло самої проскурниці сидить молодий чоловік, зовсім такий, як Лаврін. Він сидів до неї боком. Мелашка впізнала Лавронову русяву кучеряву голову, рівний лоб, рівний тонкий ніс. Але чого він став такий блідий, такий смутний?

— Чи Лаврін, чи ні? думала Мелашка: де ж дівся з лица ёго румянець? Чого він став такий блідий, як смерть, та нужденний, неначе слабий?

Вечірне сонце світило на високі білі стовпи, на людей, що вештались в промінні, неначе мухи снували и грали проти сонця. Промінь упав на Лавронове лице.

— Це він! сказала сама до себе Мелашка и вхопилась за серце. В неї закрутилась голова; вона крикнула и мало не внала на місці.

— Адже ж ото моя мати! зашепотіла Мелашка, вглядівши свою матір коло товстого білого стовпа. А ондечки и моя свекруха...

На Мелашку неначе хто линув водою з ледом. Вона одхилилась за ворота, и одну хвилию не знала, чи бігти до їх, чи тікати в пекарню. Але Лаврін обернувся до неї лицем. Мелашка глянула на ёго ясні очі, заридала як мала дитина, и як стояла в одній сорочці, так прожогом и кинулась між люде просто до Лаврона.

Лаврін углядів її и тільки подивився на неї смутними докірливими очима.

Вона прибігла до ёго й заголосила на весь цвинтар. Мати й свекруха вгляділи Мелашку и кинулись до неї с плачем. Народ обступив їх кругом.

— Ой Боже мій! нащо ти, дочко, нас мучила! перша почала говорити Мелашчина мати: ти знаєш, якого ти жалю нам наробила?

— Ми думали, що тебе вже й на світі нема, говорив Лаврін: ми тебе оплакали, як помершу.

Мелашка стояла та тільки хлипала, як хлипають малі діти. Вона й слова не могла промовити. И слёзи, й кривда, й радість так здавили її в грудях, що вона ледві зводила дух.

— Де ж ти, дочко, тут пробуваєш? спитала Мелашку свекруха плачучи.

— Оттут служу в добрих людей; стала в матушки за наймичку, насилу промовила Мелашка, показуючи рукою на проскурницю.

— Це, Мелашко, мабуть за тобою прийшли родичі? спитала проскурниця: шкода міні тебе! В мене ще не було такої доброї, та робочої наймички, як ти.

— Ми, матушко, візьмемо с собою Мелашку, обізвалась мати: Господи, як вона мучила нас, доки ми її знайшли. Слава тобі, Господи, що таки знайшли.

Народ ворухився, гомонів, роспитував. Цікаві молодичі обступили Мелашку, її матір та свекруху. Проскурниця покликала Мелашчину рідню до себе в хату.

— Вертайся, дочко, до дому; тобі ніхто й лихого слова не скаже, викручувалась свекруха ласкавими словами.

— Та вже ж вернусь, ніде не дінусь. Як би ви ^{не} знайшли мене, то я, мабуть, сама вже не вернулась би.

Другого дня Мелашка з ріднею вийшла с Київа. Всі йшли бором смутні та невеселі. А бір гув, як море в негоду, од самого тихого вітру, та наводив сум на сумні й без того душі.

Мелашка прийшла до дому, и свекруха справдила своє слово: од того часу вона знов облила Мелашку солодким медом, а полинь неначе сховала десь у комору для Мотрі. Кайдашиха боялась, щоб Мелашка знов не чкурнула на Басарабію, або й заграницю. Слѣзи та несподівана тревога помирила сімю, неначе всіх помиряюча смерть.

Вернувшись до дому, Кайдашиха поїхала в Богуслав на ярмарок, набрала Мелашці на спідницю й на хвартух, купила здорову гарну хустку и новий жовтий с червоними квітками очіпок. Через два тижні Мелашка обродинилась: вона мала сина.

VIII.

В Кайдашевій хаті стало тихо: свекруха помирилась з невісткою. Зате на дворі, між двома господарями, старим та молодим, почався нелад. Лаврін вже вважав на себе, як на господаря. Він був менчий син у батька, и все батьківське добро, по українському звичаю, припадало меншому синові. Лаврін знав, що батькова хата, батькові віля й вози, все батьківське добро, все то ёго добро. Він перестав слухати батька, а батькові хотілось порядкувати в господарстві. Кайдаш постарівся и став ще частіше

заглядати в корчму, запиваючи давне панщанне горе. Всі гроші, що він заробляв у пана та в людей на возах, на плугах та боронах, старий Кайдаш пропивав у шинку. Він не давав Лавронові грошей у руку, и Лавронові стало важко покорятись дражливому та лайливому батькові.

В Петрівку починалась косовиця та грабовиця, а тим часом поспів и ранній ячмінь рихоль.

Старий Кайдаш загадав звечера Кайдашисі та Мелашці гребти сіно, а Лавронові косити ячмінь. Кайдашиха з Мелашкою вранці пообідали и зібрались у поле. Мелашка взяла на руки дитину, причепила на спині колиску й тренози для колиски; Кайдашиха забрала граблі, тикву з водою и вони вирядились у поле.

Старий Кайдаш порався в повітці коло свого майстерства. Коли дивиться він, серед двору Лаврін запрягає воли, а коса лежить на призьбі.

— Чом це ти, Лавроне й досі не йдеш у поле? чи ти не бачиш, що сонце вже от-от поверне на полудень? спитав Кайдаш: та нащо ж ти оце запрягаєш воли?

— Поїду до млина: казала мати, що нема борошна, обізався Лаврін, завертаючи воли до воза.

— А я ж тобі велів ити косити ячмінь!

— Постоїть до-завтра, ні де дінеться: не втече.

— Ти ж знаєш, що ячмін зовсім стиглий; зараз висиплеться.

— Ячмінь ще не зовсім стиглий, ще й два або й три дні постоїть, обізався Лаврін. Гей перістий! ший ставай! крикнув він на вола.

— Йди в поле косити, кажу тобі! Як треба буде до млина, то я сам поїду.

— И я дорогу знайду. Ідїть, тату, в повітку та майструйте коло воза.

Син не слухав батька и все таки заганяв воли до ярма. Кайдаш розсердився и приступив до воза.

— Лавроне! кажу тобі, йди до ячменю! Нащо тобі здався той млин: гень покинь воли! сказав батько и штовхнув перістого вола в морду.

Віл махнув рогатою головою и ёго шия вискочила з ярма.

— Тату, одчепїться од мене! Схочу, піду на поле, схочу, поїду до млина: гей перістий! ший ставай! крикнув Лаврін и підставив волів яро.

Перістий віл знов покірливо засунув шию в ярмо. Лаврін хотів уже засунути заноза.

— Гей перістий з ярма! крикнув батько и вхопив вола за рiг.

— Ший ставай, проклятий! крикнув Лаврін и вхопив вола за другий рiг.

Вiл не знав, що робити й кого слухати. Дві руки тягли ёго за роги, неначе хотіли роздерти ёму голову. Він спересердя крутнув головою так, що ярмо полетіло на землю, а батько с сином ледві встигли одвести на бiк руки.

Карпо вийшов с сіней, став на порозі, заклавши руки за спину, и тільки дивився, міцно здавивши свої тонкі губи та насупивши брови.

— Не запрягай, кажу тобі! кричав батько.

— Ба запряжу! кричав син.

— Зажени воли в загороду, бо я тобі спину побю оцим занозом, кричав батько и вихопив заноза з ярма.

— Ба таки запряжу й поїду до млина, хоч ви міні й спину побете: гей сірий! цабе, бісова паро! кричав Лаврін на вола и влущив ёго по ребрах пужалном.

— Навіщо ти беш вола! навіщо ти нівечиш скотину! цабе сірий в загороду! крикнув батько и сам не счувся, як влущив сірого по ребрах занозом.

Лаврін ухопив у руки налігача и тяг води до воза. Старий Кайдаш и собі вхопився за налігача и одтягав воли од воза. Воли крутились, не знали, куди йти, мотали головами, а далі вивалились тай дременули в садок.

Старий Кайдаш плюнув и пішов у повітку, а Лаврін погнався з батогом за волами.

Воли прибігли до тину и стали поклавши на тин голови. Лаврін вхопив в руки налігача, повів воли до воза, застріг та й поїхав до млина. Над вечір він вернувся з борошном, зніс мішки в комору, а батькові й слова не казав и не питався ёго, неначе ёго й дома не було.

— Заженуть мене синки швидко на піч, думав старий Кайдаш, майструючи в повітці.

Другого дня Лаврін узяв косу и пішов з Мелашкою та з матірю до ячменю. Батько мовчав та тільки поглядав на Лаврона.

— Чи це йдеш на поле, не питаючись мене? спитав Лаврона батько.

— А хіба ж Карпо вас питається, як иде на поле? А чим же я гірший од Карпа, обізався Лаврін, кинувши косу й перевесла на плечі.

— А як прийдеться платити подушне та за землю, то й тоді мене не питається? сказав Кайдаш.

— Ви берете гроші в свої руки, то ви й платіть. Давайте міні гроші в руки, то й я буду платити, сказав Лаврін.

— Може ти хочеш, щоб я й тобі виділив твою частку поля, як Карпові?

— Нащо? Ваша частка й моя частка; ви сёгодня господар, а я завтра, сказав Лаврін.

— Добре поважаєш старого батька! Покарає тебе Господь за мене, а як не тебе, то твоїх дітей, сказав батько.

— Не питай старого, а питай бувалого, сказав Лаврін: карали ви Мотрю, карали вже й Мелашку и без Господа: буде з нас тієї кари.

С того часу Лаврін загарбав господарство у свої руки. Батько мусів мовчати и рідко коли вмішувався до господарства. Він більше майстрував, заробляв гроші, постив усі п'ятниці та з горя сливе щодня вертався в вечері додому с шинку п'яний. Їго голова стала сива, аж біла, тільки брови чорнили на широкому блідому лиці, та темні очі блищали, неначе десь у ямах, глибоко позападавши під бровами.

Раз у спасівку старий Кайдаш пішов в суботу на вечерню. Сонце стояло над лісом, Церква була порожня. В бабинці стояла одним одна баба. Кайдаш став на коліна и бив поклони. Дяк співав жалібно та смутно церковну пісню. Коли це чує Кайдаш, щось потягає тоненьким голосом за дяком. Голос лясав, як срібло, десь зверху. Він підняв очі и глянув на иконостас. Зверху на иконостасі стояв чималий золотий хрест с терновим вінком на перехресті, а по боках коло хреста стояли навколішки два позолочені янголи. Кайдаш глянув на янголів, вони розкривали роти и співали разом з дяком тоненькими голосами. Кайдаш стреможився й одвів очі. Коли гляне він на намісні образи, и вони розкривають роти и співають. Він глянув на дванайцять апостолів поверх царських врат и почув, що й вони співають, а разом з ними співають всі образи в церкві... Кайдаш перелякався и став на ноги. Слухає він и дивується. Коли це чує він, дяк ні с сего, ні с того, як закукурікає на всю церкву, зовсім як півень, а далі як зареве на все горло поволячий, а потім як завие пововчий страшним диким голосом. Кайдаш повертав головою на всі боки, всі образи співали. Дивиться він на образ Варвари, Варвара почала ворухатись, заворушила пальцями, повернула очима; на її одежа замаяла. Він глянув на новий великий образ Параскеви

Пятниці з розкішними роспущеними по плечах кісми, с квітками на голові и той образ співав. Квітки на голові задріжали, неначе од вітру. Параскева Пятниця повернула очима на ёго, як яшва.

Кайдаш вийшов с церкви. У притворі на стіні висів здоровий образ страшного суда. Кайдаш глянув на ёго скоса; на образі внизу була намалёвана в пеклі здорова кінецька голова, з білими гострими зубами; та голова засміялась до ёго. Полумя в її роті загойдалось, як свічка од вітра. Невеличкі фігурки грішників та чортів в зубах заворушились, як комашня. Маленькі хвостаті та рогаті чортики висолопили до ёго язика. Кайдаш перелякався, одвів очі од страшної картини и вийшов на двір. Він сів на східцях и схилив голову. На дворі було тихо, як у хаті. Сонце стояло низько над самим лісом и пронизувало світом верхи ліса, густі як руно, зелені як трава на степу. Довгий ряд крутих горбів, вкритих густим дубом, кидав тїнь на село, а за горбами блищала широка западина, прикрита легким золотим туманом. Серед тієї долини піднімався зелений шпиль, як густе руно, кинуте зверху на ліс. Над лісом од сонця тяглися неначе довгі стяжки та стрічки, виткані с туману та золота. Над самим шпилем стояла одним одна хмарка на чистому небі, вся золота с червоними краями.

Смутне Кайдашеве біде лице освітілось рожевим світом, як лице мерця. Він підняв блискучі очі, глянув на ліс и побачив диво дивне: над самим шпилем, серед ліса, на повітрі стояла свята Пятниця, похожа на образ у церкві. Вона стояла в білій блискучій, неначе витканій с срібла, широкій одежі. Довга одежа закривала її ноги, бгалась під ними купами, неначе срібна хмара, спадала позад неї широкими та довгими семипілками, розстелялась далеко понад лісом и зливалась з зеленою дібровою та с синім небом в далекому тумані. Чорні густі коси розсипались по плечах; на голові блищали червоні та жовті квітки, а над квітками блищав золотий вінець, обсіпаний дорогим камінням. Од того вінця падали на срібну одежу широкі червоні та жовті стрічки, неначе по одежі блищала огнева блискавка. Широкий золотий пояс спустився до самого долу и був засипаний зорями. Пятниця держала в одній руці золоту чашу, в другій золотий хрест. Її біле лице с чорними бровами, її руки були прозорчасті, як туман, и світилася наскрізь проти сонця. Широкі пілки срібної одежі на краях були обліті рожевим світом.

— Це свята Пятниця! блиснула думка в Кайдашевій голові: вона мене кличе! так здавалось Кайдашеві.

Кайдаш устав и пішов з гори до того дива. Він зійшов униз, глянув на верх ліса, а те диво одійшло далі од ёго на саму середину ліса. Кайдаш пішов далі шляхом, а те диво одсунулось од ёго ще далі за ліс. Він вийшов на гору за село. З гори було видно широку долину, обставяну горами, вкритими лісом; в долині блищала Рось, а те диво вже стояло над долиною; білі пілки срібної одежі с червоними кінцями висіли високо над долиною, як хмари, обліті червоним світом сонця.

Кайдаша тягла якась сила за тим дивом. Він пішов з гори, а те диво посунулось за Рось и стало над дібровою. Він глянув на право, проти того дива по синёму блискучому небі йшла велика церква, вся біла, як хмара, с сотнею золотих бань та хрестів. Та церква йшла зза густого ліса и все наближалась до Святої Пятниці. Церква була похожа на Київську Лавру, тільки була широка та висока, з золотою покрівлею, вся обліта червоним золотом, з золотими дверима, с срібними вікнами. Вона йшла тихо, як хмара, все наближалась до святої Пятниці и стала проти неї.

На дворі почало темніти. Кайдаш зійшов на греблю и глянув на те диво. Церква пчала розходитись, як густа хмара. Одна баня з золотим верхом одчахнулась и поплила по-над лісом до Богуслава; друга одстала, полетіла в небо та й потонула в ёму. Роскішна срібна одежа на Пятниці розплилася понад лісом и пішла по небу червоними хмарами. Лице, квітки й золотий вінець на голові стали тонкі, як тїнь. Через їх було видно на небі зорі, и все те диво росло й розлилося, як туман.

Кайдаш стояв на греблі коло млина и не знав, чи йти далі, чи вертатись. Колеса в млині крутились; вода шуміла и розливала голосний гук по долині. Коло млина стояли вози, вештались люде. Проз ёго проїхав чоловік возом, а далі пролетів пан на баских конях и трохи не зачепив ёго колесом. Кайдаш оступився на кінець греблі и трохи не полетів у воду. Він напрудив свої сили, одскочив на бік и опам'ятувався.....

— Боже мій! де це я? Чого це я зайшов на цю греблю? Чи міні треба було йти до млина, чи в Бієвці? питав сам у себе Кайдаш. Він згадував, згадував и нічогосінько не згадав. Він неначе спав, бачив якісь дивні сни, прокинувся и ніяк не міг опам'ятуватись. Він забув, звідкіль він йшов, де він був, не знав, куди йшов. Він вернувся в Семигори и тільки тоді згадав, що був у церкві, що з ним там діялось щось чудне, щось дивне.

Кайдаш вже пізно вернувся до хати. Сімя вже повечеряла и полягала спати. Він підійшов під двері и хотів постукати. Коли гляне, зза угла кинулась на ёго собака, здорова, як годований кабан, с кінською головою, з рогами, и заблищала страшними очима. Він оступився назад и махнув на неї руками. Коли гляне, до ёго лащиться сірий Борбос.

Кайдаш увійшов у хату, Кайдашиха засвітила керасинову лямпу и думала, що він був у шинку и зараз почне коверзувати. А Кайдаш сів кінець стола, блідий, як смерть, и задумався.

— Боже мій! що це зо мною діялось? думав Кайдаш: чи це мене Бог карає за гріхи, чи покаже свою ласку за правду?

— Де це ти бродив? Чого ти став такий жовтий, як віск? питала в Кайдаша жінка.

Кайдаш махнув рукою, постлався на лаві и ліг спати. Другого дня, в неділю Кайдаш ходив цілий день смутний, та задуманий. В Понеділок він пішов в поле косити, а нудьга давила ёго, як камінь. Вертаючись с поля, Кайдаш забалакався з людьми коло шинку, зайшов з ними в шинк и випив пів кварти горілки. Йде він через греблю попід вербами, коли гляне на воду, с під греблі вискочив чорненький хлопчик з маленькими ріжками, з здоровою головою та й побіг за ним слідком. Кайдаш пішов скоріще, а чорний хлопчик біжить за ним та приказує за кожним ёго ступінем: туп, туп, туп, туп. Кайдаш обернувся и махнув на хлопця косою. Хлопець неначе в землю ввійшов. Кайдаш пішов через місток, коли оглянеться, а хлопець знов біжить за ним по містку та все приказує: туп, туп. Кайдаш пішов стежкою понад ставком; з берега плигали цілими сотнями маленькі, як жаби, чортики, пирнали, знов виринали и дражнились з ёго язиками.

Кайдаш прийшов до дому. Входить він у двір, дивиться в той куток, де росли густі колючки, аж там замісь колючок, ростуть маленькі чортики з ріжками, похожими на цвяхи. Кайдаш махнув косою, и ёму здалося, що ті чортики полягли покосами, та тільки ніжками дригають. Він викосив всі колючки, коли гляне за двір, аж и там, замісь кропиви та лопуху, ростуть чортики. Кайдаш давай косити кропиву.

С хати повиходили сини й невістки. Карпо крикнув до батька.

— Що ви, тату, робите! Чи вам діла нема, що ви косите на улиці кропиву?

— Еге, кропиву. Добра кропива. Хіба ти не бачиш, скільки наростло тих чортів, бий їх сила Божа. Ось я вас проклятих усіх викошу! А дай, Карпе, мантачку! я наклепаю косу.

Сини й невістки бачили, що батько п'янений, и почали над ним глузувати. Кайдашиха вийшла с хати и почала ёго лаяти.

В той час с поля ишла череда. На улицю з гори посипались, як з мішка, свині, вівці, корови. Попереду бігли шинкареві кози. Кайдашеві здалося, що на козах сидять дідьки с козиними головами, з людськими чорними видами. За козами посипались свині. Кайдашеві здалося, що на кожній свині сидить верхом по чортові. Чорти волокли довгі хвости по землі, штовхали свиней під боки ногами и поганяли їх макогонами та кочергами. Свині вибірували, як баскі коні, а чорти гедали зверху та махали руками.

— Жінко! чи ти бачиш, що то іде верхом на свинях? крикнув Кайдаш до жінки.

— Схаменися, п'янице! Чи ти здурів, чи ти знавіснів! Гарашо вже горівки напився!

— Еге здурів! Чи ти ба! Чорти ідуть верхом на свинях! А бий вас сила Божа! Дух святий при нас и при хаті! А ондечки на панському бугаєві який сидить пузатий, та витрішкуватий, та рогатий! Такого оканя та пузання я й між панами не бачив. А бодай вас хрест побив! А ондечки між вівцями скільки їх плутається!

— Та йди в хату та вечеряй! крикнула на Кайдаша жінка: та протри свої п'яні баньки!

Кайдаш увійшов у хату. На комині блищала лампа без скла и більше смерділа, ніж світила. Глянув Кайдаш за стіл, на покуті сидить чумака, с котрим він стрічався в Криму, ще як парубком чумакував з батьком. Коло того чоловіка сидить Кайдашів покійний батько и неначе розмовляє с тим чоловіком. Кайдаш придивлявся до їх, впізнав чумака й батька, сів и собі кінець стола и почав з ними балакати.

В хаті всі стревожились. Усім було не до сміху. Кайдашиха перестала вже лаятись.

— Омелюку! стань та помолись Богу! Що це с тобою діється!

— Еге! а хіба ж ти не бачиш, що батько прийшов до мене в гості та ще с херсонським чумаком, говорив Кайдаш.

Молодиці полякались. Мелашка побігла до сусід и покликала кілька чоловіків. Чоловіки прийшли и почали вговорювати Кайдаша, щоб він помолвився Богу та лягав спати. Кайдаш став перед образами и почав голосно молитись, як моляться маленькі діти. Кайдашиха хрестила ножем вікна й двері, достала пляшечку свяченої

води и дала Кайдашеві напиться. Мотря побігла за бабою Палажкою. Палажка на селі була знахуркою. Кайдашиха на той час за-була про свою змажку та колотнечу с Палажкою.

Одчинились двері, с темних сіней увійшла в хату баба Палажка, повагом та тихо, в білій катанці, завязана чорною хусткою. Вона так загоріла в жнива, що її вид чорнів, та ще проти білої свити, неначе був помазаний сажею. Маленькі чорні очі блищали як жар.

— Чорна, як сам чорт, подумала Кайдашиха : ще перелякає мого чоловіка.

Баба Палажка переступила поріг и зараз почала хреститись та нашіптувати. Вона вступила в хату, неначе піп з молитвою.

— Чи ти ба! На Палажчиній голові чортячі роги! сказав Кайдаш.

— Мя-ца-й-сина и святого Духа. Свят, Свят, Свят Господь Бог! Оксана в вишнях! Иду я, раба Божа Палажка, до раба Божого Омелька все лихо одганяти, из ёго жил, из ёго жовтої кости, из ёго червоної крові, из семидесяти суставів, из ёго сивого волоса, из ёго голови, из ёго булави, из ёго очей, и ёго плечей. Зійди на ті болота, на ті очерета, де глас божий не заходить, де люде не ходять.

Кайдаш стояв серед хати и голосно молився. Всі вийшли с хати, zostалась тільки с Кайдашем Палажка та Кайдашиха.

Баба Палажка налила в миску с кухля води, влила с пляшки трохи свяченої води, вкинула в воду жарину й шматочок печини, взяла в руки веретено, вмочила ёго в воду и тикнула шпінкою нахрест по крисах миски; потім взяла ніж, вмочила ёго в воду и знов тикнула ним так само по мисці, та все нашіптувала:

— Як пішла я понад очеретами та болотами та зійшла я на високу могилу: ой там на могилі, на Осіянській горі там стоїть церковця, бубликом замкнута, медяником засунута. Одкусю я медяника, одкусю я бублика та ввійду в ту церковцю, аж та стоїть піп, як яшній сніп, а попинята як чортинята, а попадая, що спить похода. Святая святиця, небесна цариця! пятінко-матінко, и ти святий понеділочку, божий ключничку! Мокрино, Марино, Агапіте, Алипіє, Иване, Деяне й ти, Миколає, Мирликийський чудотворче! Помяни Господи раба божого Омелька, та ті книжки, що в церкві читають: премолой, бермолой, савгарю й ще й тую, що телятиною обшита. Радуйся, Охрімко й Пархімко и ти невісточко, свята Покрівонько, що в Лаврі замурувалась. Наберу я в черепок хуху та святого духу, та вилию я на раба божого Омелька. Алилуй

же ёго Господи и шарпни ёго по боках, по ребрах, по кістках, по чреслах, коло ёго двора, коло ёго кола, коло ёго дитини, коло ёго скотини. Хрест на міні, хрест на спині, уся в хрестах, як овечка в репяхах. Помилуй ёго, безкостий Марку, сухий Никоне, Мокрий Миколаю! Сарандара, Марандара, аспиди угас, василиска попер! Амінь біжить, амінь кричить, аміня доганяє!

Баба Палажка дмухнула на воду тричі навхрест и дала Кайдашеві напиться. Потім вона викликала Кайдашиху в сіни и звеліла їй утопити в горільці маленьке цуцния, намочити в тій горільці на три дні оселедця и дати ту горілку Кайдашеві на похмілля. Кайдашиха витягла с скрині чималий шматок полотна ще й копу грошей и дала Палажці за труда.

Кайдашиха так зробила, як їй раяла Палажка. Кайдаш, нічого не знаючи, як напився тієї знахурської горілки, заправлячої цуцнияма та оселедцем, та пив три дні. Кайдашиха тільки рукою махнула и послала ёго до священника. Кайдаш розказав ёму про своє нещастя, найняв молебінь Ісусові и акафист Богородиці, ходив говіти в Богуславський монастир. Він перестав пити в той час, а дідьки перестали ёму показуватись.

— Це моя смерть иде за мною, коли вже до мене приходив покійний батько, говорив Кайдаш.

— Добра смерть, коли ви, тату, не перестаєте пити, говорив Лаврін.

Од того часу Лаврін забрав у свої руки и воли й вози и все господарство. Загнали діти батька на піч на одпочинок.

— Був я колись Кайдаш, а тепер перевівся на маленького Кайдашця, говорив Кайдаш за чаркою горілки в шинку.

Терпів Кайдаш а далі не втерпів: знов почав заходити в шинк.

Раз була місячна ніч. Кайдаш спав на лаві. Чує він, щось рипнуло дверима, и в хату ввійшов ёго давній знакомий херсонський чумак. Кайдаш встав и почав балакати с чумаком. Побалакавши в хаті, Кайдаш вийшов на двір и пішов з ним за ворота. От вони вийшли на улицю и пішли ніби до шинку, але вони перейшли через греблю, минули село, а шинку все не було. Йдуть вони шляхом та все балакають. Вже вони зійшли з гори, прийшли до Росі, перейшли Рось через греблю, а шинку все таки нема. Вони пішли на гору, неначе б то в Бієвці, та все говорять не наговоряться. От уже перед ними ліс. Місяць грає на полі, а під лісом лежить густа тінь. Кайдаш увійшов у ту тінь и загубив дорогу. Дивиться він, чумака нема, а кругом ёго тов-

сті дуби та липи. Зверху через гілля просвічує світ місяця и подекуда ёго світ лежить на землі неначе жовті ясні хустки, розстеляні по траві, або яблука роскидані на землі. Кайдаш глянув униз, перед ним росла купа здорових та високих до самих колін, грибів, з блискучими, як огонь, верхками. Купа грибів заворушилась, спід неї вискочили малесенькі зайчики и почали скакати один через другого. Зайчики почали сміятись, як малі діти, а над ними піднявся розкішний кущ папороті и зацвів блискучими искрами. Квітки сипались, як искри с печі, а далі с куща вироsla здорова, як миска, розкішна квітка, вся виткана з золота й вогню с червоним жаром в середині. С квітки схопилася огнева птиця и пурхнула на дерево. Кайдаш підняв голову в гору, стукнув лобом об дуб та й... прокинувся.

— Боже мій! де це я! говерив сам до себе Кайдаш.

Він стояв в одній сорочці серед густого ліса. Над лісом між гіллям висів повний місяць на небі. Товсті стовбурі лип та дубів ледві мріли кругом ёго, а білі берези блищали, неначе білі воскові свічі. Кайдаш обернувся назад и побачив між деревом поле, облите місячним світом. Він вийшов з ліса, глянув на поле и вглядів шлях. Місце було зовсім незнакове. Він пішов шляхом з гори и дійшов до Росі. Млинові колеса зашуміли й притягли до себе ёго увагу. Кайдаш прийшов до млина, и тільки тоді зовсім опам'ятувався та роздивився, куди він зайшов.

На Кайдаша напав страх. Ёму здалося, що ёго водить нечиста сила. На ёго спину неначе хто сипнув приском; волосся на голові піднялося в гору. Але він прийшов до млина, вглядів людей. Люди ходили, розмовляли, носили мішки на вози. Кайдашеві стало веселіще. Один чоловік поїхав возом через греблю. Кайдаш пішов за ёго возом, розговорився з ним и йшов з ним до самого села.

Вже другі півні проспівали, як Кайдаш прийшов до дому и побудив усіх у хаті. Мелашка засвітила лямпу, глянула на Кайдаша и злякалась: він був жовтий, як віск; в ёго очі блищали й горіли, як свічки.

— Де ти ходиш, де ти бродиш? почала гримати на чоловіка Кайдашиха; вона думала, що він пив до півночі в шинку.

— Еге ходиш... Добре ходжу... Не сам ходжу, а мене водить, промовив Кайдаш через силу, схиливши голову на руку. Завела мене нечиста сила аж у Богуславський ліс.

Кайдашиха не йняла ёму віри: вона все думала, що він п'яний. Кайдаш підвів очі и глянув на комин, на шию коло ко-

мина; під шиєю була дірка на піч. Дивиться Кайдаш, с тієї дірки вискочив чорт, такий завбільшки, як кіт, та й знов сховався на піч. Кайдаш не встиг одвести очей, а с під шиї вискочило вже два чорти, показали ёму язики и знов сховались у дірку. Кайдаша взяла злість: він ухопив макогона, кинувся до комина та як трісне макогоном по шиї, аж шматки глини одколупились и посипались до долу.

— Омельку! чи ти здурів, чи ти з глузду ззіхав? крикнула Кайдашиха.

— Еге здурів! хіба ти не бачиш, он чорти вискакують з дірки.

— Свят, свят, свят! перехрестися! Де ті чорти взялися! говорила Кайдашиха: напється в шинку та тільки дуріє.

Кайдаш обернувся од комина, коли гляне під стіл, під столом лежить здоровий, як кабан, та мохнатий чорт, с страшною чорною мордою, з рогами, з ротом до вух, з білими здоровими зубами. Кайдаш злякався и сів на лаву. Він зирнув на піл, на лаві й на полу сиділи рядом здорові чорти и клацали до ёго зубами, неначе вовки. Кожний держав по жарині в роті; жар світився в їх зубах; зубаті пашеки червоніли. Один чорт показував ёму на сокиру під лавою и шепотів: візьми сокиру та зарубайся! Другий показував га налігач під полом и шепотів: піди в клюну та повіся! Третій підказував: піди до ставка та втопись!

— Жінко, чи ти не бачиш, скільки чортів сидить на лаві! говорив Кайдаш, а сам дрижав, аж зубами цокотів.

— Господи милосердний! тільки нас лякаєш, говорила Кайдашиха.

Мелашка стояла коло печі, ні жива ні мертва. Лаврін схопився с постелі.

— Виведіть мене на двір! Вже чортів повна хата, а між ними здорові мухи літають та чорні крюки шугають, сказав Кайдаш.

Лаврін взяв батька за руку и вивів на двір. Мелашка злякалась и вибігла слідком за ними. В Кайдашихи трусились ноги од переляку. Вона достала свяченої води, покропила хату, засвітила страстну свічку перед образами.

Кайдаш провітрився на дворі. Лаврін увів ёго в хату. Страхіття десь счезло.

— Треба міні висповідатись, сказав Кайдаш: це мабуть смерть моя наступає.

Кайдашиха й Лаврін насилу вговорили ёго лягти на постіль. Тільки що він виліз на піл и хотів лягти, ёму здалось, що на постелі лазять здорові раки та чорні павуки. Прудкі павуки, такі завбільшки, як гусинята, кинулись до ёго, як собаки. Він одскочив и почав обтріпувати одєжу. Ёму здавалось, що на ёго сорочках начеплялись раки та павуки и були готіві вчепитись в ёго тіло клешнями та губами.

— И де та нечисть набралася на полу! кричав Кайдаш, обтрушуючи сорочку: Лавроне! візьми вінника та позмітай оту погань.

Лаврін узяв вінника и ніби щось змітав с постелі. Тоді Кайдаш ліг на постіль и заснув.

На другий день Кайдаш пішов до священика, висповідався, але все те нічого не помогло. До ёго внадився херсонський чумак, приходив до ёго в ночі та все неначе водив ёго десь по пушах та по нетрах.

Через тиждень той чумак завів Кайдаша знов на греблю, а вранці ёго знайшли в воді на лотоках коло самої застави. Мірошник прийшов підняти заставу и вглядів у воді неживого чоловіка. В млині мололи семигорські люде и впізнали Кайдаша.

Волость прислала до втопленика сторожу. Три дні лежав під вербою Кайдаш, прикритий старою свитою, доки приїхав становий и звелів синам узяти батька та поховати.

— Постив батько дванайцять п'ятниць, щоб не вмерти наглою смертю та в воді не потопати, а про те втопився. И п'ятниці нічого не помогли, говорив Карпо; варто було мучити себе цілий вік.

IX.

Поховали сини Кайдаша з великою честю, просили священика, занести батька в церкву; як ховали, то читали євангелию трохи не коло кожної хати; після похорона справили багатий обід. Кайдашиха роздала старцям щедрю милостиню, дала священикові на сорокоуст.

На четвертий день після похорона, Карпо и Лаврін почали ділитись батьківськими спадками.

— А що, Лавроне, сказав Карпо: розділім тепер ґрунт по половині, а то батько одрізав міні города, неначе вкрав.

— То й розділім, сказав Лаврін: чи підемо в волость, чи обійдемоь и без волости.

— А нащо нам здалася та волость! одміримо по половині город та по половині садок та й годі, сказав Карпо: хіба таки самі собі не дамо ради.

— Про мене, міряймо город и самі, сказав Лаврін.

Карпо взяв довгу та рівну ліщину и почав з Лавроном міряти город вздовж та впоперек. Переміривши город, вони розділили ёго вздовж по половині и позабавали на межі кілки.

— А що, Лавроне, чи будемо городити тин, чи може, й без тину обійдеться, сказав Карпо.

— А навіщо той тин здався. Адже ж у нас двір коло хати спільний, хоч на ёму стоять и твоя й моя повітка та загорода, сказав Лаврін.

— Про мене, нехай буде так, сказав Карпо.

— Але не знаю, як ще наші жінки скажуть, сказав Лаврін, про матір вже й не згадуючи.

— Хіба в мене жіночий розум, щоб я жінок слухав, сказав Карпо.

Тільки що вони переміряли город та садок, с хати вибігла Мотря. Вона вийшла на город и окинула ёго оком з гори вниз, а з низу на гору, потім вийшла на гору и ще раз поміряла ґрунт очима. Лавронова частка здалась для неї більшою, мабуть тим, що в чужих руках шматок хліба все здається більшим. Вона скинула с себе пояс та давай міряти город попереду впоперек: на Лавроновій половині вийшло більше на один пояс. Переміряла вона вдруге, ой лишичко! Лавронова частка була більша на два пояси.

— Бодай вас лиха година міряла, як ви оце переміряли, сказала сама до себе Мотря и заходилась міряти поясом ґрунт вповодж: ой гвалт! Лавронова половина виходила довша на цілий пояс, ще й висунулась ріжком на улицю в бузину.

— Потривайте ж! крикнула Мотря на весь город: це мабуть свекрушище помагала ім міряти! Це вона припустила собі на оден пояс вздовж та на два пояси в поперек, ще й ріжок у бузині собі одтягла.

Мотря прожогом побігла до хати, держачи в руках пояса, та репетувала на весь город. Коло причілка стояла та хворостина, котрою Карпо з Лавроном міряв город. Мотря вхопила хворостину и кинулась у двері кулею, як птиця.

— Це ви, мабуть, з матірю так міряли город, бодай вас міряв сей та той, крикнула Мотря на порозі так, що двері з обох хат разом одчинились, и з дверей повискакували всі: и Карпо, й

Лаврін, и Кайдашиха, й Мелашка. Вони повітрищали очі на Мотрю.

— Чого вилупили баньки, неначе мене з роду не бачили? Як це ви перемиряли город? Та нехай ёго чорти спечуть с такою мірою! крикнула не своїм голосом Мотря й брязнула об землю хворостиною, так що вона аж захурчала.

— Хррр! захурчав насмішкувато Лаврін, чого це ти кричиш, неначе на батька.

— Кричи на свою матір! Я тобі захурчу отією хворостиною, коли хоч. Як ви міряли город, коли Лавронова половина більша и вздовж и впоперек!

— Твого розуму не спитали, бо твого, бач, нема, сказав скривджений Лаврін.

— Неправда твоя, Мотре, спокійно сказав Карпо, заклавши руку за спину:

— Брени сам! ось я тільки що сама міряла. Йди в волость, нехай волость нас розділить, а не свекруха, репетувала Мотря.

— Одчепись од мене, сатано! я й дома не була, як вони міряли. Це правдива причепа! сказала Кайдашиха: бере моє добро, ще й мене лає.

— Йдіть міряйте на моїх очах, а як ні, то я ваші кілки на межі геть повикидаю за тин, а таки свого докажу, кричала Мотря.

Мотря вибігла с сіней и побігла на город: за нею пішла Кайдашиха з Мелашкою, а за жінками пішли чоловіки. Мотря розсперезалась и почала міряти город поясом: впоперек Лавронова половина вийшла більша на два пояси.

— А що, чия правда?

— Як ти міряєш? Піддури кого дурнішого, а не мене, крикнула на весь куток Кайдашиха: свою половину міряла, то потягувала аж пояс тріщав, а Лавронову половину міряла то аж пояс бгався. Гень, погана! Дай я сама перемиряю з Мелашкою.

Кайдашиха перемиряла весь город впоперек и знов обидві половини були однакові.

— А що, чия тепер правда! крикнула Кайдашиха: ти міряєш собі, то натягуєш, а чужому міряєш, то стягуєш: ти б людей стидалася! Тобі тільки б сидіти з жидівками в крамницях та обдурювати на аршині людей.

— Це якийсь жіночий сажень видумала Мотря, що стягується й ростягується, як кому треба, сказав насмішкувато Лаврін.

— А оттой ріжок, що в бузину ввігнався, яким сажнем будеш міряти? Не бійсь міні не оддаси? сказала Мотря.

— То одкуси ёго зубами! А де ж ёго діти, коли він вигнався на улицю, сказала Мелашка.

Мотря була сердита, що вийшло не так, як вона хотіла. Вона причепилась до Лаврона за батьківські спадки.

— Чом же ви не розділили пасіки? сказала вона: аджеж пасіка батькова! Гаращо все загарбали собі в руки! На Лавроновій половині в садку більше двома грушами и однією яблунею.

— А ти вже й полічила? спитав Лаврін.

— А вже ж полічила и своїм не поступлюсь. Садок не твій а батьківський, сказала Мотря.

— То візьми ті груші та пересади на свою половину, крикнув Лаврін.

— Який іх чорт подужає пересадити! Пересадиш, то підвередисся, сказала Мотря.

— О, підвередисся, Мотре, коли Карпо не поможе, сказав сміючись Лаврін.

— Вже хоч підвережусь, чи ні, а таки свого докажу, крикнула Мотря и вдарила кулаком об кулак: ходім зараз в волость, нехай нас волость розсудить, а не ти с свекрухою. Дайте лиш нам половину пасіки, а як ні, то бери, Карпе, сокиру та й рубай груші. Я вам свого не подарую, кричала й сичала Мотря.

— Та подивись лишень! на твоїй половині все старі груші, а на моїй — щепи! сказав Лаврін.

— Мотря каже правду: ви нам дайте половину пасіку, половину овець та свиней, сказав Карпо.

— Овва! який розумний! Забери половину котів та собак! кричала Кайдашиха: а батька хто лупив у груди? Лаврін хоч батька не бив.

— Не бив, тільки трохи вола не роздерли за роги вдвох з батьком, сказав спокійно Карпо.

— А ти забув, що я ще живу на світі? И я маю якесь право на батькове добро. Ти радий мабуть мене живого в землю закопати! говорила Кайдашиха: ти хочеш с своєю Мотрею мене сироту скривдити? Ні, Карпе, нехай нас громада розсудить.

— Як громада, то й громада! Ходімо в волость, бо я своєю часткою не поступлюсь, сказав Карпо.

Карпо з Лавроном та с Кайдашихою пішли в волость, а Мотря з Мелашкою zostались на дворі коло волості.

Волость присудила Лавронові та матері батьківське добро, бо Карпо вже забрав свою частку ще за батька. Як почула про те Мотря, то мало не скрутилась и наробила крику та голосу під волостю.

Од того часу між Кайдашенками й їх жінками не було миру й ладу. Карпо й Мотря посердилися з Лавроном та с Кайдашихою и перестали заходити до їх у хату.

Карпо й Мотря завидували Лавронові. Тепер Лаврін був багатіший од їх, після батькової смерти. С того часу як Карпо оддівся од батька, він набрався багато лиха, поки зібрався на господарство. Правда, батько дав йому пару волів и воза, але до того ще треба було багато всякої справи: и сокири, й свердла, й долота, й верёвок, и мазниці, й струга, звичайно, як буває в господарстві. Після батькової багатой хати, повной всякого добра, Карпова хата здавалась пустою. Мотря перебравшись в свою хату, сіла на скрині, як цариця на троні, але перед її очима були порожні кутки, порожній мисник. На полиці стреміло два горшки, а на стіні висів один образ. Карпо й Мотря бачили, що Лаврін зостався в батьковому теплому гнізді и, з досади, не знали що й робити. Вони почали мститись над ним, над Мелашкою, а найбільше над матірю.

— А що, Мотре, виграла? Здобрій тим, що тобі волюсть присудила, дражилась стара Кайдашиха з Мотрею.

— Дражніть уже, дражніть, як ту собаку, говорила Мотря и трохи не плакала од злости.

Обидві сім'ї насторчилися одна проти другої, як два півні, готові кинутись один на другого. Треба було однієї искорки, щоб скотилася пожежа. Та искорка впала поперед усього на сміття.

Раз у ранці Мелашка вимела хату й половину сіней, обмела коло своєї призьби, змела сміття до порога та й пішла в хату за рядогою, щоб винести сміття на смітник. Саме тоді Мотря вибігла с сіней и вгляділа коло порога сміття. Сміття було підметене аж під Мотрину призьбу.

— Доки я буду терпіти од тієї иродової Мелашки! крикнула Мотря на весь двір: вона вхопила деркача та й роскидала сміття попід Лавровою призьбою.

Мелашка вийшла с хати з рядниною. Коли гляне вона, сміття роскидане геть попід її призьбою й во призьбі.

— Хто це пороскидав сміття? спитала Мелашка в Мотрі.

— Я роскидала: не мети свого сміття під мою призьбу, бо я тебе ним колись нагодую, сказала з злістю Мотря.

— А зась! не діждеш ти мене сміттям годувати. Нагодуй свого Карпа, сказала Мелашка и почала змітати сміття до купи до порога.

— Не мети до порога, бо міні треба через поріг ходити! ляснула Мотря.

— А вже ж велика пані. Покаляєш, княгинє, золоті підківки, сказала Мелашка.

— Не мети до порога, бо візьму тебе за шию, як кітку, та натовчу мордою в сміття, щоб вдруге так не робила, сказала Мотря.

Мотрині слова були дуже докірливі. Мелашка спашнула од сорому.

— А ти, паскудо! то ти смієш міні таке говорити? Хіба ти моя свекруха! Ти думаєш, що я тобі мовчатиму? роскричалася Мелашка: то ти мене вчиш, як малу дитину? Ось тобі, ось тобі!

И Мелашка підкидала сміття деркачем на Мотрину призьбу, на стіни, на вікна, аж шибки в вікнах дзвеніли, а що було мокре, те попроставало до стіни.

Мотря глянула й рота роздявила. Вона не ждала од Мелашки такої сміливости и спочатку не знала, що казати.

— То це ти так! То це та овечка, що од свекрухи втікала?

— Ти міні не свекруха, а я тобі не невістка. Я од тебе не втікатииму и мовчати тобі не буду! Ось тобі на, ось тобі на!

Деркач свистів, як шулік на повітрі в Мелашчиних руках, а шибки аж дзенькали. Мотря кинулась до Мелашки та й почала видерати деркача з рук. Мелашка була слабіща й випустила ёго з рук. Мотря замагнулась на неї деркачем. Карпо сидів у хаті, почув що в вікна щось порощить. Ёму здалось, що в вікна бе град.

— Що це за диво! небо ясне, а в вікна порощить град, подумав він.

— Гвалт! гвалт! закричала Мелашка. Якого ти дідька чепляєся до мене, сатано.

С хати вибігла Кайдашиха просто од печі с кочергою в руках. Вона вгляділа, що Мотря підняла деркач угору и готова почастувати Мелашку, и махнула на Мотрю кочергою. Мотря одскочила од призьби, кочерга попала в Мотрине вікно. Шибка дзенькнула, а дрібне скло посипалось на призьбу.

С хати вибіг Карпо, а за ним Лаврін. Три молодіці вчепилися до кочерги та до деркача, кричали, тягались, сіпали ті причандали на всі боки. Деркач розірвався. Нехворощ посипалась з деркача, як піря з гуски. Чоловіки розборонили жінок и розігнали їх.

— Одривай хату! Не буду я з вами жити через сіни, хоч би мала отут пропасти! кричала Мотря: бери, Карпе, сокиру та зараз одривай хату, а як ти не хочеш, то я сама візьму сокиру та й захожусь коло хати.

— Чи ви показались, чи ви попились! говорив Карпо: хто це розбив вікно?

— Твоя мати! Це вже пішлося, наче с петрового дня! Одна обпаскудила міні стіни, друга вікна побила. Ось тобі за те! ось тобі! крикнула Мотря и почала хапати рукою с каложі грязь и кидати на Мелашчину хату. Біла стіна стала ряба, пеначе її обсіли жуки та гедзи.

— Бий тебе сила божа! Не кидай, бо я тобі голову провалю кочергою, крикнула Кайдашиха и погналась за Мотрею. Мотря втікла за причілок, виглядала зза угла и кричала та кляла Кайдашиху.

— Лавроне! одривай їх хату. Про мене нехай Мотря йде жити під три чорти, або під греблю, я з нею з роду з віку не буду жити під однією покрівлею, кричала Кайдашиха.

— Карпе! одривай хату, бо я спалю и їх и себе та й на Сібір піду, кричала Мотря.

— Лавроне! одривай їх хату, бо я готова до сусід вибратись. Зараз піду в волость, та нехай громада зійдеться та розкидає їх хату; про мене нехай розірве та розкидає саму Мотрю по бурянах, кричала Кайдашиха.

С тими словами Кайдашиха накинула свиту та й побігла в волость позивати Мотрю та Карла. Волосний покликав Карпа на суд. Карпо сказав, що він не думає одривати хати, а то тільки полаялись та побились молодіці. Волосний вигнав Кайдашиху с хати. Слідком за Кайдашихою прибігла в волость Мотря и почала розказувати, починаючи од сміття. Волосний слухав, слухав та й плюнув.

— Йдіть ви собі ик нечистій матері, та про мене повибивайте й очі, не тільки вікна, сказав волосний та й пішов у кімнату ще й двері причинив.

Того ж таки вечера, Кайдашиха повечеряла з дітьми и вже лагодилась лягати спати. Коли чує вона, на горищі закиркали на сідалі кури, закричали й кинулись с сідала.

— Ой тхір на горищі! сказала Кайдашиха.

— А може злодюга лазить, сказав Лаврін.

Кайдашиха вхопила лампу й вискочила в сіни; за нею вискочили Лаврін та Мелашка.

В сінях було ясно. Хтось лазив на горищі с світлом.

— Хто там лазить! крикнув Лаврін.

З горища ніхто не обзивався, тільки одна курка киркала на все горло, неначе її хто душив. Лаврін вискочив на драбину и заглянув на горище. Там стояла Мотря с куркою в руках.

— Якого ти нечистого полохаєш наших курей! крикнув Лаврін, стоячи на щєблі.

— Хіба не бачиш? Свою курку піймала на вашому сідалі.

— Хіба ж ми просили твою курку на наше сідало? крикнув Лаврін: чи шапку перед нею здіймали, чи що?

— Верни лишень міні яйця, бо моя чорна курка вже давно несеться на твоєму горищі.

Мотря лазила по горищі та збирала по гніздах яйця. Сполохані сліпі кури кидались по горищі, падали в сіни на світ.

— Ой Боже мій! Це не Мотря, а бендерська чума! Вона мене с світа зжене! говорила с плачем Кайдашиха: ще хату підпалить лямпою. Покарав мене тобою Господь, та вже й не знаю за що?

— Мабуть за вашу добрість, обізвалась Мотря з горища и спустила з горища на щєбель здорову ногу с товстою литкою.

Одна курка впала з горища и погасила світло. В сінях стало темно. Лаврін стояв, спявши, на драбину. Мотря сунула ёго пятою в зуби. Він сиюнув у сіні. Мотря сунула ёго по носі другою пятою. Горяча литка посунулась по ёго лиці. Мотря була вже готова сісти ёму на голову.

— Куди ти сунєся на мою голову! крикнув Лаврін и почав трясти драбиною: не лїзь, бо я тебе, сяка така душе, скину з драбини!

Лаврін скочив у сіни и почав трясти драбиною. Драбина стукала об стїну.

— Скинь її з драбини додолу, нехай собі голову зверне, щоб знала як лазити на наше горище, кричала в темних сінях Кайдашиха.

Лаврін прийняв драбину. Мотря повисла на стїні. Половина Мотрі тїлпалась на стїні, а друга половина вчепилась в бантину, як кішка, однією рукою та ліктем другої руки. Мотря держала в руці курку, и не хотїла її пускати, а в пазусі в неї були яйця, дуже делікатний крам. Мотря боялась наробити в пазусі яєшні, держалась за бантину и ніяк не могла видертись назад на горище. Низча половина тягла її вниз.

— Ой лишечко! ой упаду! ой, ой, ой! гвал...т! зарепетувала Мотря не своїм голосом.

Од того гвалту Карпо не всидів у хаті и вискочив у сіні с світлом. Лаврін стояв серед сіней з драбиною Мотря тилпалась на стіні як павук на павутині.

— Драбиною її плещи, та добре! кричала Кайдашиха: нехай не збірає яєць на нашому горіщі.

Кайдашиха кинулась до драбини и була б справді почастиувала низчу половину Мотрі драбиною, але Карпо вирвав драбину в Лаврона, пхнув матір так, що вона трохи не перекинулась, и підставив драбину під Мотрю. Вона злізла до долу с куркою в руках.

— Оддай міні яйця, злодійко! нащо ти покрала наші яйця? репетувала Мелашка.

— Це моя курка нанесла! говорила Мотря, втікаючи в свою хату.

— А хіба ж твоя курка їх позначила, чи що? Як не вернеш яєць, я піду в волость, говорила Кайдашиха.

— Про мене йдїть и за волость, кричала Мотря с своєї хати, витираючи ганчіркою яєшню в пазусі.

Мелашка засвітила світло, половила в сінях свої курки и повикидала їх на горіще. В обох хатах ще довго було чути крик. Той крик стихав помаленьку, як хвиля на воді після вітру, доки зовсім не затих.

— Одривай хату од цих злиднів! говорила Мотря в своїй хаті Карпові.

— Чи ти здуріла чи що? неначе хату одірвати так легко, як шматок хліба одкряти. Ти знаєш, що то буде коштувати?

— Щоб там не коштувало, одривай, а ні я сама одірву, говорила Мотря.

— А ну, ну, попробуй. Оце видумала таке, що й купи не держиться.

Одначе швидко після того Карпо побачив, що Мотря говорила таке, що держалось купи.

На другий день Кайдашиха прибралась и пішла до священника жалїтись на Мотрю. Вона розказала все діло не так священникові, як матушці. Матушка дала бабиним онукам коржиків та бубликів, печених с сахаром. Кайдашиха принесла ті гостинці, роздала Мелашчиним дітям. Мотрині діти почули носом гостинці и повибігали в сіні. Кайдашиха роздала й їм по бубликові.

— Не берїть од баби гостинця, бо вона злодійка, крикнула Мотря с своєї хати.

Діти забрали гостинці, та давай махати рученятами на бабу та промовляти ті слова, що їм доводилось не раз чути од матері.

— Баба погана, баба злодійка! лепетали діти.

— А гостинця взяли од баби, ще й бабу лаєте, сказала Кайдашиха и заплакала.

Мотря вискочила с хати, пооднімала од дітей бублики та й кинула собакам.

— Чи ти людина, чи ти звірюка, сказала Кайдашиха, втираючи слёзи.

Того таки дня Мотрин старший хлопець напився Мелашчиним кухлем води коло Мелашчиної діжки, бо в сінях стояло дві діжки з водою: Мотрина по один бік, Мелашчина по другий. Малий хлопець, не розбіраючи материнського погляду на право власности, вхопив кухоль с тієї діжки, що стояла до ёго близче, але якось не вдержав кухля в руках, впустив та й розбив.

Кайдашиха вискочила с хати и наробила шелесту.

— Бач, природова душе! вчила дітей мене ляяти, а твої діти міні шкоду роблять, крикнула Кайдашиха до Мотрі в двері: йди лишень сюда та подивись!

Мотря вискочила с хати й подивилась. Черепки лежали долі, а хлопець стояв, засунувши пальці в рот и схиливши винну голову.

Кайдашиха, недовго думавши, вхопила кухоль з Мотриної діжки та хрѐп ним об землю.

— Оце чорт ёго й видав! Старе як мале! зовсім баба з глузду зтіхала. Що вам дитина заподіяла? крикнула Мотря.

— Твої діти такі зміюки, як и ти. Наплодили вовчинят, то не пускай їх до моєї діжки.

— То сховайте свою діжку в пазуху, а кухля міні купіть, бо ви не дитина, сказала Мотря.

— Ова! гаращо роспустила своїх дітей, як зінських щенят. Не діждеш, сказала Кайдашиха.

— Коли так, то я й вам віддячу! сказала Мотря.

С тими словами вона побігла в Лавронову хату, вхопила с полиці горшка и хрепнула ним об землю. Мелашка й Лаврін тільки роти пороздвляли.

Мотря вибігла с хати. Мелашка за нею.

— Коли так, то й зугарна до московської закуці, закричала Кайдашиха, як несамовита, вбігла в Мотрину хату, вхопила с припічка здорову макітру, та хрѐп нею об землю.

Карпо схопився з лави. Ёму здалося, що мати з ума зійшла.

— О стонадцять чортів вам з Мелашкою разом! За таку макітру я знаю, як вам віддячити, закричала Мотря, бліда, як

віск. Вона вскочила в Лавронову хату, вхопила кочергу та й свиснула нею по купі горшків, що сохли на лаві. Горшки застогнали; черепки посипались до долу.

Кайдашиха, не довго думавши, вхопила кочергу, Мелашка вхопила рогача та в Мотрину хату! Кайдашиха лупила кочергою горшки на полиці, Мелашка частувала миски рогачем на миснику. Горшки сипались с полиці, як яблука з яблуні, неначе земля тряслася.

Кайдашенки так здивувались, що їм здалось, що молодиці зовсім показалися. Лавронові впала на ум думка, чи не покусала часом матері скажена собака. В Карпа була така сама думка. Їму здалось, що до Мотрі вже приступає. Але глянули вони, що с полиці сипляться горшки, а з мисника миски, та давай обороняти полицю та мисник. Карпо насилу поборов матір и одняв од неї кочергу. Лаврін висмикнув з Мелашчиних рук рогача и спас жизнь трём полумискам.

Всі три молодиці насилу дихали. Вони разом кричали, гвалтували, лаялись. Клекіт у хаті був такий, що не можна було нічого розібрати.

— Ти — змія люта, а не свекруха! кричала Мотря: буду я чортова дочка, коли не розібію тобі кочергою голови.

— Хто? ти? міні? своїй матері? сичала Кайдашиха: Карпе! ти чуєш, що твоя Мотрунька говорить на мене? То це ти так говориш міні, своїй матері? Карпе! візьми вірєвку та повісь її зараз в сінях на бантині, бо як не повісиш, то я їй сама смерть заподію.

— Карпе! візьми налігача та привяжи на три дні й три ночі свою матір серед вигона коло стовпа, як скажену собаку, нехай на неї три дні собаки брешуть, нехай на неї три дні вся громада плює! Вона мене або отроїть, або зарубає, верещала Мотря.

— Що ти кажеш? щоб мене мій син, моя кров, та привязав налігачем серед вигона на сміх людям? сичала Кайдашиха: ось я візьму мішка та накину тобі на голову, як скаженій собаці, бо ти нас всіх покусаш.

Кайдашиха витягла спід лави порожнього мішка и кинулась до Мотрі.

Карпо тільки очі витріщив и не знав, кого слухати: чи вішати жінку, чи привязувати налігачем матір.

— Ти злодійка! ти покрала в нас яйця! кричала Кайдашиха и кинулась до Мотрі з мішком у руках.

— Брешеш, не докажеш! ти сама злодюга, бо обкрадала мене, мою працю цілий рік. Я на тебе робила, як на пана панщину, кричала Мотря.

— А чом же ти мене не кидала, коли тобі було в мене погано? пищала Кайдашиха: чом тебе чорти не понесли на Басарабію або за границю?

— Овва! за таке паскудство та оце тікала б за границю! Тікай сама хоч під шум, під греблю! гвалтувала Мотря: ти злодюга, ти змія, ти відьма!

— Хто? я? я відьма? я злодюга? сичала Кайдашиха: ось тобі на!

Кайдашиха тикнула Мотрі дулю та не потрапила в ніс, та в око. Мотря вхопила диркача й сунула держалном Кайдашисі просто межі очі.

— Ой лишечко! виколола проклята змія міні око! заплакала Кайдашиха и вхопилась за праве око.

В неї з ока потекла кров. Лаврін та Мелашка побачили кров и розлютувались. Вони кинулись обороняти матір. Лаврін пхнув Мотрю. Мотря дала сторкача на лаву. Карпо кинувся обороняти Мотрю и пхнув Лаврона. Лаврін ударився об мисник. Три полумиски, спасені Лавроном од наглої смерти, посипались ёму на голову.

— Одривай, Карпе, хату, бо я тебе покину с твоєю проклятою матірю, с твоім иродовим родом, кричала Мотря.

— В волость її, сучу дочку, розбишаку! в тюрму її! Одривай, Лавроне, їх хату, бо я сама полізу, та буду зривати кулики.

Лаврін и справді розлютувався. Він ухопив драбину, приставив до стріхи, вискочив на покрівлю и почав зривати кулики с Карпової хати. Кулики сипались на землю. На хаті заблищали крокви й лати, як сухі ребра.

Тим часом Кайдашиха зумисне розмазала кров по всему виду, замазала в кров пазуху, повисмикувала снід очіпка волосся та й побігла до священика, а потім в волость и наробила там гвалту.

— Ой Боже мій! дзвоніть у всі дзвони! Карпо з Мотрею вбили Лаврона, вбили Мелашку, вбили й мене! Рятуйте, хто в Бога вірує! кричала не своїм голосом Кайдашиха в волості: скликайте громаду та зараз, зараз!

Волосний и писар, побачивши окрівавляну Кайдашиху, полякались и побігли до Кайдашенків. За ними бігла Кайдашиха та кричала на все село. Волосний с писарем прибігли в двір и гля-

діли живого Лаврона, котрий сидів на хаті та зривав кулики. С хати вибігла Мелашка, зовсім жива, а за нею Мотря.

— Рятуйте мене! голосила Мотря: як мене знайдуть зарубану сокирою, то нехай вся громада знає, що мене зарубала свекруха! Рятуйте, хто в Бога вірує!

— Чого це ти кричиш? сказав голова: аджеж ти жива, ще й кричиш на все село.

— Рятуйте мене! вона мене вже вбила! репетувала Кайдашиха.

— Чи ви показалися, чи що, сказав писар: бігає по двору й кричить, що її вже вбили. Що тут у вас скоїлось?

— Ось що скоїлось! тикнула пальцем на своє око Кайдашиха.

— А ти що робиш ото на хаті? крикнув голова до Лаврона, зараз міні злязь та давай одвіт перед нами.

— Не злізу, доки не одірву Карпової хати, говорив Лаврін и швиргонув куликом волосному на голову.

— Якого ти нечистого кидаєся куликами? Зараз міні злязь, а то я полізу та сам тебе стягну та всплю тобі сотню різок, кричав волосний.

Лаврін трохи прохолов, зірвавши півсотні куликів, и зліз доду. Волосний с писарем пішов у хату: в Лавриновій и в Карповій хаті валялись купами черепки.

С хати повибігали діти, вгляділи страшне окривавляне бабине лице и підняли гвалт. Собаки брехали на писаря та на голову аж вили. С села почали збігатись люде. Волосний с писарем, та с кількома громадянами повели в волость Кайдашенків, іх жінок и Кайдашиху. Вони насилу росплутали іх діло и присудили Карпові одірвати хату и поставити окроми на своєму городі, бо Лаврін, як менчий син, мав право зістатись в батьковій хаті и за те був повинен додержати матір до її смерти. Громада присудила розділити грунт між Кайдашенками по половині.

Волосний таки посадив Мотрю за бабине вибите око в холодну на два дні.

Після такої колотнечі стара Кайдашиха заслабла. В неї нагнало око, як куряче яйце. Око стухло, але од того часу вона всліпла на праве око.

— Господи! од чого це в нас почалася колотнеча в сім'ї? думала Кайдашиха: це воно недурно: це, мабуть, майстри заклали хату не на смерть, а на колотнечу.

Кайдашиха надумалась піти до священника и попросити ёго, щоб він освятив хати. Не сказавши нічого Лавропові й Карпові, щоб вони часом тому не спротивились, Кайдашиха побігла до священника и попросила ёго посвятити хати.

Наступав храм в семигорській церкві и молодиці на селі почали мазати хати. Мелашка й Мотря, як раз того дня полізли в печі, щоб їх вимазати.

Кайдашиха прийшла до дому с священником; з ними прийшов и дяк с паламарем. Одчиняє священник в хату двері, дивиться, с припчка теліпаються дві нозі с пальцями до гори, пятами вниз. Мелашка полізла в піч и лежала там, перекинувшись до гори та мазала в печі небо.

— Оце заходилась мазати піч! загомоніла Кайдашиха. Зараз вилазь та піди приборись.

Мелашка с печі почула, що в хаті заспівали дяки, и почала висуовуватися с печі. На ній була драна стара свита; на свиті були скрізь дірки, дірки спереду, дірки ззаду. Через дірки світилося тіло. Бідна молодиця засоромилась, и кинулась в сіни та й утікла на горище.

Священик покропив свяченою водою хату й сіни. Кайдашиха просила ёго посвятити и Карпову хату; ій все таки жаль було сина. Карпо не любив попів и, тільки зачув в Лавриновій хаті дяків голос, зараз дременує с хати в повітку.

Кайдашиха одчинила двері в Карпову хату, а там знов с припчка теліпались ноги пятами до гори, пальцями вниз. Товсті литки стреміли, як дві деревини. В печі лежала Мотря.

— Що це таке, Кайдашихо, в твоїй господі? Куди не повернись, скрізь стремлять ноги, сказав священник, осміхаючись.

Священик покропив Карпову хату, а жартовливий дяк взяв кухоль с прилавки и, позад священника, покропив Мотрині ноги.

— Який там чорт хлюпається водою? крикнула Мотря с печі? Ось я вилізу то так тебе покроплю віником, що не знатимеш, куди втікати...

Мотрі здалося, що то грається котра небудь дитина.

Кайдашиха заплатила священникові, а Карпо виглядав с повітки, доки піп та дяк вийшли з двору, и тоді вернувся до хати.

— Нащо, ви, мамо, навели в мою хату попів та дяків? Хіба я вас просив, чи що? сказав матері Карпо.

— На те, щоб твоя жінка не біла горшків та не вибивала очей, сказала Кайдашиха: нашу хату майстрі закладали на твою Мотрю.

— То святить, мамо, попереду себе, бо й ви не безвинні: набили горшків у двох з Мелашкою більше од Мотрі, сказав Карпо.

— Не жартуй сину! ти ще молодий. Памятай, в тебе діти, в тебе худоба. Гляди лишень.....

— Та вже святить не святить мою хату, а я її одірву та й не буду закладати на колотнечу, сказав Карпо и зараз заходився одривати хату та ставити на своєму ґрунті.

Двір був невеликий, а як ёго розділили, то очевидячки обидві половини стали ще менчі. Стара хата стояла на улицю боком, бо хати в селах ставлять вікнами й дверима на південь, а південь припадав не на улицю. Карпо поставив свою хату недалеко од лавронової. Вона стояла до лавронових дверей задвірком. Мотря кричала, щоб Карпо загородив такий тин, щоб и птиця через ёго не перелетіла. Карпо мусів перегородити и двір й огород.

— Оттак би ти, Карпе, давно зробив, то були б и горшки цілі, и в твоєї матері очі не повилазили б, говорила Мотря.

Перебули Кайдашенки зіму на окромних дворах и дві сім'ї почали по трохи миритись. Попереду почали забігати з однієї хати в другу діти. Їм байдуже було про батьківську колотнечу. За дітьми почали забігати один до другого батьки для своєї господарської справи: то за стругом то за свердлом, то за сокирою, попереду в повітки а потім и в хати, а вже за ними почали любенько через тин розмовляти и жінки. Тільки Кайдашиха не ходила до Мотрі: сліпе око на віки загородило їй стежку до неї. На кайдашевій давній оселі повіяло миром. Щоб не бігати кругом через ворота, Карпо й Лаврін зробили в дворі через тин перелаз.

Мир між братами ствердився ще більше задля господарської справи, задля спільної вигоди.

Карпо, одрізнівшись од батька, спочатку таки набрався багато лиха, поки зібрався на своє господарство. Він був чоловік гордий, упертий, не любив нікому кланятись, навіть рідному батькові. В ёго була тільки пара волів и, як ёму треба було спрягатись під плуг, він ніколи не просив волів у батька, а шукав спілників між чужими людьми. В Лаврона зосталась пара батькових волів. Карпо спрягався з Лавроном и вони вдвох орали попереду карпове поле, а потім лавронове. Карпо ходив за плугом, а Лаврін був за погонича. Спільня вигода присилувала їх помагати один другому и в оранці, и в сійбі, и в заволікуванні, и в возовиці.

Саме тоді пішла залізна дорога с Київа недалечко од Семигор. Селяне почали держати коней и ставали під хуру, возити на залізну дорогу сахар з близчих сахарень, борошно с панських та жидівських млинів. Карпо й Лаврін купили й собі по коняці. А так як на одному коневі далеко не заїден и багато краму не завезеш, то вони спрягали коней під одну хуру и ділились баришами по половині.

Податі були великі, плата за землю була чимала; и Карпо й Лаврін побачили, що поле ненастачить ім грошей на податі, и мусіли шукати заробітків в осінній та зімній безробітній час.

Громада в волості вибрала Карпа за десяцького. Карпо чоловік гордий та жорсткий, з ёго буде добрий сіпака, може ёго боятимуться хоч баби та молодиці, говорила громада.

— А може, панове громада, ми виберемо за десяцького Мотрю, прикинув слівце один жартовливий чоловік.

— Не можна! вона повибиває всім бабам очі! гукнули чоловіки сміючись.

Прийшов приказ з волості рівняти дороги, поправляти мости, та насипати на болотах греблі. Карпо загадував людям на роботу и поперед усього звелів сконати той капосний горбок на горі, вище свого города, на котрому ёго батько поламав десятків зо два возів.

— А ну, Лавроне, бери заступа та йди на роботу! загадував Карпо братові.

— Піди вижени на роботу свою Мотрю, промовила стара Кайдашиха.

— И Мотрю вижену, й Мелашку вижену. Ви думаєте, що пожалую? говорив Карпо.

Він и справді мусів вислати на роботу и свою Мотрю. Люде прокопали вивіз навскоси, так як колись радив старий покійний Кайдаш, ще й горбик молодиці знесли в приполах під Карпів тин.

Минуло чимало років після панщини. Громада трохи заворушилась и почала встоювати за свою вигоду, за своє громадське право. Громаді прийшлося полаятись с паном.

Недалеко од села був хутір. Там на семигорському полі текла невелика річка. Багатий пан в давні часи загатив її здоровою греблею и вийшов здоровий на верству ставок. Пан поставив на ставку питель. Але вище од ставка с тієї річки одділялась течія, вже не на панському, а на людському полі, в городі одного чоловіка. За часів панщини пан загатив и ту течію греблею, бо тоді вся земля була панська. Тепер семигорська громада по-

чала медитувати, що та гребля на течії на громадській землі. Карпо нараяв дуже хитру штуку: прокопати через огорог чоловіка канаву, вище панської греблі, пустити в неї воду з річки, та й поставити в городі громадський млин, щоб було чим оплачувати волость, та громадську пошту.

— Е! добре ти радиш, Карпе! гукнула громада. Подаваймо лист до мироваго посередника.

Подала громада лист, посередник дозволив ставити млин. Карпо зібрав людей. Канаву прокопали в одну міть, накупили деревні, найняли майстрів — и громидський млин виріс, як з землі.

Але панський питель перестав молоти на одно колесо. Пан налічив на громаду кілька тисяч карбованців и подав бумагу в суд. А громадський млин меле собі потроху та заробляє гроші на громадські справи, доки суд не рішив, що громадське діло про млин правдиве.

Пан розсердився и заборонив селянам пускати череду на свою толоку. Прийшлося селянам погано. Доки людський хліб стояв у полі, не можна було пасти череди в озимині та ярині. Громадської толоки було мало. Випасу зовсім не було. Громада загомоніла.

— Що це таке с паном! Ми ёму збіраємо хліб за невеликі гроші, а він не пускає череди на свою толоку. Змовося та берімо більшу плату за роботу на лану та на буряках! кричав Карпо: нехай знає, як шанувати громаду.

Громада підняла плату за роботу. Пан не схотів поступитись, а чоловіки и молодіці, закинувши сапи на плечі, повертались с поля до дому. Іконом догнав їх аж коло царини, вернув на буряки и поступився більшою платою.

Пан поступився більшою платою за роботу, а на випас все таки було трудно. Карпо й Лаврін мусіли счродати кілька овець та свиней. Карпові й Лавронові було трудно хазайчувати. Й літом и зимою вони заробляли то на полі в пана, то ставали під хуру, и все таки їм трудно було широчити своє господарство. Викуп за землю, подушне, плата на волость, на школу, на пошту, все те витягало останні гроші с скрині.

Господарство в Кайдашенків не широчилось, а все стояло на одному місці. Лаврін зовсім не вдався в батька: він и в рот не брав горілки, а Карпо тільки в ради-годи, часом любив випити по чарці з добрими людьми. Заробляні гроші не розлітались марно, а все таки и не зоставались в скрині.

Тим часом громада знов почала діло с паном. Один багатий жид з містечка заплатив панові добрі гроші и купив собі право поставити в селі на панській землі шинки. Він заквічав своїми шинками село с чотирёх боків и пустив горілку по дешевшій ціні, ніж у громадському шинку. Люде кинулись за горілкою до жидівських шинків. Громадський шинк стояв порожній; в ёго ніхто й не заглядав.

Волосний зібрав громаду. Кайдашенки почали кричати в громаді.

— Панове громада! говорив Карпо: нехай ніхто с села не купує горілки в жидівських шинках. Посадімо коло шинків десяцьких та соцьких, нехай дрючками одганяють людей.

— Я сам сяду з дрючком и буду одганяти, хоч би й свою рідню! гукав Лаврін: нехай жиди посадять дурнички ціле літо над своїми бочками. Посидять та й підуть.

— Добре Кайдашенки говорять! загула громада. Посадімо людей та й не пускаймо нікого в панські шинки.

Громада порадилась и розійшлась.

Жид побачив, що непереливки, взяв відро горілки одніс волосному; друге одніс писареві, зібрав до себе в шинк десять чоловік таких, що заправляли громадою, и поставив ім ціле відро горілки.

— Чого нам змагатись, говорив хитрий жид: нащо вам мене обіжати. Буду я заробляти, будете й ви. Я поставлю ціну в своїх шинках таку, як у вашому, ще й зараз заплачу на волость сорок карбованців одчпного.

— Чи вже заплатиш? гукнули чоловіки.

— Ой, ой! чом и не заплатити для добрих людей: ви думаєте, що я жид, то в мене й душі нема! Я готов и на церкву дати. Ет! та що й говорити! От вам хрест, коли не ймете віри!

И жид перехрестився зовсім по християнський.

— Чи ти ба! жид хреститься! гомоніли люде.

— Ви думаєте, що я не поважаю вашої віри? Та я готов жити з вами, як з братами, підлещувався жид. От вам ще відро горілки! Суру! а винеси гостям оселедців та паляниць! гукнув жид до жидівки.

Сура здихнула на всю кімнату, так їй було шкода оселедців, але вона винесла и поклала перед людьми на столі.

— Іжте, люде добрі! ви думаєте, що я жалую для вас? говорила Сура: ой. вей мир, ой, ой! прикинула вона вже тихенько виходячи с хати.

Люде пили, закушували та слухали Берка, а Берко неначе грав їм на цимбалах своїми облесливими словами.

Давні панщаники порозвішували вуха та слухали Берка. Їго слова, підсоложені горілкою та приправляні оселедцями, так и влизали в їх душі. Вони не знали, що жид вибере ті сорок карбованців, и за оселедці, и за ту горілку, що вони в ёго дурнички пють, з їх таки кишень, то недоливками, то водою, підливою в горілку, та вищою платою.

Люде ростали, як віск, и почали хвалити жида. Декотрі вже були зовсім пьяненькі.

— Так що ж, панове! та ще й які панове! Що тепер пан перед вами! Ви, Грицьку, тепер пан! От хто пан! Що схочете в волості, те й зробите! Ви, Петре, тепер господар на все село, ніби князь! Тепер ви пани, а пани вже перевелись на ицькову сучку, благав Берко мужиків: так що ж, панове, чи згодитесь громадою оддати міні й свій шинк и будете пускати людей в мої шинки? Я подарую сорок карбованців на волость, а за ваш шинк зараз покладу гроші на стіл!

— А добрий, бісової парі, жид! гукнув один пьяненький мужик, ще й гроші зараз дає. Будемо стояти на сході за ёго!

— А вже ж будемо, ще й на церкву покладе! А перехрестися, Берку! Чи ти ба, як бісова пара кумедно хреститься!

Берко хрестився и сплёвував на бік.

Саме в той час Карпо Кайдашенко їхав з ярмарку, вглядів коло панського шинка купи людей та й став. Берко знав, що Карпо горілки не любить и на сході йде все проти ёго. Він сховався в кімнату.

— Здоров був, Карпе! гукнув Грицько и почав обнімати та цілувати Карпа. Гостра неголяна Грицькова борода колола Карпове лице, як голками.

— Та здоров був... говорив Карпо, одвертаючи лице: та годі вже годі.

— Здоров був, соколе! та зайти бо в шинк та випий хоч чарочку з нами! говорив Грицько и знов ухопив Карпа руками за шию и цмокнув ёго в щоку.

Грицькова борода подряпала Карпові щоку, аж кров виступила.

— Та одчепись як нечистій матері! оце припалє, пробі, цілуватись! Аж кров виступила на щоці.

— Серце! голубчику! Чи вже ти оце не випеш з нами хоч по одній чарці, хоч пів чарки! Та тут же такий добрий жид! а! що вже й казати! аж хреститься сучий син!

Грицько розвів знов руки и наставив губи.

— Та одчепись собі! Піди обніми та поцілуй мою коняку, коли вже припала охота цілуватись, говорив Карпо: а чого це ви горілку пете в жидівському шинку, спитав Карпо.

— Та бодай не казати... сказав Грицько: тут такий добрий жид, такий добрий, чорт ёго знає, де він такий добрий взявся. Благодареніє Богу и всім святим, він и на церкву дає, ще й перехрестився! Ото кумедія!

— А ви забули, що самі на громаді постановили...

— Серце, голубчику, сивий лебедику! говорив паний Грицько, тикнувши колючою бородою Карпові в ніс: та не цурайся нашого хліба, солі.

Карпо бачив, що с паним розмовляти тільки гаяти час, вдарив коняку батою. Віз покотився.

— Карпе! Карпе! та зайди бо та хоч по крапельці, хоч пів крапельки! гукав ззаду Грицько и біг за возом.

На другий день зібралась громада. Прийшов Карпо и вдивився. Громада співала вже инчої; волосний та писар тягли за громадою и кричали, щоб оддати Беркові и громадський шинк, не тільки що пускати людей по горілку и в жидівські шинки... бо Берко зараз платить гроші..

— Панове громада! погана ваша рада; я не пристаю на це! сказав понуро Карпо и одійшов од громади на бік.

Громада оддала Беркові громадський шинк, хоч Берко на церкву грошей не дав, а тільки дурив паних мужиків.

Громада дорого потім заплатила хитрому жидові...

Берко приймав за горілку не тільки пашню, а навіть сіно й солому. Понесли люде мішками пашню в Беркову комору, а Берко тільки бороду гладив білою рукою, дивився, як пани мужики ваялись під ёго шинком, та зараз таки підняв чортячу ціну на горілку у всіх шинках.

X.

Цілу зиму й весну Кайдашенки прожили в ладу. Кайдашиха, котру тепер на селі дражили безокою ікономшею, сердилась на Мотрю, але невістки на те не вважали и жили між собою в згоді. Лаврін любив Мелашку, ніколи її не то що не бив, и пальцем не зачепив, навіть ніколи не лаявся з нею. Мотря часто гризла голову Карпові, але він не любив говорити и більше мовчав.

Але настала весна. Хати Кайдашенків стояли дуже близько одна коло другої, а їх огороди були перегорожені тільки поганьким тином...

Мелашка посадила огірки около самого тину. Огірки зійшли, як зелене руно. Показались ранні огірочки. Мотрин півень перескочив через тин та давай вибирати мелашчині огірки. Півень сокотав та скликав курей. Всі мотрині кури перелетіли через тин та в огірки! За курми полізли крізь тин курчата. Квочка вигребла яму саме серед огудиння, аж перекинулась до гори ногами.

Стара Кайдашиха вийшла на город, угляділа таку шкоду, та аж за голову вхопилась. Вона палапала під ногами палицю та й поперла нею на курей. Палиця влучила в півня; півень киркнув и потяг через тин перебіту ногу. Двоє курчат лягло на місці.

Мотря вибігла и вгляділа свого півня. Півень тяг ногу по землі.

— Чи це ви, мамо, перебили моєму півневі ногу? крикнула Мотря через тин до Кайдашихи.

— А тож хто? Це тобі за ті яйця, що позбирала з нашого горища, говорила Кайдашиха: а як ще раз твої кури підуть на наші огірки, то я їх поріжу та поім.

— То й заплатите! Хіба в нас волості нема, говорила Мотря: не було вам на городі місця для огірків; насадили пак під самим перелазом. Карпе! чи ти бачиш, що то таке?

— А що? півень ногу волочить, обіззався спокійно Карпо.

— Карпе! піди до матері та скажи їй, нехай вона другий раз не бє моїх курей, чеплялась Мотря.

— Гм? мукнув Карпо, стоячи коло хати.

— Карпе! чи ти чуєш, чи тобі позакладало? кричала Мотря.

Карпо стояв и дивився на півня.

— Карпе! чи ти глухий, чи ти хочеш мене с світа зігнати? Піди та вилай свою матір.

— Йди та лайся, про мене, хоч до самого вечора, сказав дуже спокійно Карпо.

— Так, ей Богу, так. Оце добре! Мати вбила двоє курчат, перебила півневі ногу...

— Підсипай, підсипай перцю, насмішкувато сказав Карпо.

— Біжи, нехай Лаврін заплатить за півня! крикнула Мотря під самим ухом у Карпа.

— А ну голосніше, бо не чую! Підкидай соли до перцю! бо вже давно їли с перцем.

— Піди посип перцем своїй матері в носі та в роті, кричала Мотря.

— Та й бриклива ж ти, Мотре, хоч я тебе колись любив за той перець. Вже дуже наперчила міні!

— Бий тебе сила божа, ледащо! крикнула Мотря, кидаючись до Карпа.

— Одчепись, бо як пхну, то й перекинешся! промовив спокійно Карпо, скося подивившись на Мотрю и насупивши брови.

Мотря оступилась.

Саме того вечора лавронів кабанчик просунув рилом тин та й побіг у мотрину картоплю. Як угляділа Мотря, як ухопить хворостину, як улущить кабанчика по спині! Кабанчик закувікав та й потяг по землі зад з двома ногами. Мотря вхопила ёго за ноги та й перекинула в лавронів двір. Стара Кайдашиха вибігла с хати, вгляділа кабанчика и наробила галасу на весь двір.

— А це хто перебив спину нашому кабанчикові? спитала на вітер Кайдашиха.

— Я перебила! крикнула Мотря зза угла своєї хати: нехай не лазить в мій огород. Оце вам за мого півня.

Мотря стояла за своєю хатою и виглядала зумисне Кайдашихи. Вона гукнула до Кайдашихи одривчасто, крутнулась и побігла в хату.

— Лавроне! Мелашко! вся чесна громада! збігайтеся сюди! чи ви бачите, що то наробила наша Мотруня?

Лаврін й Мелашка вибігли с хати й дивились на бідного кабанця. Їх взяв жаль та досада.

— Це вже Мотря и справді не-знати-що виробляє, сказав Лаврін на вітер.

Мотря стояла за углом и тільки того й ждала. Вона вискочила зза угла, як козак з маку.

— Ось и я! Чую, чую, як мене кленете! Оце вам за мого півня! Оце вам за мої курчата, що свекруха побила. Тепер позивайте мене!

Мотря вдарила кулак об кулак, нагнувшись через тин як можна далі в лавронів двір, неначе хотіла достати кулаками до Кайдашихи; потім крутнулась и швидко счезла за углом, неначе на повітрі розлетілась.

— Потривай же ти, суко! скручу я голову твоему півневі, сказала Кайдашиха.

Кайдашиха взяла кужіль, сіла прясти за хатою та все поглядає на огірки. Коли це Мотрин півень вилітає на тин: потріпав крилами, закукурікав та шубовств в лавронові огірки. Кайдашиха схопилась з місця та давай закрадатись до півня с кужілем. А півень клює огірки та тільки соко-ко-ко-ко! неначе дражниться з баби. Баба як поперла кужілем, та ёго по голові. Півень закрутився на одному місці. Кайдашиха вхопила ёго, скрутила ёму вязи, потім дорізала, опарила, обскубла та й укинула в борщ.

Але в той час прийшли мотрині діти гуляти до Мелашчиних дітей. Старший хлопець и вглядив півнячу перебиту ногу, котра стреміла з горшка. Він зараз чкурнув до матері та й розказав.

Мотря вбігла в лавронову хату, заглянула в піч, не сказавши добридень: ой таточку! ой лишечко! з горшка й справді стреміла здорова перебита півняча нога с товстою гулею по середині и з одним одрубаним кихтем. Не сказавши нікому й слова, Мотря вхопила півня за ногу, витягла з борщу та драла с хати.

— Ой, бабо! крикнула одна дитина до старої Кайдашихи: побіг півень з горшка, тільки потеки по припічку потекли.

Баба мовчала, надувши щоки. Мелашці стало ніяково. Лаврін осміхався.

Мотря вбігла в свою хату с півнем в руках та сунулась до Карпа.

— Чи ти ба, що твоя мати виробляє? Ото тобі перець с сіллю! Піди насип своїй матері повний рот перцю, ще й в сліпе око потруси. Вона зовсім сказалась и без перцю. Адже ж це наш півень, сказала Мотря, показуючи Карпові перебиту ногу.

— Нані. Навіщо ж ти зарізала?

— Мати твоя скрутила ёму голову, ще й у свій борщ укинула. Піди та виколи своїй матері друге око! Який ти господар! Чом ти їй нічого не кажеш? Та твоя мати відьма, та вона швидко поріже та повкидає в борщ моїх дітей. Піди та хоч вирви їй коси, старій суці.

Карпові шкода було півня. Він розсердився на матір за такі збитки и мусів йти лаятись з матірю та з Лавроном.

Він вернувся до дому, а тим часом Мотря звеліла своїм дітям піймати Мелашчиного чорного півня та принести до хати. Хлопцям тільки того було й треба. Вони чкурнули на лавронів город, піймали чорного півня и принесли матері. Мотря вкинула ёго в кучу.

Тим часом поганенький тинок між двома городами зовсім осу- нувся. Рову не було и через тин почали скакати свині. На дру- гий день в карпів город вскочив лавронів рябий кабан и порався в картоплі.

Мотря вгляділа кабана й наробила гвалту. Вона вхопила ро- гача, діти забрали кочерги и гуртом кинулись за кабаном. За дітьми побігли собаки. Мотря з дітьми загнала кабана в свій хлів та й заперла.

Лаврін почав кричати через тин, щоб Карпо випустив кабана.

— А вже ж! Кабан твій в займані. Викупи, то й візьмеш; гукнула Мотря через тин: а як не викупиш, то верни міці пів мішка картоплі.

Лаврін почухав потилицю та й пішов у хату. Кайдашиха тільки губи сціпила.

Того ж таки дня Карпа й Мотрю покликав їх кум у шинк полоскати повивачі після похрестин. На карповому дворі стояла коняка, привязана до воза, й іла сіно. Карпові діти одвезали ко- няку и почали їздити верхом по двору. Коняка зпирула з уздечки, на radoщах фицнула задніми ногами та й скочила через тин в лавронів город. Поганенький тинок звився, як полотно, під кін- ськими копитами й поліг на огородину. Коняка пішла пастиись на лавронові буряки.

Лавронові діти прибігли в хату и дали знати бабі та бать- кові. Всі повибігали с хати, побрали дрючки та давай ганятись за конякою. Мелашка й Кайдашиха взяли її за гриву з двох бо- ків, завели в хлів та й заперли.

Карпові діти бачили все те з двора, полягались и догадались, нащо то баба с тіткою повели коняку в хлів. Вони зараз побі- гли в шинк и розказали, що їх коняка в займані в баби, заперта в хліві.

Карпо й Мотря вже трохи були на підпитку и побігли до дому.

— Як! Чи то можна? за свого паршивого кабана вони сміли взяти нашого коня? кричала дорогою Мотря.

— Я їм покажу, що мій кінь не те, що їх півень, говорив сердитий Карпо.

Карпо з Мотрею прибігли до дому. Стара Кайдашиха веш- талась коло хати без діла: вона ждала Мотрі. В неї аж губи трусилися до лайки, та не було с ким лаятись. Вона вгляділа Мотрю й затрусилась.

— А нащо ви, мамо, зайняли нашу коняку? крикнула Мотря до Кайдашихи.

— Оце б тягла твою дурну коняку через тин. На те зайняла, щоб вона в наш город не скакала, обізвалась Кайдашиха.

Не чорна хмара с синього моря наступала, то виступала Мотря с Карпом зза своєї хати до тину. Не сива хмара над дібровою вставала, то наближалась до тину стара безока Кайдашиха, а за нею вибігла с хати Мелашка з Лавроном, а за ними повибігали всі діти. Дві сім'ї, як дві чорні хмари, наближались одна проти другої сумно й грізно. Мотря стояла коло тину, висока та здорова, така заввишки, як Карпо, с широким лобом, з загостреним лицем, з блискучими, як жар, чорними маленькими очима. Вона була в одній сорочці и в узькій запасці. Хозяйновита але скупа, вона втинала одежу, як тільки можна було обтяти. Узька запаска влипла кругом її стану. В великій, як макітра, хустці на голові Мотря була похожа на довгу швайку з здоровою булавою. За Мотрею стояв Карпо в узькій сорочці с короткими та узькими рукавами в широких білих штанах с товстого полотна. Позад їх стояла купа карпових дітей в узьких штанях, в сороченятах с короткими рукавами, в спідничках вище колін.

По другий бік тину стояла баба Кайдашиха, висока та суха в запасці, в рясній, білій, як сніг, сорочці, в здоровій хустці на голові. Баба була довга, гостра знизу, ширша вгору, з головою, як мірка, зовсім як циганська голка з здоровим вушком. Слепе око біліло ніби наскрізь, як вушко в голці, хоч туди питку затагай. За бабою стояла Мелашка, в білій сорочці, в червоній повій хустці з зеленими та синіми квітками, в зеленій цицовой рясній спідниці. Рядом з Мелашкою стояв Лаврін в широких рясних синіх, з білими смугами штанах, в чоботах. Мелашка розцвіла й стала повніща на виду. Її очі, її тонкі брови блищали на сонці, а довге и вузьке лице горіло румянцем од висків до самого підбороддя. Лаврін стояв серед двора здоровий та плечистий, з білявою кучерявою головою, с тонким носом, з веселими круглими очима, з губами, румяними, як калина. Горяче сонце ляло світ на двір, на людей, обливало їх од голови до ніг. Чорна здорова хустка чорпіла на бабі Кайдашихі, як горщик, надітий на високий кілок.

Мелашка сяла, як куц калини, посажений серед двору. А соняшне марево заливало всіх, дріжало, переливалось між жіночими та дитячими головами, непаче якась золота вода крутилась поміж людьми, неначе якась основа с тонких золотих ниточок сну-

валась по двору кругом людей, кругом хат, кругом саду. Собаки стояли коло хат и крутили хвостами, дивлячись на людей. Им здавалось, що їх от-от покличуть и нацькують ними когось.

— Нащо ви одв'язали нашого коня та заперли в свій хлів? крикнула Мотря: не святі ж прийшли з неба та одв'язали його.

— Одчепись, сатано! хто його одв'язував? То твої діти ідили по двору та й упустили його, крикнула Кайдашиха.

— То, мамо, баба одв'язала коня та й пустила по двору, брехали Мотрині діти зза угла.

— Ні, не баба! то Василь одв'язав та іздив, доки не впустив коня, а кінь як задер задні ноги та в наш город, кричав лавронів хлопець.

— Он глянь, суко, на тин! Це твій кінь звалив. Заплати три карбованці та оддай нашого кабана, тоді візьмеш свого коня, кричала баба Кайдашиха.

— Як? за свого невірного, гнилого кабана та ви взяли нашого коня? репетувала Мотря, піднявши лице вгору.

— То ваш кінь гнилий та червивий, а не наш кабан, кричала Мелашка зза бабних плечей.

— Ще й та сука обзивається! Мовчала б уже та не гавкала, кричала Мотря до Мелашки.

— Сама ти сука, гірше од скаженої суки! Принеси лиш три карбованці, а ні то піду в волость тебе позивати: обзивалась Мелашка.

— Ще й вона піде в волость! Втри попереду віскривого носа та тоді підеш в волость, кричала Мотря.

— Не лайся, злодюго, бо я тобі в вічі плюну, говорила баба Кайдашиха.

Молодиці підняли гвалт на все село. Їх лайка дзвеніла, як дзвони на дзвіниці, по всему яру, доходила до діброви. Люде с кутка позбігались и дивились в ворота й через тин. Деякі сусіди почали вмішуватись, хотіли їх мирити и вговорювали Мотрю.

— Та це ж ті каторжні Балаші! Хіба ви їх не знаєте? кричала Мотря до людей.

— Та це ж ті природі Довбиші? хіба ж ви їх не знаєте? репетувала баба Кайдашиха: Це ж вона того вовчого заводу с чортячими хвостами.

— И твоя мати така відьма, як и ти! И твоя тітка крала півмітки! и твої діти злодіи, бо ти їх вчиш красти в нас огірки! кричала Мелашка.

— Та годі вже вам лаятись! гукнув зза тину один чоловік.

— Як же годі! Та це ж ті підтикани задріпані Балаші! Хіба ж ви їх не знаєте? Це ж ті біевські лобурі, що старців по ярмарках водять! кричала Мотря: он завязалась, як на великдень, а батько ходить по селу с торбами.

— Брешеш! брешеш, як стара собака! Та й брехати добре не вмієш! В тебе й до того розуму та хисту не стане: кричала Мелашка.

— В тебе вже розуму, як в діравому горшку; стільки, як у твоєї свекрухи! кричала Мотря, взявшись за два кілки и висунувшись в лавронів двір.

— Що́ я тобі винна, що ти мене потріпуєш? Лазин по горіщі в ночі та тільки яйця крадеш! крикнула Кайдашиха и кипулась до тину так швидко, що Мотря покинула кілки и оступилась од тину.

— Оддайте міні коня! крикнув Карпо після всего, бо як не оддасьте, то я й сам візьму.

— Ба не візьмеш; оддай попереду кабана та шей доплати, обізвався Лаврін.

— А завіщо я буду тобі платити? Твої свині скакають в мій город, а моя коняка вскочила в твій! Оддай коня, бо піду з дрючком одпірати хлів, гукав Карпо.

— Ба не оддам! про мене йди в волость позивати, кричав Лаврін.

Карпо стояв блідий, як смерть. В ёго голові трохи шуміла горілка. Він вхопив дрючка, скочив через тин и кинувся до хліва. С хліва в дірку вище дверей виглядала смирна коняка добрими очима. Всі в дворі стояли, та мовчки дивились на Карпа; всі боялись ёго зачіпати, бо знали, що він не спустить, як розлютується. Одна баба Кайдашиха кинулась до хліва и заступила двері.

Карпо вхопив матір за плечі, придавив з усієї сили до хліва и крикнув, як несамовитий:

— Нате їжте мене, або я вас ззім!

Карпо затрусив матір так, що легенький хлів увесь затрусився. Баба закричала, вирвалася, та навтеки з двору. Карпо погнався за нею з дрючком. Але стара була прудка и так поперла з двору, як мала дівчина. Важкий Карпо в здорових чоботях ніяк не міг догнати матері.

— По спині лупи її, псявіру! Виколи дрючком їй друге око! кричала з двору Мотря.

Лаврін з Мелашкою побіг слідком за Карпом обороняти матір. Кайдашиха побігла з гори и добігла до ставка. Карпо наздоганяв її. Вона вже чула над головою дрючка и спереляку кинулась у ставок, не піднявши подола. Карпо добіг до води та й став.

— Не так шкода міні матері, як шкода чобіг! крикнув він на березі.

— Гвалт! рятуйте, хто в Бога вірує! Ой утопить мене! кричала баба, стоячи по коліна в воді.

— Та не втописся, бабо, бо серед ставка старій жабі по коліна, сказав один чоловік, що напував воли.

Карпо плюнув у воду; вернувся до дому та й пішов у клуню спати. Кайдашиха вилізла з води, мокра до самого пояса й заляпана по саму шию, та й побігла просто до священика. Вона йшла через село й голосила та жалувалась людям на сина, на Мотрю.

Лаврін, Мелашка, їх діти й юрба людей, всі йшли слідком за бабою через село. Кайдашиха прийшла до священика и почала плакати та жалітись на Карпа й на Мотрю.

— Батюшко! осталась я сиротою и нема кому за мене оступитись. Мотря вибила міні око, а Карпо трохи мене сьогодні не втопив.

Священик одіслав Кайдашиху в волость. Вона пішла в волость. Слідком за нею йшли люди й діти. В волості присудили: або дати Карпові десять різок, або заплатити матері п'ять карбованців, як тільки Карпо не перепросить матері й не помириться з нею.

Карпо над вечери проспався. Їго покликали в волость и, хоч він був десятицьким, хотіли їго простягти и всипати десять різок.

Карпові стало сором. Він не робив панщини и їго пани не били. Він перепросив матір и між двома Кайдашенками знов настав мир. Щоб свині не скакали через тин, вони в осени перекопали батьківський город ровом, ще й дерезою обсадили.

Знов почалася згода між Кайдашенками. Малі діти знов перші почали прибігати одні до других гуляти; за ними почали заходити один до другого брати, а після всіх пересердилися їх жінки, хоч од їх перших все лихо починалося.

Брати зовсім помирилися и Лаврін держав до хреста карпову дитину.

Минула зима. Знов настало літо. Золоте літо несло за собою нелад між Кайдашенками. Той нелад знов почався за грушу.

Як громада ділила між братами двір старого Кайдаша, до карпової половини одійшла груша. Тин пройшов на аршин поза

грушею. Та груша була лаврова. Ще хлопцем Лаврін прищепив своїми руками щепу на старому пні. Груша погналася вгору, як верба. Батько подарував Лавронові ту грушу на богату кутю, за те, що Лаврін чхнув за вечерою. В сім'ї всі звали ту грушу лавровою. Про те знали всі на кутку.

Груша росла широко й високо і довго не родила. Сам Лаврін патакав Карпові не раз и не два, що в Карнів двір одійшла ёго груша. Але доки груша не родила, доти й лиха не було.

На біду того літа груша вродила та ще й дуже рясно. Груші були здорові, як кулаки, та солодкі, як мед. Таких груш не було в цілому селі. Груш уродило так рясно, що гілля гнулось до долу.

Лавронові діти довідались, що та груша не дядькова, хоч стоїть в дядьковому городі, а батькова. Стара бабуня їм докладно все розказала и настрінчила їх полізти через тин та нарвати груш.

Діти тільки того й ждали. Хлопці полізли на грушу, та давай трусити, а дівчата збирали в пазухи. Коли тут с хати вискочила тітка Мотря.

— А нащо це ви рвете наші груші, крикнула Мотря на небожів та небог.

— Еге! це не ваші груші. Бабуня казали, що це груша батькова, а не дядькова, говорили діти, та все збирали груші.

— Ось я вам дам груш! Зараз повикладайте міні груші с пазух, бо я нарву кропиви та позадираю вам спіднички, та дам таких груш, що ви не потрапите, куди втікати.

Мотря кинулась до кропиви. Діти підняли крик и кинулись на тин, як котенята. На їх крик вибігла с хати Мелашка.

— А навіщо оце ти, Мотре, беш моїх дітей? спитала в Мотрі Мелашка.

— За те, щоб не крали моїх груш, обізвалась зза тину Мотря.

— А хіба ж це твої груші? Це наша груша; хіба ж ти не знаєш, чи що? говорила Мелашка.

— Ще що вигадай? На нашому городі та виросла ваша груша! Це мабуть свекрушище тобі наговорила на вербі груші, а на осіці кислиці, говорила Мотря.

С хати вийшов Лаврін и почав оступатись за дітей. Він кричав до Мотрі, що то груша ёго, що про те знає все село, що ёго діти мають право рвати груші, коли схотять. Кайдашиха вискочила и собі с хати и вже лаяла Мотрю на все горло.

— Йдіть, діти, та рвіть груші сміливо! Це наша груша, говорила до дітей Кайдашиха.

— Нехай тільки влізуть в мій город вдруге, то я їм ломакою ноги поперебиваю, кричала Мотря.

А груші висіли як горнята, та жовті, як віск! Лавронові діти дали б їм гарту, хоч би вони були зовсім чужі, а тут и бабуня и мамуня кажуть, що можна й треба рвати.

Діти знов полізли крадькома на грушу. Мотря вискочила з дубцем и побила дітям спини.

На лавроновому дворі піднявся гвалт. Через тин лаялись вже не жінки, а чоловіки. Лаврін доказував, що то груша ёго, бо він її прищепив, бо ёму подарував батько, а Карпо доказував, що груша ёго, бо росте в ёго городі.

— Коли вже на те пішло, то я маю право на половину груш, бо груша моя. Про мене иди позивай мене в волость, говорив Лаврін.

— Ба не дам и половини, бо груша росте на моїй землі. Мало чого там батько не говорив колись, говорив Карпо.

А діти все лазили в дядків город, а Мотря все частувала їх різкою. Брати мусіли йти в волость. В волості присудили, щоб Карпо давав що року половину груш Лавронові, або щоб одгородив до лавронового двора грушу з землею на два аршини та й продав Лавронові ту землю на віки.

— А вже ж! так оце й оддам два аршини землі, кричав Карпо. Я й лавронових грошей не хочу и землі не дам. Про мене нехай приймає собі грушу на свій двір, говорив Карпо.

— Але ж, чоловіче, груші не можна прийняти, говорив в волості голова: а рубати доброго дерева гріх. Давай щороку половину груш Лавронові та й ідїть собі з Богом.

Лаврін та Карпо вийшли з волості и ніби то помирились. Карпо пристав на те, щоб давати половину груш Лавронові.

Прийшли вони до дому. Карпова жінка заспівала инчої. — За що їм давати половину? Чи то можна? Це вони схотять, щоб ми давали їм половину картоплі та буряків. Це все свекруха наговорює в волості.

Мотря знов ганяла лавронових дітей с свого города ломакою, доки груші зовсім не обірвали то мотрині, то лавронові діти.

Минула зїма, знов настало літо. Капосна груша, неначе на злість ще більше розрослася и вшир и вгору, знов уродила и стояла, як облита. Груш уродило мішків три, коли не більше. Груші були здорові й дорого коштували на ярмарку. Тут уже пахло карбованцями, а це для селян були не жарти.

Знов почалася така сама кумедія. Ще груші не достояли, а лавронові діти кинулись на їх, як бджоли на мед. Мотря вибігла с коцюбою, побила дітей, ще й груші пооднімала. Мелашка розлютувалася за своїх дітей, як вовчиця, кинулась до Мотрі и трохи не зірвала з неї очіпка. Карпо й Лаврін пішли до священика. Священик раяв ім зробити так само, як попередю раяла волость.

— Ти, Карпе, заплати Лавронові одчїпного три карбованці и нехай груша буде на віки твоя. Ти, Лавроне, пристаєш на те? спитав священик.

— Чи то можна пристати на те, сказав Лаврін: я щороку продам груш за три карбованці, а то щоб я взяв три карбованці раз та й годі. От нехай міні Карпо одріже на два аршина землі з грушою та й одгородить! От на це я пристану.

— А вже ж! В мене й так огорода обмаль, ще й одріж ёму на два аршини. Я на це не пристану, сказав Карпо: про мене, Лавроне, бери грушу та пересади в свій город.

— То діліться щороку грушами по половині, сказав священик.

— Коли ж, батюшко, лавронові діти лазять в город, вибачайте, як свині, толочять огородину, а стара мати ще й наговорює їх, сказав Карпо.

— Бо твоя жінка таки гадюка, вибачайте в цім слові, батюшко: твою жінку тільки посадити в клітку та показувати за гроші, як звірюку на ярмарках. Вона обіжала, батюшко, й нашу матір, вибила їй око, й моїх дітей так и лупить ломакою, почому влучить, жалувався Лаврін.

— Ну то як же воно буде? спитав священик.

— Нехай так буде, батюшко, як ви скажете. Так як ви присудите, так воно вже нехай и буде, сказали брати.

— То я ж кажу вам, щоб Карпо заплатив тобі три або чотирі карбованці, та й нехай буде груша ёго, то й сварки більше не буде між вами, знов сказав священик.

— З роду на це не пристану, сказав Лаврін: там батюшко груші, вибачайте, коли ласка, як ваші кулаки. Я щороку продам груш два три мішки за три або й за чотирі карбованці.

— Ну то ти, Карпе, одріж ёму землю з грушею.

— Хіба я таки сказився, чи з глузду зїхав, щоб одрізувати землю, сказав Карпо.

— То йдїть собі та про мене вдавіться тими грушами разом с своїми жінками, сказав священик, пішов у кімнату та й зачинив двері.

Карпо й Лаврін постояли и пішли до дому та все лаялись. Лаврін кричав, що візьме сокиру та зрубає грушу. Вони застали на дворі коло груші колотнечу: Мотря лупила коцюбою лавронових дітей. Мелашка з бабою одгризались од Мотрі и неначе гавкали через тин. Люде с кутка почали збігатись. Прибігла й баба Палажка Солов'їха, а за нею баба Парашка Грушиха.

— Ой Господи! Як би хто взяв лавронову хату та одіпхнув її, сказала премудра баба Палажка: геть геть на гору або й за гору, а карпову хату одсунуть геть геть за ставок, аж у діброву, то й помирились.

— Навчай, навчай! яка пак премудра! не втерпіла баба Парашка: подивись лишень на себе! Колиб и тебе хто посунув за оту гору, а твого чоловіка за діброву, а твою дочку аж за Рось, то може б и між вами був мир.

Діло з грушею не скінчалось и досі. А груша все розростується и вишир и вгору, та родить дуже рясно, неначе зумисне дражниться с Кайдашенками та з їх жінками, а здорові, як горнята, груші й досі дратують малих лавронових та карпових дітей.

КОНЕЦЬ.

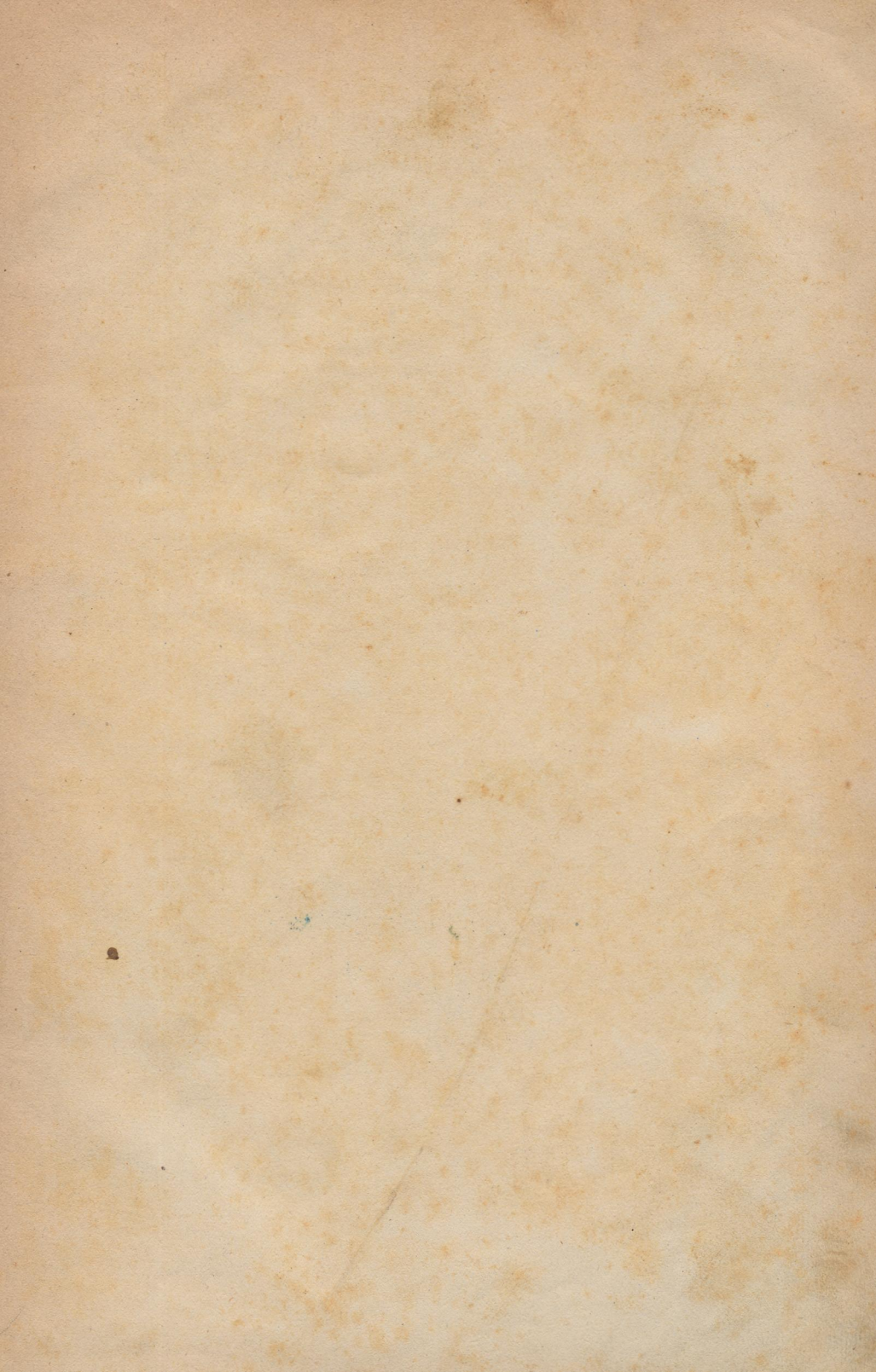

Передрук в „Правди.“

Ціна 80 кр. а. в.

№ 41.

нигом на рѣкѣ и
богомани горахъ.

12

203

1/2

W 13.867